

GAB AKADEMİ

GENÇ AKADEMİSYENLER BİRLİĞİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YOUNG ACADEMICS UNION JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Hakemli Bilimsel Dergi
Journal of Social Sciences

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1

Aralık/December 2021

ISSN 2792-0194

GAB AKADEMİ

İmtiyaz Sahibi / License Owner
Genç Akademisyenler Birliği Adına
Arş. Gör. Yunus KOCABIYIK

Editörler/Editors
Dr. Mustafa Murat BATMAN
Arş. Gör. Yunus KOCABIYIK

Editör Yardımcıları / Editor Assistants Dr. Erkan DÖNER
Arş. Gör. Ali KOÇ
Arş. Gör. Musa EŞİT
Arş. Gör. Ümit DÖNGEL
Zeynep ÇETİN

Alan Editörleri/Field Editors
İlahiyat / Theology
Dr. Muhammed YAMAÇ
Arş. Gör. Gülten ÇAM

Hukuk / Law
Arş. Gör. Ali KOÇ

Tarih – Coğrafya / History - Geography
Arş. Gör. Necmettin AYAN

İktisat/ Economics
Arş. Gör. Sevim Nur ŞAHBALI

İşletme / Business
Öğr. Gör. Ömer Faruk ACAR

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Political Science and Public Administration
Arş. Gör. Ömer Faruk KARAMAN

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
Ar. Gör. Zehra ORUK AKMAN

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor
Youcef SAMAH

Almanca Dil Editörü/ German Language Editor
Öğr. Gör. Ayşe ADIYAMAN

Sekreteryä / Secretariat
Aykut KARATAŞ
Fatma Nur ATEŞ
Saliha SARIKAYA

Kitap – Vaka Değerlendirmesi / Book - Case Evaluation
Meltem BEYRAQDAR

Redaktörler / Proofreaders
Nurşen ÇAĞLAK
Hatice Tuncer UÇAR

Tasarım ve Dizin / Design and Directory
Öğr. Gör. Emine TÜRKARSLAN
Hawa BORAN
Gülsüm Merve ARAZLI
İsmail ÖZTÜRK

İndeksleme Sorumlusu / Indexing Officer
Feride Esra Muslu

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Mustafa Murat BATMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Hasan SÖZEN	Bayburt Üniversitesi
Dr. Alper ENER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. İsa GÜCEYÜZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Vahdettin ŞİMŞEK	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Samet TENGİZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Zeyid KORKMAZ	Uşak Üniversitesi
Arş. Gör. Yunus KOCABIYIK	Kırıkkale Üniversitesi
Arş. Gör. ALI KOÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Musa EŞİT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Necmettin AYAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Abdullah CELİK	Polis Akademisi
Arş. Gör. Zehra ORUK AKMAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Arş. Gör. Merve Nur ASLAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Cihad İslam YILMAZ	
Hülya ASLAN	
Hasan Ali KULAK	
Şükrü ÇETİN	
Fatma ACAR	
Fatma Merve İNAN	

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Almic FATİC	University of Sarajevo
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University
Prof. Dr. Azra ZAIMOVIC	University of Sarajevo
Prof. Dr. Benelmouffok Shahnez SOUMAYA	E. Abdülkadir İslami İ. Üniversitesi
Prof. Dr. Elman QULIEV	Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Silk Road International University
Prof. Dr. Rodziah Binti ATAN	Putra University
Prof. Dr. Jusup PIRIMBAEV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Damira JAPAROVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Asım YAPICI	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp BAŞ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Zakir ÇOTAYEV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mederbek OROLBAYEV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih KOCA	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul GÜREŞÇİ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Vahdettin ŞİMŞEK	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim BİÇEN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Samed SAKMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa GÜCEYÜZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet SALAHADDİN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan SÖZEN	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Zamira ÖSKÖNBAYEVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Seyil NAJİMUDİNOVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Raziya ABDİYEVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Mustafa Murat BATMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Muhammed YAMAÇ	Oslo Büyükelçiliği

Hakem Kurulu / Referee Board

GAB AKADEMİ Genç Akademisyenter Birliği Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayınlanmamaktadır. GAB AKADEMİ Young Academics Union Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İçindekiler

Contents

9 EDİTÖRDEN / EDITORIAL

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

- 11-30 **Küresel Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitim Veren Öğretmenlerde Tükenmişlik**
Burnout in Distance Education Teachers During The Global Pandemic Period
Nihal ÖZDEMİR
Prof. Dr. Mustafa MENEKAY
- 31-64 **Post-Truth Paradigma ve Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti**
The West and Islamic Civilization in The Context of The Post-Truth Paradigm and The Clash of Civilizations Thesis
Muhammed YAMAÇ
- 65-88 **Varoluşsal Anlam Arayışı ve Kutsalın Etkisi**
The Searching of Existential Meaning and the Effect of the Holy
İbrahim YÜKSEL

- 89-106 **Türk-Fransız İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Farklı Bir Yaklaşım: Pierre Loti (1911-1921)**
A Different Approach in The Evaluation of Turkish-French Relations: Pierre Loti (1911-1921)
Muhammed Abdullah BALTA
- 107-131 **1924 Yılı Karikatürlerinde Antimodernizm Bağlamında Kullanılan Kadın Tasvirleri**
Description of Women Used in the Context of Antimodernism in the Cartoons of 1924
Sümeyra Zeynep ŞAHİN
- 133-148 **Arketipsel Eleştirinin Temel Kaynakları**
Fundamental Sources of Archetypal Criticism
Hicran GÜMÜŞ
- 149-177 **Bursalı İbrahim Râzî Divanı'nda Kıyafet Terimleri**
Clothing Terms in The Divan of Bursalı İbrahim Râzî
Rabia ADEMOĞLU
- 179-209 **Cumhuriyet Türkiye'sinde Melek İnancı Hakkında Yapılan Çalışmalar**
Studies on Angels in Republican Period of Turkey
Atike KARDAŞ

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Kıymetli okurlarımız, Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi olarak 2021 yılının Aralık ayında yayımlanan ilk sayımızda siz değerli okurlarımızla buluşmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda sosyal bilimlerin farklı alanlarından oluşan 8 araştırma makalesiyle karşınızdayız. Yoğun bir şekilde ve fedakârca yürütölen çalışmaların karşılığı hiç şüphesiz siz değerli okurlarımızın takdir ve beğenileri olacaktır.

Dergimiz, yayın hayatına gelecekte de ilk günkü heyecan ve azimle devam etmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda ilk tecrübemizdeki değerlendirmeleriniz ve gelecek sayılardaki katkılarınız bizler için yolumuzu aydınlatan çok değerli bir ışık olacaktır. Bu vesileyle ilk sayımızın paydaşları olan tüm yazarlarımıza, değerlendirme sürecince eleştiri ve önerileriyle katkı sağlayan tüm hakemlerimize ve yayın kurulumuza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Editörler

Arş.Gör. Yunus KOCABIYIK
Dr. Mustafa Murat BATMAN

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Küresel Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitim Veren Öğretmenlerde Tükenmişlik

Burnout in Distance Education Teachers During The Global Pandemic Period

Nihal ÖZDEMİR / Prof. Dr. Mustafa MENEKAY

Nihal ÖZDEMİR

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Ankara University, Faculty of Theology Student Affairs
Ankara/Turkey
nduran@ankara.edu.tr orcid.org/0000-0002-4467-6534

Prof. Dr. Mustafa MENEKAY

Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi
Prof. Dr., American University of Cyprus, Faculty of Management and Economics
Kyrenia/Cyprus
m.menekay@auc.edu.tr orcid.org/0000-0001-9783-4965

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 15 Kasım / November 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 20 Kasım / November 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 11-29.

Küresel Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitim Veren Öğretmenlerde Tükenmişlik¹

Özet: Çağın değişen ve yenilenen koşulları bağlamında toplumun ihtiyaç duyduğu donanımına sahip üst düzey niteliklerde bireylerin yetiştirilmesi için kilit rol üstlenen öğretmenin sürdürdüğü eğitim öğretim hizmetinde tam bir iyilik haline sahip olması önem arz eden bir konudur. Kendini ruh ve beden olarak bütünsel açıdan iyi hissedilen bir öğretmen, tüm enerjisini eğitimde etkin olmak için harcayacaktır. Bu bağlamda belirlenen hedeflere ulaşılması ve başarılı çıktılar alınması muhtemel bir sonuç olarak gerçekleşecektir. Ancak ruh ve beden olarak iyilik halinin bozulması durumda ise öğretmen, istenilen performansı sergilemekte zorlanacak, yeterlilik problemi yaşayacağı için motivasyonu azalacak, kendini geliştirmeye yönelik araştırmalara zaman ayıramamış olacaktır. Dolayısıyla eğitimin başarılı bir şekilde devam edilebilmesinde öğretmenin tam bir iyilik hali yaşaması gerekir.

Dünya genelinde önemli bir sağlık sorunu haline gelen Covid-19 salgınının hem biyolojik sağlığı hem de psikolojik sağlığı tehdit ettiği açıktır. Tüm sektörler bazında oldukça yıpratıcı etkilere neden olan salgın, öğretmenlik mesleği üzerinde de yoğun stres kaynağına dönüşmüştür. Görevi insan yetiştirmek olduğu için devamlı olarak insanla meşgul olan ve bu kişilere istendik davranış değişiklikleri kazandırmak isteyen öğretmenler, mevcut durumda stres içerisindeyken bu duruma bir de Covid-19 salgının eklenmesiyle karşı karşıya kaldıkları stres faktörleri artmıştır. Tükenmişliği ortaya çıkaran en önemli etkenin stres olduğu düşünülürse öğretmenlerin Covid-19 sürecinde tükenmişlik hissine kapılmış olmaları muhtemeldir. Alanda yapılan araştırmalar yetersiz olduğu için öğretmenlerin Covid-19 dolayısıyla tükenmişlik yaşadıkları kesin olarak desteklenememektedir. Bu araştırma ile küresel pandemi döneminde uzaktan eğitim veren öğretmenlerde tükenmişlik konusu kavramsal yönden irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Öğretmen, Covid-19 Salgını, Tükenmişlik.

Burnout in Distance Education Teachers During The Global Pandemic Period

Abstract: In the context of the changing and renewing conditions of the age, it is an important issue that the teacher, who plays a key role in raising high-level individuals with the equipment needed by the society, should have a complete well-being in the education and training service they provide. A teacher who feels well in spirit and body in a holistic way will spend all his energy to be active in education. In this context, reaching the determined targets and obtaining successful outputs will be a possible outcome. However, if the mental and physical well-being is impaired, the teacher will have difficulty in exhibiting the desired performance, his motivation will decrease because he will have a competence problem, and he will not be able to spare time for

¹ Bu çalışma, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü bünyesinde ve Prof. Dr. Mustafa Menekay danışmanlığında devam etmekte olan "Küresel Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitim Veren Öğretmenlerde Tükenmişlik" isimli yüksek lisans tezi baz alınarak hazırlanmıştır.

research for self-improvement. Therefore, in order for the education to continue successfully, the teacher must experience a state of complete well-being.

It is clear that the Covid-19 epidemic, which has become an important health problem worldwide, threatens both biological health and psychological health. The epidemic, which has caused quite abrasive effects on all sectors, has also turned into a source of intense stress on the teaching profession. Teachers, who are constantly busy with people and want to bring desired behavioral changes to these people, because their duty is to raise people, while they are under stress in the current situation, the stress factors they face have increased with the addition of the Covid-19 epidemic. Considering that the most important factor that reveals burnout is stress, it is possible that teachers have a feeling of burnout during the Covid-19 process. Since the researches in the field are insufficient, it cannot be definitively supported that teachers experience burnout due to Covid-19. With this research, the issue of burnout in distance education teachers during the global pandemic period is examined conceptually.

Keywords: Distance Education, Teacher, Covid-19 Outbreak, Burnout.

Giriş

2020 yılında dünyanın pek çok ülkesinde görülen ve yayılma hızı oldukça yüksek olan Covid-19 salgını, 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak kabul edilmiş ve konuya yönelik resmi açıklama yapılmıştır. Kasım ayı 2021 verilerine göre küresel düzeyde 250.154.972 onaylanmış vaka tespit edilmiş olup 5.054.267 ölüm vakası kaydedilmiştir. Türkiye’de 8 Kasım 2021 itibarıyla onaylanmış vaka sayısı 53.128 olarak tespit edilmiş ve 387 ölüm vakası kaydedilmiştir.² Covid-19 salgını, 2020 tarihinden bugüne kadar; sağlığı, yaşamı, eğitimi, ekonomiyi, sosyal hayatı ve psikolojik iyi olma halini etkileyen önemli bir tehdit olarak karşımızda durmaya devam etmektedir.

Dünya genelinde Covid-19 salgınından en fazla etkilenen kurumlar arasında okullar yer almaktadır. Nitekim Covid-19 salgınının yayılmasında çocukların taşıyıcı olmasının belirlenmesi üzerine; genelde halk sağlığının, özelde ise öğrenci, öğretmen ve velileri korumak amacıyla okulların kapatılmasına karar verilmiştir.³ Eğitim öğretim faaliyetlerinin ciddi kesintiye uğradığı bu dönemde, genellikle çevrimiçi derslerle eğitime devam edilmiş ve salgına karşı mücadele geliştirilmiştir.⁴ Ancak

² Dünya Sağlık Örgütü, “Dünyada Durum” erişim 9 Ekim 2021, <https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum>.

³ W. John Edmunds, “Finding a Path to Reopen Schools During the COVID-19 Pandemic”, *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4, sy. 11 (2020): 796-797.

⁴ Ahmet Çağlar Özdoğan ve Hasan Güner Berkant, “Covid-19 Pandemi Dönemindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Paydaş Görüşlerinin İncelenmesi”, *Milli Eğitim Dergisi*, 49, sy. 1 (2020): 13-43.

eğitimde karşılaşılan bu değişim, gerek öğrenciler, gerek öğretmenler gerekse de veliler yönüyle bazı zorlukları da beraberinde getirmiş; insanlar hayatlarını biyolojik, sosyal ve psikolojik olarak salgına göre yeniden inşa etmek durumunda kalmışlardır.⁵

Tönbul'e göre salgın hastalıklar, insanların psikolojik dayanıklılıklarını azaltan olumsuz bir faktördür.⁶ Bu durumun olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik Ankara Üniversitesi tarafından stresle başa çıkma yolları, doğru bilgi kaynaklarına ulaşma, bireylerin duygu ve düşünsel odaklanmalarını sağlama, önlemler doğrultusunda iletişimi devam ettirme etkinlikleri planlama, günü düzene koyma gibi öneriler sunulmuştur.⁷ Nitekim Taylor, salgınların insanlar üzerinde depresyon ve kaygı gibi duygu bozukluklarına neden olabileceğini belirtmektedir.⁸ Ankara Üniversitesinin başta öğrenciler olmak üzere tüm paydaşlarına yönelik hazırlamış olduğu öneriler, ihtiyaç olarak görülebilir ve olası stres faktörlerinin oluşmaması için tedbir niteliğinde değerlendirilebilir.

Pandemiler, bireylerde kaygı düzeylerinin artması,⁹ stres faktörlerinin ortaya çıkması,¹⁰ yalnızlık, kötümserlik, öfke, umutsuz olma gibi duyguların oluşmasında etkili olabilirler.¹¹ Birtakım olumsuzluklara bağlı olarak gelişen stres duygusu bile başlı başına öfke, pes etmişlik, inkar duygularını tetikleyebilmekte¹² ve bu psikolojik güçlükler uyku düzensizliğine

doi:10.37669/milliegitim.788118; UNESCO, "Global Monitoring of School Closures", erişim 19 Ekim 2021, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse#schoolclosures>.

⁵ Recep Aslan, "Kovid-19 Fizyoloji ve Psikolojiyi Nasıl Etkiliyor?" *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8, sy. 88, (2020): 47-53; Özgür Tönbul, "Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sonrası 20-60 Yaş Arası Bireylerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Uluslararası Akademik Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 2, sy. 2 (2020): 159-174.

⁶ Özgür Tönbul, "Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sonrası 20-60 Yaş Arası Bireylerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Uluslararası Akademik Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 2, sy. 2 (2020): 159-174.

⁷ Halil İbrahim Özek, "Uzaktan Eğitim ile Ebeveynler ve Öğrencilerde Katlanan Stres ve Baş Etme Yöntemleri", Ed. F. Tanhan ve H. İ. Özek *Pandemi ve Eğitim* içinde, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 47-56.

⁸ Steven Taylor, *The Psychology of Pandemics*. (Cambridge: Scholars Publishing, 2019), 179.

⁹ Ravi Philip Rajkumar, "Covid-19 and Mental Health: a Review of the Existing Literature", *Asian Journal of Psychiatry*, 52, (2020): 1-5. doi:10.1016/j.ajp.2020.102066

¹⁰ Haozheng Cai v.dğr., "Psychological Impact and Coping Strategies of Frontline Medical Staff in Hunan Between January and March 2020 During the Outbreak of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in Hubei, China", *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research*, 26, (2020): E924171-1. doi:10.12659/msm.924171

¹¹ Muhammed Akat ve Kasım Karataş, "Psychological Effects of COVID-19 Pandemic on Society and Its Reflections on Education", *Turkish Studies*, 15, sy. 4 (2020). 1-13. Doi:10.7827/Turkishstudies.44336

¹² Eva Oberle ve Kimberly a Schonert-Reichl, "Stress Contagion in the Classroom? the Link Bet-

neden olabilmektedir.¹³ Bu bağlamda psikolojik güçlükleri ortaya çıkaran en önemli faktörün stres olduğu belirtilebilir.

Covid- 19 salgın döneminde ortaya çıkan psikolojik güçlükler, öğretmenlerde sürece karşı yabancılaşma ve işlerini kaybetme kaygısı oluşturmaya başlamıştır.¹⁴ Buna bağlı olarak öğretmenlerde stresli bir dönem yaşanmış,¹⁵ evden çalışmak zorunda kaldıkları halde, çalışmamakla itham edilmişlerdir.¹⁶ Evden yürüttükleri iş hayatı dolayısıyla, iş ve aile hayatında rol karmaşasına düşmüşlerdir. Değişimin başlattığı yeniliklere adapte olmakta zorlanmışlar, teknolojiyi eğitime entegre etme konusunda yetersizlik yaşamışlardır. Online sınıf yönetimini sağlamakta beceri gösterememişler¹⁷ ve tüm bunlara bağlı olarak motivasyon kaybı yaşamışlardır.¹⁸ Eğitim sisteminin destekleyici direklerini oluşturan öğretmenler¹⁹ Covid-19 salgın döneminde oldukça yıpranmış²⁰ ve yüksek düzeyde kaygı hissetmişlerdir.²¹ Öğretmenlerin Covid-19 sürecine yönelik yaşadıkları stres ve kaygı gibi olumsuz duygular, tükenmişlik duygusunu başlatan etkenler olarak belirtilebilir.²²

ween Classroom Teacher Burnout and Morning Cortisol in Elementary School Students”, *Social Science and Medicine*, 159, (2016): 30-37. doi:10.1016/j.socscimed.2016.04.031

¹³ Sinan Yetkin ve Hamdullah Aydın, “Bir Semptom ve Bir Hastalık Olarak Uykusuzluk”, *Türk Uykü Tıbbi Dergisi*, 1, (2014): 1-8. doi:10.4274/jtsm.01

¹⁴ Emiliana Vegas, “School Closures, Government Responses and Learning Inequality Around the World During COVID-19”, erişim 11 Ekim 2021, <https://www.brookings.edu/research/school-closures-government-responses-and-learning-inequality-around-the-world-during-covid-19/>

¹⁵ Peter D. Macintyre v.dğr., “Language Teachers’ Coping Strategies During the Covid-19 Conversion to Online Teaching: Correlations With Stress, Wellbeing and Negative Emotions”, *System*, 94, (2020): 1-12. doi:10.1016/j.system.2020.102352

¹⁶ Başak Kıcırcı, “Evden Çalışma: Özgürlük Mü Esaret Mi?” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, sy. 1 (2019): 173-196.

¹⁷ Mcintyre v.dğr., *Language Teachers*, 1-12; Mustafa Fidan, “Covid-19 Belirsizliğinde Eğitim: İlkokulda Zorunlu Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Görüşleri”, *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6, sy. 2 (2020): 24-43.

¹⁸ Rasmitadila Rasmitadila, v.dğr., “The Perceptions of Primary School Teachers of Online Learning During the COVID-19 Pandemic Period: a Case Study in Indonesia”, *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7, sy. 2 (2020): 90-109. doi:10.29333/ejecs/388

¹⁹ İnanet Aydın v.dğr., “Professional Development Needs Analysis of School Administrators and Teachers in Turkey”, *Kastamonu Education Journal*, 29, sy. 2 (2021): 428-441. doi: 10.24106/kefdergi.821505

²⁰ Sahure Gonca Telli ve Deniz Altun, “Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi”, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3, sy. 1 (2020): 25-34.

²¹ Karen Joy B. Talidong and Cathy Mae Toquero, “Philippine Teachers’ Practices to Deal With Anxiety Amid COVID-19”, *Journal of Loss and Trauma*, 25, sy. 6-7 (2020): 573-579. doi:10.1080/15325024.2020.1759225

²² Turgut Karaköse, “Global Education in the Shadow of the Novel Coronavirus: Reflections on the Impact of Covid-19 Outbreak on Education Systems. Educational Process”, *International Journal*, 9, sy. 4 (2020): 201-204. .

Tükenmişlik kavramı, insanla ilgili işleri yapan kişilerdeki duygusal tükenme olarak belirtilmekte ve strese tepki geliştirilmesi anlamına gelen psikolojik sendrom olarak tanımlanmaktadır.²³ Genellikle bireylerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların strese neden olduğunu ve bu durumun tükenmişlik duygusunu ortaya çıkardığı yaklaşımdan hareketle tükenmişliği üç boyutta inceleyen Maslach ve arkadaşları, bu boyutların birbiriyle ilişkili olduğunu ifade etmişler, tükenmişliğin boyutlarını; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma olarak belirlemişlerdir.²⁴ Bu yaklaşıma göre yaşanan stres, bireyin duygusal olarak yıpranmasına neden olmaktadır. İş yapabilme kapasitesi azalan bireyin iletişimde yaşadığı aksaklıklar nedeniyle, duyarsızlaşma boyutu ortaya çıkmakta ve duyarsızlaşmayı kabullenen birey de kendini başarısız olarak ilan etmektedir.²⁵

Şahin ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmaya göre Covid-19 pandemisi tek başına bile tükenmişliği oluşturmaktadır. Nitekim aniden başlayan salgının sağlığı tehdit ediyor olması, ölümlerle sonuçlanan vakalar, bulaşma yolunun sosyal ortamlar olmasından dolayı sosyal izolasyonun gerçekleşmesi, yüz yüze eğitime ara vererek uzaktan eğitim modelinin uygulanmaya başlaması, teknolojik yeterliliğin sağlanması için herhangi bir hızlandırıcı kursun verilmemesi, teknolojik imkansızlıklar nedeniyle fırsat eşitsizliğinin ortaya çıkması, sınıf yönetiminin tam anlamıyla etkili bir şekilde gerçekleşmemesi, ölçme değerlendirme yapılamaması gibi sorunlar, Covid-19 salgın sürecinde öğretmenler için stres faktörü olmuştur. Yoğun stres altında kalan öğretmenlerde tükenmişliğin yaşanıyor olması sonucunun muhtemel olduğu belirtilmiştir.²⁶ Dolayısıyla toplumun ihtiyaçları doğrultusunda nitelikli bireylerin yetiştirilmesi için başat bir role sahip olan öğretmenlerin tükenmişlik hissinde kurtulması için ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Bu önem dahilinde araştırma, küresel pandemi döneminde uzaktan eğitim veren öğretmenlerin tükenmişliklerini yapılan araştırmalar bağlamında tartışmaktadır.

²³ Christina Maslach, Wilmar B. Schaufeli ve Michael P. Leiter, "Job Burnout", *Annu Rev Psychol*, 52, sy. 1 (2001): 397-422.

²⁴ Maslach v.dğr., *Job Burnout*, 397-422.

²⁵ Maslach v.dğr., *Job Burnout*, 397-422.

²⁶ Taner Şahin v.dğr., "A Questionnaire Study Effect of COVID-19 Pandemic on Anxiety and Burnout Levels in Emergency Healthcare Workers", *International Journal of Medical Science and Clinical Invention*, 7, sy. 9 (2020): 4991-5001.

1. Tükenmişlik Kavramının Anlam Dünyası

Tükenmişlik İngilizcedeki “burn out” kelimesinin karşılığı olarak geçmektedir. Terim olarak “yanıp yok olma” ya da “enerjinin azalması durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla tükenmişlik duygusuna kapılan bireylerde enerji ve üretkenlik kapasitesinin azalacağı varsayılmaktadır.²⁷ Türk Dil Kurumu tükenmişliği “Gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu” olarak tanımlamıştır.²⁸

Tükenmişlik konusunda ilk tanımlama 40-45 yıl kadar önce Freudenberg tarafından yapılmıştır. Freudenberg tükenmişliği “bireyin yüksek dozda strese bağlı olarak başarısız olması, yıpranması, içsel kaynaklarında tükenmesi, enerji ve güç kaybı yaşaması” şeklinde tanımlamıştır.²⁹ Tükenmişlik; özel hayat ile çalışma hayatı arasında ortaya çıkan strese başa çıkmada karşılaşılan yetersizlik biçiminde de tanımlanmıştır fakat bazı teorisyenlere göre asıl önemli kısım, bireylerin tükenmişlik sendromu ile savaşmak yerine bu psikolojik hal ile uyum göstermesidir.³⁰

Tükenmişlik kavramı için ortak bir tanımlama yapılmamasına karşın, günümüze kadar yapılan tanımlamalar arasında tükenmişliğin bireysel düzeyde yaşanması, psikolojik olarak rahatsızlık duyulması ve kişilerin davranışları, güdülleri ve beklentileri üzerinde etkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca tükenmişlik sendromunun araştırılmasında tükenmişliğin, stres, sıkıntı, işlevi yitirme gibi olumsuz durumlara yol açtığı görülmüştür.³¹

Tükenmişliğin uzun süre strese maruz kalan bireyler açısından ciddi bir risk olduğu görülmektedir. Özellikle sorun yaşadığın başka kişilerle fazla ilgilenmeye bağlı kronik ve duygusal stres neticesi ortaya çıkan duruma tükenmişlik denilebilir ve özellikle sağlık personellerinden hemşirelik grubunda bulunanlar bu açıdan büyük risk taşımaktadır.³² Tükenmişlik Maslach ve Leiter tarafından “insanların ne olduğu ile ne yapmak zo-

²⁷ Wilmar B. Schaufeli v.dğr., “Burnout: 35 Years of Research and Practice”, *Career Development International*, 14, sy. 3 (2009): 204-208.

²⁸ TDK, “Tükenmişlik”, erişim 15 Ekim 2021 <https://sozluk.gov.tr/>.

²⁹ Herbert J. Freudenberg, “Staff Burnout”, *Journal of Social Issues*, 30, (1974): 159-65; Herbert J. Freudenberg, “The Staff Burnout Syndrome in Alternative Institutions Psychother”, *Theory Res Pract*, 12, (1975): 73-82.

³⁰ Derya Ergun Özler, *Örgütsel Davranışta Güncel Konular* (İstanbul: Ekin Basım Yayın, 2015); Mehmet Silah, *Endüstride Çalışma Psikolojisi*. (İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2005), 288.

³¹ Ali Rıza Demirbaş, *Üç Farklı Hastanede Görev Yapan Yöneticilerin ve Klinikte Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Durumunun Araştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006), 7.

³² Christina Maslach, *Burnout the Cost of Caring* (New Jersey: Prentice Halls, 1982), 32-39.

runda olduğu arasındaki uyumsuzluk indeksi" şeklinde tanımlanmıştır.³³ Başka bir deyişle tükenmişlik ruhun erozyona uğraması olarak da ifade edilebilir.³⁴

2. Covid 19 ve Uzaktan Eğitim

Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgınından korunmak ve salgının yayılmasını azaltmak için ulusal hükümetler ilk olarak insanların evde kalmasına yönelik tedbirler geliştirmişlerdir ve dışarda geçirilen zamanlarda da belli saatlerde sosyal mesafe (sosyal izolasyon) uygulamasını getirmişlerdir. Karantina uygulamaları, seyahat engeli ve eğitim kısıtlamaları da alınan ciddi önlemler arasındadır. Fiziksel ve maddi koşulların kısıtlanması bu dönemde uzaktan eğitime geçişi gerekli kılmıştır. Böylelikle devletler kısa bir süre içerisinde pandeminin eğitim üzerindeki etkisini en aza indirmek için yüz yüze eğitimi askıya alarak uzaktan eğitime geçmiştir. Türk Dil Kurumuna göre uzaktan eğitim "Öğrenci ile öğretmenin yüz yüze olmadan çeşitli iletişim araçları kullanılarak belli bir merkezden yapılan eğitim biçimi"dir.³⁵

Uzaktan eğitim; klasik öğretme-öğrenme yöntemlerindeki sınırlılıklar nedeniyle sınıf içi faaliyetleri gerçekleştirme imkânının olmadığı durumlarda, eğitim sürecinin planlamasını yapanlar ve uygulayanlarla, öğrenciler arasındaki etkileşim ve iletişimi çeşitli ortamlar ve özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri aracılığıyla belirli bir merkezden sağlayan öğretim anlayışıdır.³⁶ İşman'a göre ise uzaktan eğitim, birbirinden farklı mekânlardaki öğretmen ve öğrencilerin öğretme öğrenme eylemlerinin mevcut iletişim teknolojileri, e-posta hizmetleri aracılığıyla gerçekleştirmiş oldukları modern bir eğitim sistemi modelidir.³⁷ Uzaktan eğitimin temel amacı, eğitim imkânlarından yararlanmayı belirli sosyal grupların tekelden çıkarıp farklı şartlara sahip bireylerin de faydalanmasını sağlamak ve eğitim hizmeti götürmedeki sınırlılıkları kısmen veya hemen he-

³³ Christina Maslach and Michael P. Leiter, *The Truth About Burnout*. (San Francisco: Jossey-Bass, 1997).

³⁴ Vedat Işıkhân, *Çalışma Hayatında Stres ve Başa Çıkma Yöntemleri* (Ankara: Sandal Yayınları, 2004).

³⁵ TDK, "Uzaktan Eğitim", erişim 15 Ekim 2021 <https://sozluk.gov.tr/>.

³⁶ Cevat Alkan, *Açıköğretim: Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1987).

³⁷ Aytekin İşman, *Uzaktan Eğitim Genel Tanımı Türkiye'deki Gelişimi ve Proje Değerlendirme* (Sakarya: Değişim Yayınları, 1998).

men tümüyle ortadan kaldırmaktır. Bir başka ifadeyle uzaktan eğitim ile eğitim-öğretimde bir fırsat eşitliği sağlanması hedeflenmektedir.³⁸

Uzaktan eğitim, geleneksel eğitim hizmetinden yararlanamayan çok sayıda bireye eğitim hizmetinin sunulması, hayat boyu öğrenmeyi sağlama ve eğitim maliyetlerinin düşürülmesi, iletişimin ve etkileşimin üst düzey teknolojik araçlar sayesinde sağlanması, eğitimde zaman ve mekân özgürlüğünün tanınması gibi özellikleri nedeniyle son yıllarda üzerinde durulan bir eğitim modeli durumundaydı. Covid19 salgını sürecinde yüz yüze eğitime ara verilmesi sonucunda, eğitim öğretimin devam etmesini sağlaması açısından, uzaktan eğitim yönteminin ne kadar önemli olduğu görülmüştür.³⁹

Uzaktan eğitim modeli, eğitimin sürdürülebilirliğini sağlaması açısından önemli bir işlev görmüştür. Ancak bu süreçte, uzaktan eğitim modelinde teknoloji merkezli bir yöntem tercih edildiğinden birtakım sorunlar da yaşanmıştır. Dersler esnasında uygulanan yöntemler, program ve zaman gibi bazı sınırlamalarının yanı sıra altyapı eksikliği (yazılım, donanım vb.), ekonomik nedenler, teknik personel sorunu, toplumun ve özellikle öğrencilerin bu konudaki bilinçsizliği ve bilgi teknolojilerinden yararlanma düzeyindeki bölgesel farklılıklar gibi pek çok faktör de bu olumsuzluklar arasındadır. Tüm bu olumsuzluklar e-öğrenmeye ve buna bağlı olarak uzaktan eğitimi sekteye uğratan unsurlar olarak görülmektedir.⁴⁰ Ayrıca eğitimin uzaktan yapılması, sınıf yönetimi, ölçme değerlendirme, öğrencilerin derse katılımını sağlama konularında da öğretmenlerin sorun yaşamasına neden olmuştur.

3. Covid-19 Sürecinde Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimle İlgili Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bulgular

Covid-19 pandemisinde yüz yüze eğitime verilen ara sonrası başlayan uzaktan eğitim sürecinde en kilit rolü öğretmenler oynamıştır. Öğretmenler genel olarak yüz yüze eğitim ile öğrencilerine derslerini anlatırken kısa sürede hem uzaktan eğitim sistemine uyum sağlamaları gerekmiş,

³⁸ Ali Osman Alakuş, "Öğretme-Öğrenme Sürecinde Uzaktan Eğitim ve Türkiye'deki Yansımaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2003): 72-82.

³⁹ Bünyamin Yurdakul, *Yapılandırmacılık, Eğitimde Yeni Yönelimler*. Ed. Özcan Demirel (Ankara: Pegem Yayınları, 2005).

⁴⁰ İbrahim Gökdaş ve Murat Kayri, "E-Öğrenme ve Türkiye Açısından Sorunlar, Çözüm Önerileri", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, sy. 2 (2005): 1-20.

bununla da kalmayıp öğrencileri ve velileri de bu uyum sürecinde desteklemeleri gerekmıştır.

Covid-19 sırasında okulların aniden kapanması, okulların tekrar açılıp açılmayacağına dair bilinmezlik, teknolojinin öğretmek için tek seçenek haline gelmesi, öğretmen rolleri hakkında belirsizliklerin artması, öğrencilerle iletişim, konuları yetiştirememesi, materyal eksikliği vb. sorunlar daha önceki süreçte neredeyse hiç uzaktan eğitim deneyimi olmayan temel eğitim ve ortaöğretim düzeyinde görev yapan öğretmenlerin bu süreçte karşılaştıkları önemli problemler olarak sıralanmaktadır.⁴¹

Alan yazın incelendiğinde Covid-19 salgını öncesinde gerçekleştirilen uzaktan eğitim konulu çalışmalarının, uzaktan eğitim uygulamalarının genellikle üniversitelerde uygulanması nedeniyle, daha çok öğretim elemanlarının görüşlerini belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Pandemi döneminde yapılan çalışmaların ise insan hayatını tehdit etmesi, her kesimini etkisi altın alması ve hızlı yayılma oranı nedeniyle daha çok sağlık sektörüne ve çalışanlarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu kabul edilebilir bir durum olmakla birlikte pandemi sürecinin eğitim öğretime etkisi ve sürecin en önemli unsuru olan öğretmenlerin yaşadıkları zorlukların ele alınması da önem arz etmektedir. Bu süreçte anasınıfından üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerinde uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte öğretmenlere yönelik çalışmalar da yapılmaya başlamıştır.⁴² Bu düşünceden hareketle öğretmenlerin Covid 19 sürecinde bir tedbir olarak okulların kapatılması ile başlayan uzaktan eğitim faaliyetlerine yönelik görüşlerini, olumlu olumsuz yönlerini, yaşadıkları zorlukları anlatan çalışmalar da yapılmaya başlamıştır. Bu süreçte öğretmenlerin yaşadıkları zorluklara yönelik yapılan çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen bulgular şu şekildedir:

Iwai (2020) tarafından yapılan çalışmada COVID-19 pandemisi sırasında çevrimiçi öğrenme üzerine incelemelerde bulunulmuştur. Çalışmada pandemi sürecinde rutin sanal eğitim esnasında yaşanan sıkıntılar dışında başka sıkıntıların da ortaya çıkacağına değinilmiştir. Buna göre süreçte yoğun

⁴¹ Tara Beteille v.dğr., "Three Principles to Support Teacher Effectiveness During COVID-19", erişim 12 Ekim 2021 <https://doi.org/10.1596/33775>; Eddie M. Mulenga, José M. Marba, "Is COVID-19 the Gateway For Digital Learning in Mathematics Education?" *Contemporary Educational Technology*, 12, sy. 2 (2020): 269.

⁴² Gülşah Özdemir Baki ve Elif Çelik, "Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitimde Matematik Öğretim Deneyimleri", *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, sy. 1 (2021): 293-320.

olarak kullanılan Zoom gibi programlara hızlı geçişin özellikle internet ve bilgisayar deneyimi pek olmayan öğretmenleri zorluklara sürüklediği, bir mikrofon ve ekran kullanılarak yapılan sınıf yönetiminin oldukça zor olduğu ve öğretmenlerin birçoğunun derslerini yürütemedikleri belirtilmiştir.⁴³

Burke ve Dempsey (2020) tarafından İrlanda da yapılan çalışmada uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin çevrim içi öğrenimi sağlama konusunda baskı altında olduklarını ve yüz yüze eğitime dönüldüğünde müfredatı yetişmeme endişesini taşıdıklarını belirlenmiştir.⁴⁴

Bakioğlu ve Çevik (2020) tarafından yapılan çalışmada uzaktan eğitim sürecinde Türkiye'nin farklı bölgelerinde görev yapan fen bilimleri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma neticesinde uzaktan eğitim sürecinde fen bilgisi öğretmenlerinin bilgisayarla (yazılım/donanım), internet bağlantısı konusunda, öğrencilerle, zümreleriyle, okul yönetimiyle ve Milli eğitim müdürlüğü/yetkilileri ile sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Buna göre bilgisayar konusunda bilgisayarı nasıl kullanacaklarını bilmeme, bilgisayar programlarını ve dillerini bilmeme; internet bağlantısı konusunda aşırı yoğunluk, bağlantı yavaşlığı ve bağlantı kopması; öğrencilerle ilgili olarak derslere katılım düşüklüğü, öğrencinin internete/bilgisayara erişememesi, öğrenci- öğretmen iletişim zayıflığı, öğrencilerde motivasyon düşüklüğü/isteksizlik, öğrencilerin canlı dersleri sabote etmeleri, programları bilmemeleri; zümreleri ile bilgiyi paylaşmama ve iletişim kopukluğu; okul yönetimi ile ders saatleri konusunda öğretmene danışılmaması, normal bir süreçteki gibi başarı beklentilerinin yüksek olması, kendilerine baskı yapılması ve süreci bilmemelerinden dolayı oluşan belirsizlik; Milli eğitim müdürlüğü/yetkilileri ile süreci bilmemeleri ve öğretmenlere baskı yapmaları gibi sıkıntılar yaşamışlardır.⁴⁵

Kilit ve Güner (2021) tarafından yapılan çalışmada matematik öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde kullandıkları web tabanlı eğitimle ilgili görüşlerini incelenmiştir. Çalışmada öğretmenler web tabanlı uzak-

⁴³ Yoshio Iwai, "Online Learning During the COVID-19 Pandemic: What Do We Gain and What Do We Lose When Classrooms Go Virtual?", *Scientific American*, 2020. erişim 13 Ekim 2021, <https://blogs.scientificamerican.com/observations/online-learning-during-the-covid-19-pandemic/>.

⁴⁴ Jolanta Burke and Majella Dempsey, *COVID-19 Practice in Primary Schools in Ireland Report* (Ireland: National University of Ireland Maynooth, 2020) erişim 12 Ekim 2021 <https://www.into.ie/app/uploads/2020/04/covid-19-practice-in-primary-schools-report-1.pdf>.

⁴⁵ Büşra Bakioğlu ve Mustafa Çevik, "COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri", *Turkish Studies*, 15, sy. 4 (2020): 109-129.

tan eğitimin avantajlarının olduğunu belirtmiş ancak matematik öğretimi için web tabanlı uzaktan eğitimin pek de etkili ve verimli olmadığını belirtmişlerdir.⁴⁶

Çiçek ve diğ. (2020) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 salgınında öğretmenlerin kaygı, depresyon ve psikolojik esneklik düzeyleri incelenmiştir. Araştırma neticesinde Covid-19 salgını döneminde depresyon, anksiyete ve psikolojik esneklik arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin olduğu; psikolojik esnekliğin anksiyete ve depresyonu yordadığı; TV programlarında uzmanları izleme değişkenleri, internete girme ve sosyal medyayı daha fazla kullanma durumu eklendiğinde, anksiyete ve depresyonun daha güçlü bir şekilde yordandığı belirlenmiştir. Ayrıca genç ve bekar öğretmenlerin kaygı ve depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu; erkek öğretmenlere göre kadın öğretmenlerin anksiyete ve depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.⁴⁷

Kurnaz ve Serçemeli (2020) tarafından yapılan çalışmada akademisyenlerin Covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe dersine yönelik görüşleri incelenmiştir. Araştırma neticesinde akademisyenlerin uzaktan eğitimi pek fazla benimsemedikleri belirlenirken, derslerin teorik ve pratik kısımlarının aynı anda sunulmaması ve öğretmen ve öğrenciler arasında yeterli düzeyde bir etkileşim sağlanmaması uzaktan eğitim sürecinde yaşanan zorluklar olarak ifade edilmiştir.⁴⁸

Demir ve Özdaş (2020) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin Covid 19 sürecinde uyguladıkları uzaktan eğitime yönelik görüşleri incelenmiştir. Araştırmada öğretmenler uzaktan eğitim sürecini memnun edici, elverişsiz ve sınırlı olmak üzere üç farklı biçimde değerlendirmişlerdir. Öğretmenlerin zorluk yaşadıklarını ifade ettikleri hususlar internet erişiminin olmaması, sabit interneti bağlatmak zorunda kalmaları, bilgisayarlarının olmaması gibi alt yapı sorunları; öğrenci ilgisizliği, motivasyon düşüklüğü, derslerden soğuma, ders katılımının az olması, evde eğitim görmek istememe, öğretmenin hem çocuğa bakma hem ders anlatma gibi

⁴⁶ Büşra Kilit ve Pınar Güner, "Matematik Derslerinde Web Tabanlı Uzaktan Eğitime İlişkin Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, sy. 1 (2021): 85-102.

⁴⁷ İlhan Çiçek v.dğr., "Psychological Inflexibility Predicts Depression and Anxiety During COVID-19: Acceptance and Commitment Therapy Perspective", *Manuscript Submitted For Publication*, 2020, doi: 10.13140/rg.2.2.32134.19526.

⁴⁸ Ersin Kurnaz ve Murat Serçemeli, "Covid-19 Pandemi Döneminde Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıkları Üzerine Bir Araştırması", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 4, sy. 1 (2020): 40-53.

katılım sorunları; veli duyarsızlığı, veliye ulaşamama, çalışmalardan dönüt alamama, iletişimin kopması, bütün öğrencilere ulaşamama gibi haberleşme sorunları; ölçme değerlendirmenin yetersiz olması, çalışmaların güncel olmaması, ders süresinin az olması, ders saatlerinin yaş grubuna uygun olmaması, canlı ders saatlerinin çok erkene alınması gibi planlama sorunları; alt yapı zayıflığı, bağlantı sorunu, sistemin sürekli hata vermesi, ses ve görüntünün eş zamanlı olmaması gibi EBA platformu ile ilgili sorunlar ve salgın sürecinin uzaması, sürecin net görülmemesi ve geçici bir süreç olarak görülmesi gibi belirsizlik ifade eden konularda zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁹

Çakın ve Külekçi Akyavuz (2020) tarafından yapılan çalışmada öğretmen görüşleri bağlamında Covid-19 sürecinin eğitime yansımaları ele alınmıştır. Çalışmada öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar iletişim ile ilgili, velilerle ilgili ve öğrencilerin öğrenmesiyle ilgili olmak üzere üç yönden değerlendirilmiştir. Buna göre iletişim sorunları olarak sınırlı iletişim, geri dönüt olmaması, internetin kısıtlı olması, ulaşılamayan öğrenciler, öğrenci sayısının fazla olması ve derslerin yüz yüze olmaması; velilerle ilgili olarak akademik yetersizlik, destek olunmaması, ulaşılamama, geri dönüt vermeme, ders çalıştırma alışkanlığının olmaması, ilgisiz davranmaları, istekli olmamaları, teknolojik yetersizlik, ihtiyaçlarını bildirmemeleri, durumdan sıkılmaları ve kaygılı olmaları; öğrencilerin eğitimi ile ilgili evde yeterli materyallerinin olmaması, öğrenci takibini yapamama, öğrendiklerinden emin olamaması, yüz yüze eğitimin olmaması, teknolojik yetersizlik, çevrim içi dersten keyif almamaları, ödevlerin tam yapılmaması, bazı etkinliklerin uzaktan yürütülememesi, öğrencilerin adapte olamamaları, yeni konuları öğrenememe, bireysel ihtiyaçları tespit edememesi, sınıfı zaten geçeceğim algılarının olması ve evde dikkat dağıtıcı unsurların olması gibi zorluklarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.⁵⁰

Canpolat ve Yıldırım (2020) tarafından yapılan çalışmada COVID-19 salgın sürecinde Ortaokul öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik deneyimleri incelenmiştir. Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde içeriklerin yetersizliği, erişim imkanı olmayan öğrencilerin uzaktan eğitimden faydalanamaması, destek hizmetlerinin yetersiz kalması, içeriklerin güncel

⁴⁹ Fehmi Demir ve Faysal Özdaş, "Covid-19 Sürecindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", *Millî Eğitim*, 49, sy. 1 (2020): 273-292.

⁵⁰ Murat Çakın ve Ebru Külekçi Akyavuz, "Covid-19 Süreci ve Eğitime Yansımaları: Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6, sy. 2 (2020): 165-186.

olmaması, TV yayınları ile canlı ders saatlerinin çakışması, alt yapı yetersizliği, EBA puan sisteminin öğretmen ve öğrencileri gereksiz paylaşımlara yönlmesi ve kişisel verileri kötü amaçlı kullanımına yönelik güvenlik endişesi gibi sıkıntılar yaşadıkları belirlenmiştir.⁵¹

Araştırmalardan hareketle Covid-19 sürecinde uygulanan uzaktan eğitim modelinin öğretmenlerin yaşantısında olumsuz deneyimlere dönüştüğü ve bu bağlamda gelişen olumsuz duyguların öğretmenler açısından oldukça yıpratıcı olduğu ve strese neden olarak tükenmişlik duygusunu tetiklediği belirtilebilir.

Sonuç Ve Öneriler

Tarih boyunca insanoğlu çok sayıda salgın hastalıkla mücadele etmek durumunda kalmıştır. “Şiddetli Akut Solunum Sendromu” (SARS), “Orta Doğu Solunum Sendromu” (MERS), mevsimsel influenza ve H1N1 gibi salgınlarda milyonlarca insan yaşamını yitirmiştir. İnsanoğlunun mücadele etmek durumunda kaldığı son salgın ise 2019 Aralık ayında Çin’in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınıdır.

Covid 19 salgın süreci çok sayıda bilinmezi ve belirsizliği de beraberinde getirmiştir. İnsanların yaşamını ve sağlığını tehlikeye atan bir hastalık olması, özellikle bulaşıcı bir özelliğinin olması insanların birçoğunun kendini güvensiz ve çaresiz hissetmesine neden olmuştur. Fiziksel sağlığı korumanın ve bulaş yollarını en aza indirmenin çaresi aranmaya başlanmış, doktorlar tarafından verilen tavsiyeler dışında insanlar bağışıklıklarını güçlendirme adına çeşitli gıdaları tüketmeye başlamışlardır. Bulaşıcı bir virüs olması nedeniyle insanların yaşantısına giren “sosyal mesafe” kavramı sosyal yaşamın önemli bir kuralı haline gelmiştir. Sosyal yaşamdaki kısıtlamalarla birlikte insanların iş ve aile yaşantılarında önemli değişiklikler olmuş, birçok kişi işini evden devam ettirmeye çalışmış, bazı sektörlerde yaşanan daralma ile birlikte insanların bir bölümü işini kaybetmiştir. Sosyal yaşamdaki bu radikal değişikliklere uyum sağlama çabaları, iş yaşantısının devamlılığını sağlama endişesi ile birleşince insanların bir bölümünde bir tükenmişlik hissi oluşmaya başlamıştır. Öyle ki insanların işlerini evlerine taşımaları, sosyal ve hareketli bir yaşamdan

⁵¹ Uğur Canpolat ve Yusuf Yıldırım “Ortaokul Öğretmenlerinin COVID-19 Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitim Deneyimlerinin İncelenmesi”, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAD)*, 7, sy. 1 (2021): 74-109

bir anda evde kapalı kalan bir yaşama geçilmesi, rutine maruz kalmaları, bir taraftan evle ilgili sorumluluklarını yerine getirirken diğer taraftan iş rollerini yürütmeye çalışmaları, normal zamanlarda yaptıkları birçok aktiviteyi yerine getirememeleri, meslekleriyle ilgili teknolojik yetersizlik yaşamaları yoğun olarak stres duygusunun yaşanmasına ve buna bağlı olarak da tükenmişlik hissini oluşmasına neden olmuştur.

İlgili literatür incelendiğinde Covid-19 kaygısı ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Covid 19 süreci birçok çalışmada tükenmişliğe neden olurken bu hissin en fazla görüldüğü iş kolu sağlık sektörü olduğundan, söz konusu çalışmaların önemli bir bölümü doktorlar ve sağlık çalışanları özelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalardan elde edilen bulgular doktorlar ve diğer sağlık çalışanların yoğun mesai saatleri, hastalarla bire bir muhatap olma durumu, iş arkadaşlarının virüse yakalanıp hayatını kaybetmesi gibi durumlar nedeniyle tükenmişlik hissini çok daha fazla yaşadıklarını göstermektedir. Söz konusu çalışmalarda Covid-19 kaygısı ve tükenmişlik düzeyleri; Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanlarının kaygı düzeyleri; anksiyete ve mesleki performans; tükenmişlik; stres ve tükenmişlik gibi konuların ele alındığı görülmektedir.

Öğretmenlik meslek olarak tükenmişliğin en fazla görüldüğü iş kollarından biri olmasına rağmen konuya çalışmaların yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Araştırmalar genel olarak Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim yapan öğretmenlerin yaşadıkları sorunlara odaklanmıştır.⁵²

Çiçek vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yıprandıkları ele alınmış ve buna bağlı olarak anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin oldukça yüksek olduğu sonucunu ifade edilmiştir. Araştırmada belirlenen bu sonuç, tükenmişliği ortaya çıkaran en büyük faktörleri açıklamaktadır. Dolayısıyla öğretmenleri tükenmişlik duygusuna iten faktörlerin belirlenip sorunu gidermeye yönelik tedbirlerin işe koşulması gerekmektedir.⁵³

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin aksamasına neden olabilecek tekno-

⁵² Iwai, "Online Learning During"; Burke ve Dempsey "COVID-19 Practice in Primaryschools"; Bakioğlu ve Çevik "COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenleri"; Kilit ve Güner, "Matematik Derslerinde Web Tabanlı Uzaktan Eğitim", 85-102; Çiçek v.dğr., "Psychological Inflexibility Predicts Depression"; Kurnaz ve Serçemeli, "Covid-19 Pandemi Dönemi", 40-53; Demir ve Özdaş, "Covid-19 Sürecindeki Uzaktan Eğitim", 273-292; Çakın ve Külekçi Akyavuz, "Covid-19 Süreci ve Eğitime Yansıması", 165-186; Canpolat ve Yıldırım, "Ortaokul Öğretmenlerinin COVID-19 Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitim Deneyimleri", 74-109.

⁵³ Çiçek v.dğr., "Psychological Inflexibility Predicts Depression".

lojik imkan eşitsizliklerini gidermeye yönelik ilgili birimlerce çalışmaların yapılması, teknoloji kullanımında öğretmen yeterliliğini sağlamak için eğitim kurslarının düzenli olarak verilmesi ve denetimin yapılması, mevcut müfredatın teknolojiye uyumlu bir şekilde düzenlenmesi önerilmektedir. Araştırmacıların öğretmenlerde Covid-19 süreci ve tükenmişlik ilişkisi üzerine araştırmalar yaparak alandaki eksikliği gidermeleri ve sonraki çalışmalara ışık tutmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Akat, Muhammed ve Kasım Karataş. "Psychological Effects of COVID-19 Pandemic on Society and Its Reflections on Education", *Turkish Studies*, 15, sy. 4 (2020). 1-13. Doi:10.7827/Turkishstudies.44336
- Alakuş, Ali Osman. "Öğretme-Öğrenme Sürecinde Uzaktan Eğitim ve Türkiye'deki Yansımaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2003): 72-82.
- Alkan, Cevat. *Açıköğretim: Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1987.
- Aslan, Recep. "Kovid-19 Fizyoloji ve Psikolojiyi Nasıl Etkiliyor?" *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8, sy. 88, (2020): 47-53
- Aydın, İnyet, Burcu Toptaş, Ahmet Kaysılı, Güler Tanrıverdi, Nurcan Güngören ve Şeyma Topçu. "Professional Development Needs Analysis of School Administrators and Teachers in Turkey", *Kastamonu Education Journal*, 29, sy. 2 (2021): 428-441. doi: 10.24106/kefdergi.821505
- Bakioğlu, Büşra ve Mustafa Çevik. "COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri", *Turkish Studies*, 15, sy. 4 (2020): 109-129.
- Beteille, Tara, Elaine Ding, Ezequiel Molina, Adelle Pushparatnam and Tracy Wilichowski. "Three Principles to Support Teacher Effectiveness During COVID-19", erişim 12 Ekim 2021 <https://doi.org/10.1596/33775>
- Burke, Jolanta and Majella Dempsey. *COVID-19 Practice in Primary Schools in Ireland Report* (Ireland: National University of Ireland Maynooth, 2020) erişim 12 Ekim 2021 <https://www.into.ie/app/uploads/2020/04/covid-19-practice-in-primary-schools-report-1.pdf>.
- Cai, Haozheng, Baoren Tu, Jing Ma, Limin Chen, Lei Fu, Yongfang Jiang, Quan Zhuang. "Psychological Impact and Coping Strategies of Frontline Medical Staff in Hunan Between January and March 2020 During the Outbreak of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in Hubei, China", *Medical Science*

Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research, 26, (2020): E924171-1. doi:10.12659/msm.924171

Canpolat, Uğur ve Yusuf Yıldırım. "Ortaokul Öğretmenlerinin COVID-19 Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitim Deneyimlerinin İncelenmesi", *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAD)*, 7, sy. 1 (2021): 74-109

Çakın, Murat ve Ebru Külekçi Akyavuz. "Covid-19 Süreci ve Eğitime Yansması: Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6, sy. 2 (2020): 165-186.

Çiçek, İlhan Ahmet Tanhan, Gökmen Arslan ve Metin Bulus. "Psychological Inflexibility Predicts Depression and Anxiety During COVID-19: Acceptance and Commitment Therapy Perspective", *Manuscript Submitted For Publication*, 2020, doi: 10.13140/rg.2.2.32134.19526.

Demir, Fehmi ve Faysal Özdaş. "Covid-19 Sürecindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", *Millî Eğitim*, 49, sy. 1 (2020): 273-292.

Demirbaş, Ali Rıza. *Üç Farklı Hastanede Görev Yapan Yöneticilerin ve Klinikte Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Durumunun Araştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.

Dünya Sağlık Örgütü, "Dünyada Durum" erişim 9 Ekim 2021, <https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum>.

Edmunds, W. John. "Finding a Path to Reopen Schools During the COVID-19 Pandemic", *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4, sy. 11 (2020): 796-797.

Fidan, Mustafa. "Covid-19 Belirsizliğinde Eğitim: İlkokulda Zorunlu Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6, sy. 2 (2020): 24-43.

Freudenberger, Herbert J. "The Staff Burnout Syndrome in Alternative Institutions Psychother", *Theory Res Pract*, 12, (1975): 73-82.

Freudenberger, Herbert J. "Staff Burnout", *Journal of Social Issues*, 30, (1974): 159-65

Gökdaş, İbrahim ve Murat Kayri. "E-Öğrenme ve Türkiye Açısından Sorunlar, Çözüm Önerileri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, sy. 2 (2005): 1-20.

Işıkkhan, Vedat. *Çalışma Hayatında Stres ve Başa Çıkma Yöntemleri*. Ankara: Sandal Yayınları, 2004.

Iwai, Yoshio. "Online Learning During the COVID-19 Pandemic: What Do We Gain and What Do We Lose When Classrooms Go Virtual?", *Scientific American*, 2020. erişim 13 Ekim 2021, <https://blogs.scientificamerican.com/observations/online-learning-during-the-covid-19-pandemic/>.

- İşman, AYTEKİN. *Uzaktan Eğitim Genel Tanımı Türkiye'deki Gelişimi ve Proje Değerlendirme*. Sakarya: Değişim Yayınları, 1998.
- Joy, B. Karen. Talidong and Cathy Mae Toquero, "Philippine Teachers' Practices to Deal With Anxiety Amid COVID-19", *Journal of Loss and Trauma*, 25, sy. 6-7 (2020): 573-579. doi:10.1080/15325024.2020.1759225
- Karaköse, Turgut. "Global Education in the Shadow of the Novel Coronavirus: Reflections on the Impact of Covid-19 Outbreak on Education Systems. Educational Process", *International Journal*, 9, sy. 4 (2020): 201-204. .
- KıCır, Başak. "Evden Çalışma: Özgürlük Mü Esaret Mi?" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, sy. 1 (2019): 173-196.
- Kilit, Büşra ve Pınar Güner. "Matematik Derslerinde Web Tabanlı Uzaktan Eğitime İlişkin Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, sy. 1 (2021): 85-102.
- Kurnaz, Ersin ve Murat Serçemeli. "Covid-19 Pandemi Döneminde Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırması", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4, sy. 1 (2020): 40-53.
- Macintyre, Peter D. Tammy Gregersen and Sarah Mercer. "Language Teachers' Coping Strategies During the Covid-19 Conversion to Online Teaching: Correlations With Stress, Wellbeing and Negative Emotions", *System*, 94, (2020): 1-12. doi:10.1016/j.system.2020.102352
- Maslach, Christina and Michael P. Leiter. *The Truth About Burnout*. San Francisco: Jossey-Bass, 1997.
- Maslach, Christina. *Burnout the Cost of Caring*. New Jersey: Prentice Halls, 1982.
- Maslach, Christina. Wilmar B. Schaufeli and Michael P. Leiter. "Job Burnout", *Annu Rev Psychol*, 52, sy. 1 (2001): 397-422.
- Mulenga, Eddie M. and José M. Marba. "Is COVID-19 the Gateway For Digital Learning in Mathematics Education?" *Contemporary Educational Technology*, 12, sy. 2 (2020): 269.
- Oberle, Eva ve Kimberly a Schonert-Reichl. "Stress Contagion in the Classroom? the Link Between Classroom Teacher Burnout and Morning Cortisol in Elementary School Students", *Social Science and Medicine*, 159, (2016): 30-37. doi:10.1016/j.socscimed.2016.04.031
- Özdemir Baki, Gülşah ve Elif Çelik. "Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitimde Matematik Öğretim Deneyimleri", *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, sy. 1 (2021): 293-320.
- Özdoğan, Ahmet Çağlar ve Hasan Güner Berkant. "Covid-19 Pandemi Döne-

- mindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Paydaş Görüşlerinin İncelenmesi”, *Milli Eğitim Dergisi*, 49, sy. 1 (2020): 13-43. doi:10.37669/milliegitim.788118
- Özler, Derya Ergun. *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*. İstanbul: Ekin Basım Yayın, 2015.
- Özok, Halil İbrahim. “Uzaktan Eğitim ile Ebeveynler ve Öğrencilerde Katlanan Stres ve Baş Etme Yöntemleri”, Ed. F. Tanhan ve H. İ. Özok *Pandemi ve Eğitim* içinde, Ankara: Anı Yayıncılık, 2020.
- Rajkumar, Ravi Philip. “Covid-19 and Mental Health: a Review of the Existing Literature”, *Asian Journal of Psychiatry*, 52, (2020): 1-5. doi:10.1016/j.ajp.2020.102066
- Rasmitadila, Rasmitadila, Rusi Rusmiati Aliyyah, Reza Rachmadtullah, Achmad Samsudin, Ernawulan Syaodih, Muhammad Nurtanto, Anna Riana Suryanti Tambunan. “The Perceptions of Primary School Teachers of Online Learning During the COVID-19 Pandemic Period: a Case Study in Indonesia”, *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7, sy. 2 (2020): 90-109. doi:10.29333/ejecs/388
- Schaufeli, Wilmar B. Michael P. Leiter and Christina Maslach. “Burnout: 35 Years of Research and Practice”, *Career Development International*, 14, sy. 3 (2009): 204-208.
- Silah, Mehmet. *Endüstride Çalışma Psikolojisi*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Şahin, Taner, Hümeysra Aslaner, Özlem Olguner Eker, Mebrure Beyza Gökçek ve Murat Doğan. “A Questionnaire Study Effect of COVID-19 Pandemic on Anxiety and Burnout Levels in Emergency Healthcare Workers”, *International Journal of Medical Science and Clinical Invention*, 7, sy. 9 (2020): 4991-5001.
- Taylor, Steven. *The Psychology of Pandemics*. Cambridge: Scholars Publishing, 2019.
- TDK, “Tükenmişlik”, erişim 15 Ekim 2021 <https://sozluk.gov.tr/>.
- TDK, “Uzaktan Eğitim”, erişim 15 Ekim 2021 <https://sozluk.gov.tr/>.
- Telli, Sahure Gonca ve Deniz Altun. “Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi”, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3, sy. 1 (2020): 25-34.
- Tönbül, Özgür. “Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sonrası 20-60 Yaş Arası Bireylerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Uluslararası Akademik Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 2, sy. 2 (2020): 159-174.
- UNESCO, “Global Monitoring of School Closures”, erişim 19 Ekim 2021, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse#schoolclosures>.

- Vegas, Emiliana. "School Closures, Government Responses and Learning İnequality Around the World During COVID-19", erişim 11 Ekim 2021, <https://www.brookings.edu/research/school-closures-government-responses-and-learning-inequality-around-the-world-during-covid-19/>
- Yetkin, Sinan ve Hamdullah Aydın. "Bir Semptom ve Bir Hastalık Olarak Uykusuzluk", *Türk Uyku Tıbbi Dergisi*, 1, (2014): 1-8. doi:10.4274/jtsm.01
- Yurdakul, Bünyamin. *Yapılandırıcılık, Eğitimde Yeni Yönelimler*. Ed. Özcan Demirel. Ankara: Pegem Yayınları, 2005.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Post-Truth Paradigma ve Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti

The West and Islamic Civilization in The Context of The
Post-Truth Paradigm and The Clash of Civilizations Thesis

Dr. Muhammed YAMAÇ

Dr., T.C. Oslo Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği
PhD., Republic of Turkey Oslo Embassy Religious Services Counselor
Oslo, Norveç
yamacmuhammed@hotmail.com orcid.org/0000-0003-2215-4492

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 14 Kasım / November 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 19 Kasım / November 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık /December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 31-64.

Post-Truth Paradigma ve Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti

Özet: Medeniyetler, eski çağlardan beri etkileşimsel olarak devam edegelen bir tarihî arka planla var olmuşlardır. Bu etkileşim sayesinde özel anlamda Batı ve İslâm medeniyeti arasında önemli farklılıklar görülse de esasen uzun bir tarihî süreç içerisinde görüldüğünden çok daha fazla birbirini etkileyen iki medeniyet olarak birçok dönemde var olmuşlardır. Bu medeniyetlerin gelişim süreçleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde her iki medeniyetin bilgi, bilim, teknik, ticaret vb. birçok açıdan birbirlerine birikimlerini aktardıkları görülebilmektedir. Bu anlamda medeniyetler tarihi, aynı zamanda toplumların/insanlığın gelişim tarihidir. Buna karşın Samuel Phillips Huntington ve Francis Fukuyama gibi bazı düşünürlerin savunduğu “çatıştırmacı, ayrıştırıcı, ötekileştirici, Batı-merkezci” medeniyet okumaları, medeniyetler bağlamında birçok tartışmayı doğurmaktadır. Bu noktada tartışmaların vardığı noktanın ve sürecin iyi anlaşılması oldukça önem taşımaktadır.

Bu çerçevede medeniyet kavramı neyi ifade etmektedir? Medeniyetler Çatışması tezinde Batı ve İslâm medeniyeti nasıl resmedilmektedir? Post-truth paradigmasında medeniyetler çatışması mı, yoksa medeniyetler uzlaşması (ittifakı) mı söz konusudur? Post-truth paradigma ekseninde “medeniyet melezleşmesi” mümkün müdür? Veya post-truth paradigma, medeniyetler çatışması yerine “medeniyet melezleşmesi” tezini mi ileri sürmektedir? Bu sorular çalışmanın problematiğini oluşturmaktadır. İlgili literatürün analiz edilmesine dayanan çalışma, bu problematiği tartışmaya, anlamaya ve anlamlandırmaya girişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Medeniyetler Çatışması, Post-Truth Paradigma, Batı Medeniyeti, İslâm Medeniyeti.

The West and Islamic Civilization in The Context of The Post-Truth Paradigm and The Clash of Civilizations Thesis

Abstract: Civilizations have existed with a historical background that has been continuing interactively since ancient times. Thanks to this interaction, although there are significant differences between the Western and Islamic civilizations in a special sense, they have existed in many periods as two civilizations that affect each other much more than they seem in a long historical process. When the developments processes of these civilizations are examined in detail, it can be seen that both civilizations transferred their accumulations to each other in terms of knowledge, science, technique, trade and so on. In this sense, the history of civilizations is also the history of the developments of societies/humanity. On the other hand, the “conflicting, separating, marginalizing, West-centred” civilization readings advocated by some thinkers such as Samuel Phillips Huntington and Francis Fukuyama lead to many debates in the context of civilizations. At this point, it is very important to understand the point and process of the discussions well.

What does the concept of civilization mean in this context? How is the Western and Islamic civilization portyed in the clash of civilizations thesis? Is there a clash of civilizations or an alliance of civilizations in the post-truth paradigm? Is “civilization hy-

bridization” possible on the axis of the post-truth paradigm? Or does the post-truth paradigm claims the thesis of “civilization hybridization” rather than a clash of civilizations? These questions constitute the problematic of the study. Based on the analysis of the relevant literature, the study attempts to discuss, understand and make sense of this problematic.

Keywords: Sociology of Religion, Clash of Civilizations, Post-Truth Paradigm, Western Civilizations, Islamic Civilization.

Giriş

İnsanlık tarihi, bir bakıma medeniyetler tarihidir. Sümer, Mısır, Mezopotamya, Girit, İslâm, Hıristiyan (Batı), Bizans, Çin-Japon, Latin Amerika, Afrika ve Hint örneklerine bakıldığında medeniyet tarihinin insanlık tarihiyle eşdeğer olduğu görülebilmektedir. Tarihsel olarak tüm insanlığın ortak bir değeri olarak ortaya çıkan bu etkileşimsel ve aktarıcı medeniyet birikimi farklı yön ve muhtevaları dolayısıyla farklı alanlarda birçok araştırmaya ve tartışmaya konu olmaktadır. Bu anlamda medeniyetler, tarih, kültür, din, dil, anlayış (ideoloji) ve gelenek gibi unsurları bakımından birçok incelemeye konu olmaktadır. Medeniyetlerin varoluşu, yükselişi, zayıflaması, çarpışması, çökmesi ve birbirleriyle ilişkileri üzerine birçok sosyolog, antropolog ve tarihçi düşünmüştür. Samuel Phillips Huntington, Francis Fukuyama, Max Weber, Emile Durkheim, Arnold Joseph Toynbee, Rushton Coulborn, Oswald Spengler, Alfred Weber, Carroll Quigley, Pitirim Sorokin, Fernand Braudel, Alfred Louis Kroeber, Shmuel Noah Eisenstadt, Philip Bagby, Immanuel Wallerstein, Christopher Dawson, Adda Bozeman, William Hardy McNeill ve Felipe Fernandez-Armesto bunlardan bazılarıdır.¹

¹ Düşünürlerin medeniyet konusuna ilişkin başlıca çalışmaları şunlardır: Samuel Phillips Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir (İstanbul: Okyanus Yayınları, 14. Basım, 2015); Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012; Max Weber, *The Sociology of Religion* (Boston: Beacon Press, 1968); Arnold Joseph Toynbee, *A Study of History* (Londra: Oxford University Press, 12 cilt, 1934-1961); a.mlf., “Medeniyetler Çarpışması”, çev. Hamid Uzgören, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1948); Oswald Spengler, *Decline of the West* (New York: A. A. Knopf, 2 cilt, 1923); Matthew Melko, *The Nature of Civilizations* (Boston: Porter Sargent, 1969); Emile Durkheim ve Marcel Mauss, “Note on the Notion of Civilization”, *Social Research* 38/4 (Kış 1971); Rushton Coulborn, *The Origin of Civilized Societies* (Princeton: Princeton University Press, 1959); Alfred Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie* (Leiden: A. W. Sijthoff’s Uitgerversmaatschappij N.V., 1935); Carroll Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (New York: Macmillan, 1961); Pitirim Sorokin, *Social and Cultural Dynamics* (New York: American Book Co., 4 cilt, 1985); Fernand Braudel, *History of Civilizations* (New York: Ailen Lane - Penguin Press, 1994); a.mlf., *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1980); Philip Bagby, *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations* (Londra: Longmans, Green, 1958); Felipe Fernández-

Huntington ve Fukuyama gibi bazı düşünürlerin medeniyete dair ortaya koyduğu tezler ve buna ilişkin düşünceleri, farklı açılardan değerlendirmelere konu olabilmekte ve birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bu noktada Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* tezinin, Batı ile İslâm medeniyetini bir rakip olarak karşı karşıya konumlandırması ve bunun üzerinden Batı medeniyetini yüceltme çabası içerisine girmesi, bu tezin kanaatimizce en dikkat çekici yönüdür. Üstelik tezin Batı-merkezci bu bakış açısı, 11 Eylül saldırısıyla birlikte hem popülerliğini artırmış hem de etki alanını genişletmiştir. Ancak günümüzde bu tez hâlâ popülerliğini korumakta mıdır, yoksa zaman içerisinde bu anlayış geçerliliğini kaybetmiş midir? gibi sorular anlamlandırılması gereken önemli bir hususu barındırmaktadır. Bu bağlamda Medeniyetler Çatışması tezinin ve buna ilişkin ortaya koyulan argümanları post-truth (hakikat ötesi) paradigma itibarıyla yeniden anlamak ve anlamlandırmak gerekmektedir.

Bu çalışma, medeniyet tasavvuruna post-truth paradigma itibarıyla nasıl bir dünya görüşü çerçevesinde bakılmalıdır, Medeniyet Çatışması tezi bağlamında Batı ve İslâm medeniyetinin karşılıklı portresi nasıl resmedilmektedir, bu resim post-truth yaklaşımın ruhuyla bağdaşır mı ve neyi amaçlamaktadır, post-truth yaklaşım nasıl bir medeniyet tasavvurunu önelemektedir, post-truth anlayışına uygun olan medeniyetler çatışması mı, yoksa medeniyetler uzlaşması (ittifakı) mıdır, bu süreç, insanlığı medeniyetler çatışmasına mı, yoksa medeniyet melezleşmesine mi götürmektedir, gibi sorular çerçevesinde dokümantasyon analizi yöntemi esas alınarak medeniyet tasavvurunu dinî ve sosyolojik bir bakışla ele almayı amaçlamaktadır. Öte yandan din-toplum etkileşiminin tarihsel serencamında medeniyetlerin konumu önem arz etmektedir. Bu yönüyle çalışmanın din sosyolojisi literatürüne katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Armesto, *Millennium: A History of the Last Thousand Years* (New York: Scribners, 1995); Alfred Louis Kroeber, *Configurations of Culture Growth* (Berkeley: University of California Press, 1944); a.mlf., *Style and Civilizations* (Westport, CT: Greenwood Press, 1973); Christopher Dawson, *Dynamics of World History* (LaSalle, IL: Sherwood Sugden Co., 1978); a.mlf., *The Movement of World Revolution* (New York: Sheed and Ward, 1959); Shmuel Noah Eisenstadt, "Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics", *British Journal of Sociology* 32/2 (Haziran 1981); Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); William Hardy McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Adda B. Bozeman, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994); a.mlf., *Strategic Intelligence and Statecraft* (Washington: Brassey's (US), 1992); a.mlf., "Civilizations Under Stress", *Virginia Quarterly Review* /51 (Kış 1975).

1. Medeniyet Kavramı

Medeniyet kavramıyla ilgili literatürde üzerinde ittifak edilen yegâne bir tanımın olmadığı ilk etapta göze çarpmaktadır. Bu da medeniyet kavramının, “efradını câmi ağyarını mâni” bir tanımının güç olduğunu göstermektedir. Cemil Meriç’e göre bunun nedeni veya nedenlerinden biri, medeniyet mefhumunun, dönem, yazar ve ülkeye göre değişebilen bir içeriğe sahip olmasıdır.² Bu nedenle kavramda genel bir belirsizlik/ muğlaklık bulunmaktadır. Kavramın belirsizliğinde tüm medeniyetleri kapsayan nesnel bir unsurun bulunmaması önemli bir rol oynamaktadır. Ancak kavramın kökenine yönelik bir belirsizlik bulunmamaktadır. “Medeniyet” kavramı, Arapçada “şehir” manasında kullanılan “medine” kelimesinden türetilmiştir.³ Batı dilinde ise, “civilization” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Kavramın kullanımına İslâm tarihinde ilk olarak 600’lü yıllarda⁴ Batı tarihinde ise ilk defa Fransızcada civilisation şeklinde 1700’lü yılların ortasında rastlanmaktadır.⁵ Görüldüğü gibi kavramın İslâm tarihi kökeni, Batı’dan çok öncedir. Ancak Batılı birtakım düşünürler bu kavramın, İslâm medeniyetini ve tarihsel birikimlerini görmezden gelerek salt Batı’ya ait bir kavram olduğunda ısrar etmektedir.

Medeniyet kavramı, kimi çalışmalarda kültür veya uygarlıkla mün-demiç bir yapıda ele alınmakta, kimilerinde ise tarih, bilim, din veya dil merkezli bir içerikle aktarılmaktadır.⁶ Medeniyeti doğrudan kültür ile ilişkili olarak ele alan Braudel’e göre medeniyet; kültürel bir bölge, kültürel olgular ve özellikler toplamıdır.⁷ Melko’ya göre bir medeniyet en geniş kültürel varlıktır.⁸ Wallerstein’e göre, bir şekilde tarihsel bütün oluşturan muhtelif biçimleriyle birlikte var olan kültür, gelenek, yapı ve dünya görüşünün belirli bir şekilde art arda sıralanmasıdır.⁹ Dawson’a göre, belirli bir toplumun/halkın ürünü olan kültürel yaratıcılığın belirli orijinal sürecidir.¹⁰ Spengler’e göre kültürün zaruri alın yazısıdır.¹¹ Durkheim ve Mauss’a göre, bütünü salt bir şekli olarak düşünülerek tüm ulusal

² Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Basım, 2020): 94.

³ Modern Arapça’da “medeniyet” kavramı “hadara” sözcüğüyle ifade edilmektedir.

⁴ Yesrib’e 622’de “Medineü’-Nebi” ismi verilmiştir.

⁵ Durmuş Günay, “Medeniyet Kavramını Açıklamak İçin Bir Yaklaşım”, *Felsefe Dünyası Dergisi* /72 (Aralık 2020): 77.

⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 46-54.

⁷ Braudel, *On History*, 177.

⁸ Melko, *Nature of Civilizations*, 8.

⁹ Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*, 215.

¹⁰ Dawson, *Dynamics of World History*, 51.

¹¹ Spengler, *Decline of the West*, I, 31.

kültürü kapsayan bir tür ahlâkî ortamdır.¹² Cemil Meriç, İngiliz sosyolog Edward Burnett Tylor'un medeniyet kavramını kültürün geniş etnografik anlamıyla tanımladığını belirtmektedir.¹³ Ziya Gökalp, toplumu birbirine bağlayan, birbirini besleyen ve aralarında dayanışma meydana getiren kurumları kültürel kurumlar, toplumun üst yapılarını başka toplumun üst yapılarına bağlayan kurumları ise medeni kurumlar olarak ifade etmiştir.¹⁴ Gökalp'in kültür-medeniyet tanımlaması, kültür ile medeniyetin birbirinden ayrılmaz olgular olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kavramı bütüncül bir bakış açısı ve geniş bir perspektifle ele alan Karakoç'a göre bir yaşam felsefesi olarak medeniyetin, tüm alan ve kurumları içine alan bir yapısı ve ilişki ağı bulunmaktadır.¹⁵ Kutluer'e göre medeniyet kavramı kentin düşünsel, siyasal, teknik, ekonomik ve sosyal alanlarındaki birikim düzeyini ifade etmektedir.¹⁶ Medeniyetler, insanlığın en geniş kültürel kimlik seviyesini ifade etmekte¹⁷ ve medeniyet mensubiyeti insanların kimliğinin karakterini ortaya koyan önemli emareler/ işaretler taşımaktadır.

Aliya İzzetbegoviç ise, "insanın metafizik kökeninin dünya tarihi ve insanlık durumundaki ifadesi" şeklinde tanımladığı kültürü "kült", "tek boyutlu yaşamın devamı, insan ile tabiat arasındaki madde teatisi" olarak ifade ettiği medeniyeti "alet" kavramıyla açıklamaktadır.¹⁸ Başka bir ifadesinde o, kültür, dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki etkisi; medeniyet ise, zekânın tabiat ve dış dünya üzerindeki etkisi demektir. Buna göre kültür, insan olmak hüneri ve medeniyet de işlemek, üretmek, yönetmek, şeyleri daha mükemmel yapmak maharetidir.¹⁹ İzzetbegoviç'in kültür ve medeniyet tanımlamasından anlaşıldığına göre kültür ile medeniyet arasında önemli farklılaşmalar bulunmaktadır. Bu çerçevede kültür; insanın, dinî inanç, ahlâk, kanun, sanat, şiir, mitoloji, kişiliğin değer ve hürriyeti, siyasal ve hukuki yaşamın unsurları, insan ilişkileri, felsefe vb. boyutlarıyla ilişkiliyken medeniyet; devlet, bilim, şehir ve

¹² Durkheim ve Mauss, "Note on the Notion of Civilization", 811.

¹³ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 41.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* (Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1964), 5.

¹⁵ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu II, Medeniyetimizin Dirilişi* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 6. Basım 2017); a.m.f., *Düşünceler I Kavramlar* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 7. Basım 2017), 7-23.

¹⁶ İlhan Kutluer, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 1 Haziran 2021).

¹⁷ Ejder Okumuş, "İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri", *Lale* 4 (Temmuz 2021): 67.

¹⁸ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban (İstanbul: Yarı Yayınları, 2. Basım, 2011), 83-85.

¹⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, 85.

teknik gibi unsurlarıyla ilişkilidir.²⁰ Ancak günümüzde sıklıkla ve olumlu anlamda kullanıldığı şekliyle medeniyet kavramının, İzzetbegoviç'in düşünsel dünyasında kültüre denk geldiği söylenebilir.²¹

Medeniyetin kültürel tanımlamalarının dışında din, bir medeniyetin en önemli tanımlayıcı öğesidir.²² Din, bir medeniyetin temel belirleyicilerinden biridir. Bu nedenle din-medeniyet ilişkisi, tüm toplumlarda, bütün kültür ve medeniyet bağlamlarında yakın bağlantılı olarak anlam kazanmaktadır.²³ Esasen din, insanoğlunun yaratılışından beri tarihte belirleyici, stratejik ve oldukça önemli bir role sahip olmuştur.²⁴ Dinin medeniyet kavramsallaştırması ve tasavvuru içerisindeki bu belirleyici yeri dolayısıyla medeniyet tartışmaları genel olarak dinî aidiyetler temelinde yapılagelmektedir. Dawson'a göre büyük medeniyetlerin dayandığı temeller büyük dinlerdir.²⁵ Weber, Hıristiyanlık, İslâm, Hinduizm ve Konfüçyüsçülüğü medeniyet temelinde veya bağlamında ele almaktadır. Nitekim İslâm, Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm müntesiplerinin bağlı bulunduğu toplumun medeniyet tasavvurunda önemli rol oynamışlardır. Bu yönüyle dinin, medeniyet tasavvurunu biçimlendiren ve onu taşıyan en önemli, etkili ve temel göstergelerden biri olduğu söylenebilir.

Medeniyet tanımlamalarında tarih, coğrafya, dil ve gelenek faktörünün veya ayırımının da belirleyici bir kıstas olduğu görülmektedir. Bu da "medeniyetlerin, tarih, coğrafya, dil ve gelenek açısından birbirlerinden farklılaştığını"²⁶ göstermektedir. Bunun dışında medeniyetin farklı yön ve muhtevalarda ele alınıp temellendirildiği görülebilmektedir. Örneğin İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde medeniyetlerin (devlet veya toplum olarak da değerlendirilen) doğuş, yükseliş ve çöküşünü tahlil etmektedir.²⁷ Cemil Meriç'e göre İbn Haldun'un "Umran"ı; bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, toplumsal ve dinî yapıyı, gelenekler ve inançları içine alan bir medeniyet tasavvurudur.²⁸ İbn Haldun Umran'ı, hadari (yer-

²⁰ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, 85-87.

²¹ Mehmet Özcan, "Aliya İzzetbegoviç'in Medeniyet Tasavvuru", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 11/18 (Haziran 2019): 2643.

²² Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 57.

²³ Okumuş, "İslâm Medeniyetinin Ana Çizgileri", 68.

²⁴ Nahide Bozkurt, *Tarih Felsefesi: Tarihin Doğası ve Belirleyicileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 95.

²⁵ Dawson, *Dynamics of World History*, 128.

²⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 46-59.

²⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 12. Basım, 2016).

²⁸ Cemil Meriç, "Kendi Semasında Tek Yıldız-I", *Fikirde ve Sanatta Her Şey* 100 (Nisan 1974): 35.

leşik) ve bedevi (göçebe) toplum şeklinde farklı sınıflandırmalara tabi tutmaktadır. Buna göre bir şehir yaşamı olmayan göçebe toplum ve yerleşik yaşama sahip toplum iki farklı toplum tipini (Umran'ı) oluşturmaktadır.²⁹ Tabii bu noktada birçok açıdan farklılaşan medeniyet/toplum tiplerinden bahsedilebileceği gibi benzer kültür, gelenek, aynı din ve coğrafyaya sahip toplumlardan da söz edilebilir.

2. Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti

Huntington'ın 1993'te kaleme aldığı *Medeniyetler Çatışması (The Clash of Civilizations)* tezi, artık bölgesel çatışmaların son bulacağı bunun yerine medeniyetler çatışmasının gerçekleşeceği varsayımı veya iddiasına dayanmaktadır. Tezin geneline bakıldığında tarihte temelde 7 veya 8 medeniyetin varlığından ve özelliklerinden bahsedildiği görülmektedir. Bu noktada medeniyetlerin savaş ve çatışma üzerinden tasvir edilmesi ve özellikle bu tasvir üzerinden İslâm medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında konumlandırılması oldukça dikkat çekmektedir.

Medeniyetler Çatışması tezini Batı merkezli oryantalist bir perspektifle ele alan Huntington, "İslâm'ın sınırları kanlıdır", "Müslümanlar, şiddet içeren çatışma eğilimi içerir" ve "Müslümanlar, diğer medeniyetlerden daha çok şiddete bulaştılar" yorumlarında bulunarak dinin, İslâm medeniyetinin sınırları içerisinde bulunan çatışmaların temel kaynağı olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Bu görüşüne sayısal istatistikler vererek "Müslümanları şiddet düşkünü" olarak lanse etmekte ve James Payne'nin "İslâm ile militarizm arasında çok kesin bir biçimde bir bağlantı vardır" şeklindeki yorumunu bir delil olarak ifade etmektedir.³¹ Doğuştan şiddet eğilimli "çatışmacı ve çatıştırıcı bir vasıfla" geniş bir biçimde resmedilen İslâm dini ve medeniyeti, Batı'ya meydan okuyan bir düşman olarak konumlandırılmıştır.³² Bu kapsamda İslâm'ın savaşçı bedevi göçebe kabileleri arasında doğduğu için şiddete dayalı köken İslâm'ın kuruluşuna damgasını vurduğu, öyle ki Hz. İsa ve Buda'da olmayan bir özellik olarak Hz. Muhammed'in bizzat kendisinin çetin bir savaşçı ve becerikli bir askeri komutan olarak anıldığı, İslâm'ın öğretilerinin inançsızlarla savaşma-

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*.

³⁰ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 382-386.

³¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 387-388.

³² Bkz. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 312-318; Haris Ubeyde Dünder, "Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında "Şii Hilali" Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi", *Ortadoğu Etütleri* 11/1 (Haziran 2019): 50.

yı emrettiği, İslâm'ın ilk dönemindeki yayılmasında İslâmî öğretinin tam tersine Müslümanların kendi arasında savaşlar yaşandığı, Kur'an'ın ve İslâmî inancın açıklamalarının çok azının şiddete yönelik yasaklama içerdiği için şiddete başvurmama kavramının Müslüman öğretisi ve pratiğinde eksik olduğu ifade edilmiştir.³³

İslâm dinine ve medeniyetine yönelik öne sürülen argümanlara yer veren medeniyet çatışması tezi, küreselleşme, jeopolitik ve jeo-stratejik konum, tarihi yaşanmışlıklar, uluslararası anlaşmalar, ilişkiler ve çıkarlar gibi devletler açısından son derece etkili birçok faktörü göz ardı ederek Batı ile İslâm arasında kaçınılmaz bir çatışmayı öngörmekte ve yeni dünya düzeninin Batı ile İslâm medeniyetinin çatışması üzerinden bölüneceği iddiası taşımaktadır. Bu ise tarihsel gerçeklerden ve nesnel ölçütlerden yoksun, tutarsız, taraflı ve sorunsal bir medeniyet anlayışını yansıtmaktadır. Seyfuddin Âdem Hüseyin'e göre Huntington'ın İslâm ve İslâm medeniyeti tasavvuru objektiflikten tamamen uzak ve İslâm karşıtı bir yaklaşımdır.³⁴ Bu yaklaşımın arka plan perspektifi ise, Batı'nın iyi, İslâm'ın kötü olduğu algısına dayanmaktadır. Hobson'a göre Batı (iyi) Doğu (yani İslâm kötü) şeklinde aktarılmaya çalışılan (subjektif) medeniyet tasavvurunda Batı toplumlarına; Batı medeniyetinin Doğu'dan farklı olarak "Antik Yunan'dan Roma'ya"³⁵, Roma'dan Hıristiyan Avrupa'ya, Hıristiyan Avrupa'dan Rönesans'a, Rönesans'tan Aydınlanmaya, Aydınlanmadan siyasi demokrasi ve Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan bir sıra izleyen özerk bir soyağacına sahip olduğuna inandırılmak istenmiştir.³⁶

Batılı aydınlanmacılar tarafından 19. yüzyılın sonlarına değin salt Batı'ya ait ve (üstün) Batı'yı ifade eden bir kavram olarak değerlendirilen medeniyet, diğer toplumların/medeniyetlerin aksine Batı'nın maddi ve manevi açıdan başarılı tarihi gelişiminin son evresinin bir meyvesi olarak görülmüştür.³⁷ Bu oryantalist tek-tipçi bakış açısıyla Batı medeniyetinin oldukça köklü bir tarihe ve öteden beri süregelen tek bir yapısal

³³ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 395-396.

³⁴ Seyfuddin Adem Hüseyin, "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması", çev. Mevlüde Ayyıldızoğlu, *Tarihin Sonu Mu?*, der. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 216.

³⁵ Meriç'e göre Roma ve Yunan medeniyetleri, Avrupa medeniyeti değil, Akdeniz medeniyetleridir (Meriç, *Umrandan Uyarılığa*, 108-109).

³⁶ John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2015), 17.

³⁷ Lütfi Sunar, "Müslüman Toplumlarında Çağdaş Medeniyet Tartışmaları", *Artuklu Akademi* 7/1 (Haziran 2020): 84-85.

sisteme sahip olduğu, buna karşın Doğu medeniyetinin parçalanmış ve birbirinden kopuk bir sisteme tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Miladi 500 ile 1800 tarihleri arasında Batı'dan daha gelişmiş bir yapıya sahip olan Doğu, modern Batı medeniyetinin yükselişinde önemli etkisi ve rolü bulunmaktadır.³⁸ Ancak Batı, yükselişini özelde İslâmî toplumları genelde de Doğu'yu asimile ederek ve Doğu'nun birikimlerini kendine mal ederek sağlamıştır. Doğu'nun yadsınamaz katkı ve birikimleri sonucu oluşan düşünce, kurum, teknoloji vb. kaynak değerler MS. 500 tarihinden sonra bir takım vasıtalarla Batı'ya aktarılmış, ancak 1400'lü yılların sonu ve 1500'lü yılların başında Batı'nın yükselişinde/ilerleyişinde önemli ölçüde rol oynayan bu aktarım/birikim görmezden gelinerek kazanımların neredeyse tümü Batı'ya mal edilmeye çalışılmıştır.³⁹ Ancak bugün Batı olarak adlandırılan gelişmiş ve modern medeniyete azımsanmayacak etkide bulunan Doğu ve İslâm medeniyetinin farklı yön ve içeriklerdeki katkısı dikkate alınmazsa veya belirtilmezse eksik bir medeniyet tanımlaması yapılmış olur. Nitekim medeniyet denilen olgu, tarihsel ve ilim/bilim açısından kendi içerisinde bölün(e)mez bir içerik barındırmaktadır. Medeniyetten medeniyete veya kültürden kültüre, hatta dönemden döneme aktarılan bilime ve tarihsel birikime bütüncül bir perspektifle bakmak gerekmektedir. Bu noktada Fuat Sezgin'in geniş ve bütüncül medeniyet perspektifi oldukça önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Medeniyet tarihini bir bütün olarak gören İslâm bilim tarihi araştırmacısı Sezgin'e göre medeniyetler birbirinin devamıdır. Buna göre Müslümanlar kendi öncüllerinden devraldığı medeniyet ve bilim mirasını geliştirerek Batı'nın medeniyet ve biliminin ilk kılavuzlarını hazırlamışlardır.⁴⁰ Bu açıdan Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin farklı coğrafi ve iktisadi şartlar altında gerçekleşen devamı; buna bağlı olarak da Batı bilimleri, İslâm bilimlerinin bir devamıdır.⁴¹ Görüldüğü gibi Batı medeniyetinin tarihi serüveninde temelde Doğu'dan bağımsız özerk ve öncü bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır.⁴² Bu nedenle Edward W. Said'in de belirttiği gibi, Doğu, Avrupa'nın uygarlık ve kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır.⁴³

³⁸ Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 18.

³⁹ Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 18.

⁴⁰ Fuat Sezgin, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, ed. Zeynep Berktaş ve Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 12.

⁴¹ Sezgin, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 11-12.

⁴² Doğu'nun Batı medeniyetinin yükselmesine yol açan sayısız katkısının izleri için bk. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*.

⁴³ Edward W. Said, *Orientalism* (Londra: Penguin Books, 1991), 2.

Peki Batılılar açısından durum böyle midir? Batı medeniyeti tarihî gelişiminde bilimler açısından İslâm medeniyetinin öncülüğünü, rolünü veya en azından katkısını kabul etmekte midir? Bu noktada Batı medeniyetinin büyük bir bölümünün İslâm medeniyetinin bu alandaki faaliyetlerini sübjektif kriterlerle görmezden geldiğini ve/veya itibarsızlaşmaya çalıştığını belirtmek gerekmektedir.⁴⁴ Bu noktada İdeolojik düşüncelerle kaplanmış bir paradigmanın histerik yansımasının bir subjektif ifadesi olarak modern Batı medeniyetinin temeli, Antik Yunan'a dayandırılmaktadır.⁴⁵ Ancak 19.yüzyılın hümanist oryantalistleri, Batı'nın bu perspektifinin aksine Avrupa'nın bilim ve teknoloji alanındaki gelişimine İslâm bilim dünyasının kaynaklık ettiğini savunmaktadır.⁴⁶

Denilebilir ki insanlık medeniyeti, ilk insandan itibaren bugüne kadar öyle veya böyle bir şekilde var olmuş tüm toplumların az veya çok katkısıyla şekillenmiş bir ortak mirastır. Bu perspektiften bakıldığında medeniyet tarihinin salt bir millete, topluma, bölgeye veya medeniyete indirgenemeyeceği açıktır. Bu noktada medeniyetin evrenselliği anlayışının öne çıkartılması gerekmektedir. Huntington'a göre ancak evrensel bir dil ve evrensel bir dinin ortaya çıkmasıyla evrensel bir medeniyetten söz edilebilir.⁴⁷ Benzer bir görüşü savunan Braudel ise evrensel tek bir medeniyet aşamasına geçişin çok uzun bir zaman alacağını belirtmiştir.⁴⁸

Dinlerin medeniyetler çatışmasının ana unsuru olarak görülüp çatışmaya neden olan bir olgu olarak ele alınması, öte yandan "dinin herhangi bir çatışmanın önlenmesinde, sona erdirilmesine, çözümünde ve barışın sağlanmasındaki büyük etkisinin"⁴⁹ görmeden gelinmesi söz konusu tezin en büyük eksiklerinden biridir. Richard Bulliet, Huntington'ın ve Ber-

⁴⁴ Serdar Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 10 (Ocak 2019): 16.

⁴⁵ Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", 16.

⁴⁶ Bu görüşü savunan Hümanist Oryantalist düşünürler şunlardır: Johann Gottfried Herder (1744-1803), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Alexander von Humboldt (1769-1859), Jean Etienne Montucla (1725-1799), Kurt Sprengel (1766-1833), Jean Jacques Sédillot (1772-1832), Joseph Toussaint Reinaud (1795-1867), Louis Amelie Sédillot (1808-1875), Franz Woppecke (1826-1864), Eilhard Wiedemann (1852-1928), George Sarton (1884-1956), Ignaty Krachkovsky (1883-1951), Otto Neugebauer (1899-1990) (Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", 21).

⁴⁷ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 76.

⁴⁸ Fernand Braudel, *Medeniyetlerin Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 2017), 37.

⁴⁹ Çatışmanın çözümünde dinin konumu, işlevi ve etkisi için bkz. Canan Durmaz ve Ejder Okumuş, "Çatışma Çözümü ve Dinler", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2021): 96.

nard Lewis'in medeniyet perspektifine eleştirel yaklaşarak İslâm ve Hıristiyanlığın tarihi birikimlerinin Medeniyetler Çatışması tezinin bir malzemesi olmayacağını, söz konusu tecrübe ve birikimlerin birbirlerinden ayırıştırılmayacak biçimde girift bir durum arz ettiğini belirtmektedir.⁵⁰ Gerçekten de medeniyet(ler)in Batıcı bir tasavvur ve bu tasavvura bağlı ve uygun hayat şartlarıyla yükselerek tekelleşmesi genel olarak medeniyetin meşruiyetine gölge düşürebilmektedir. O hâlde insanlık medeniyeti Asyalısı, Afrikalısı, Amerikalısı ve Avrupalısıyla bütün insanlığın ortak rengi ve değeridir. Bu bakımdan medeniyetler insanlara benzer. Doğar, büyür, gelişir ve böylece insanlığın ortak değeri ve birikimi hâline gelir. Dolayısıyla Huntington'ın Batı ve Batı-dışı şeklinde temellendirdiği indirgemeciliği (reductionism) ve ikiciliği (dualizm) esas alan bir dünya düzeni yerine, tüm dünya toplumlarını can, din, dil, ırk, namus ve mal gibi genel hassasiyetleri güvence altına alan bir çatı sistemi içerisinde çok-kültürlü (multi-cultural) ve çokmedeniyetli (multi-civilized) perspektifi esas alan bir dünya düzeninin imkânını aramak gerekmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber'in öncülüğünde inşa edilen ve hoşgörü, adalet, merhamet, barış, kardeşlik, dayanışma, yardımlaşma ve iyiliği önceleyen bir evrensel dünya anlayışını esas alan bir ortak ahlâkî medeniyet tasavvuru yeni dünya düzeni için örneklik teşkil edebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in Hicret'ten sonra Medine'de inşa ettiği ensar-muhacir kardeşliği ile tüm dinlerin huzur ve barış içinde birlikte yaşaması amacıyla yazılan ve anayasa olarak kabul edilebilecek Medine Vesikası bu örnekliğin en önemli somut uygulamalarıdır.

Batılı düşünürlerce kadim bir tarihi geçmişe ve tek-tip bir yapıya sahip olduğu iddia edilen günümüz Batı medeniyetinin zeminini oluşturan ideolojik, dinî ve felsefi arka plan nedir? İslâm medeniyeti Batı medeniyetinin temel paradigmalarına karşı ne tür parametrelere sahiptir? Nitekim günümüz Batılı düşüncenin dayandığı ideolojiyi ve düşünsel yapıyı göstermesi ve Batı medeniyetinin gelişim seyrinde etkili olan paradigmalardan neler olduğu son derece önemlidir. Günümüz Batı medeniyetinin temel düşünsel felsefesi ve yapısal sisteminin, Rönesans, Reform ve Aydınlanma döneminin (15., 16., ve 18. yüzyıl) büyük etkisinden sonra 19. ve 20. yüzyılda ortaya atılan paradigmalarda son şeklini aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Batı medeniyeti, 19. yüzyılın pozitivist perspektifi ve onun etra-

⁵⁰ Richard Bulliet, *The Case for Islamo-Christian Civilization* (New York: Columbia University Press, 2004).

fında oluşan sistemin üzerine bina edilmek suretiyle 20. yüzyılın başlarına değin modern seküler paradigma dinamikleriyle insicam bulmuş veya görünürlük kazanmıştır.⁵¹ Modern Batı toplumunun seküler paradigması, pozitivist-materyalist anlayışla 21. yüzyılın başında da aynı doğrultuda istikamet bularak⁵² şu ana kadar dinî ve ahlâkî bir toplumsal sistem geliştirememiştir. Bundan dolayıdır ki modern Batı sisteminin egemen unsurları, günümüzde bir yapısal sistem krizi içerisinde bulunmaktadır.⁵³ Bu sistem krizinden bir çıkış yolu olarak ideolojiden ziyade medeniyet ve kültür farkının ortaya çıkardığı bir çekişme olarak “medeniyetler çatışması”⁵⁴ ve “medeniyetler çarpışması”⁵⁵ tezlerini gündeme taşımışlardır. Buna göre Batı medeniyeti artık üretmekle değil, farklı gelişme dinamikleri taşıyan medeniyet veya toplumları silah gücüyle engelleme veya sınırlamaya dönük bir perspektif geliştirmiştir.⁵⁶ Denilebilir ki bu noktada Batı düşüncesi, İslâm medeniyetiyle farklılaşan, hatta çatışan sistemsel/yapısal kodların entelektüalizmini görünür kılmaya çalışmıştır. Batı medeniyetinin kurucu ana düşünce yönteminin pozitivism, liberalizm ve kapitalizm olmasına karşın, İslâm medeniyetinin toplum kurucu ana düşünce yöntemi tevhidi düşüncedir. Buna bağlı olarak modern “Batı medeniyeti; pozitivist inşa, bilgi, toplum ve politeist, bireyci, dengesiz, kaosçu (krizci) ve çatışmacı paradigmalara dayanırken İslâm medeniyeti ise; tevhidi inşa, bilgi, toplum ve düzenli, dengeleyici, diğerkâmcı, bütüncül ve huzurlu (barışçıl) paradigmalara”⁵⁷ oluşturulmuştur. İslâm medeniyetinin tarihsel akışına bakıldığında İslâm toplumlarında hoşgörülük, dayanışmacı ve anti-sömürgeci bir yaklaşımla hareket edildiği kolaylıkla görülebilmektedir. Nitekim tarihte İslâm medeniyetinin hayat bulduğu bölgelerde eski medeniyetlerin kültür, sanat ve birikimleri toplumsal bir zenginlik olarak görülmüş; kilise ve havraların yanında farklı dinî, ırkî ve kültürel yapılara karşı iyimser ve İslâmî bir bakış açısıyla yaklaşmış, Müslüman yurtlarının

⁵¹ Osman Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, *İş ve Hayat* 5/9 (Ağustos 2019): 171.

⁵² Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma, Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük (Ankara, Dost Kitabevi, 2. Basım, 2004), 47.

⁵³ Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, 172.

⁵⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*.

⁵⁵ Toynbee, “Medeniyetler Çarpışması”, 247-254.

⁵⁶ Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, 172.

⁵⁷ Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, 180-191.

da çeşitli etnik ve dinî unsurların bir arada yaşamasına imkân sağlanmıştır. İslâm medeniyetinin farklı kültür ve dinlere karşı hoşgörüyeye dayalı bu yaklaşımı sayesinde İslâm medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde farklı dönem ve zeminlerde çeşitli medeniyetlerin ortaya çıkmasına veya yaşamasına imkân tanınmıştır. Çünkü güzel ahlâk, sabır, incelik, nezaket, tahammül, farklılıkları kabul etme, hak, hukuk, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma, merhamet ve barış, İslâm medeniyetinin ana karakteristik özellikleri arasındadır.⁵⁸

İslâm medeniyetinin, farklı dinî ve kültürel unsurlara karşı müspet tavır içerisinde olduğu söylenebilirken Medeniyetler Çatışması tezinin ise, dinî zıtlaşmanın bir tezahürü olarak daha sert ve karmaşık siyasî ve stratejik (sömürgeci) küresel menfaatlere temel zemin oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada tezin, Batı'nın genel anlamda İslâm'a ve Müslüman toplumlara karşı İslâmofobik, İslâm karşıtı ve terörize edici yaklaşımın meşrulaştırılmasında araçsallaştırıldığı söylenebilir. Böylelikle yaftalayıcı, kışkırtıcı, baskılayıcı (ezici) ve sindirici jakoben strateji ve politikalarla kendileri için tehdit olarak gördükleri İslâm'ın yükselmesini ve yayılmasını engellemek suretiyle dünya genelindeki Müslüman toplumların etkisizleştirilmesini hedefledikleri görülmektedir. Ancak hoşgörüyeye dayalı ve uzlaşmacı evrensel bir medeniyetin tesis edilmesi durumunda Batı'nın bu tür reflekslerinden kurtulacağı beklenebilir.

Haçlı seferlerinden itibaren Müslümanların yaşadığı muhtelif bölgelerde Batının, jakobenist, tepeden bakıcı, baskıcı ve sömürücü bir yaklaşım ile ancak modern medeniyet ve kültür, adalet, insan hakları ve demokrasi söylemiyle meşruiyet elde etme ve bunu koruma amacıyla gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu ise, 19. yüzyılda Çin, Hindistan, Afganistan, Afrika ve Orta Doğu'da gerçekleştirilen emperyalist sömürgeci politikalarda, Otuz yıl ve Yüzyıl Savaşlarında olduğu gibi Batı içi bunalım ve çatışmalarda daha fazla görünürlük kazanmıştır. Yüzyıl Savaşları, Batı medeniyetinin ideolojik arka plan perspektifinde ortaya çıkan siyasî ve stratejik menfaate dayanan iç çekişmelerden kaynaklı bir Fransa ve İngiltere çatışmasıdır. Ama tüm Batı'nın çatışmacı karakterini temsil ediyor denilebilir. Söz konusu bu iç-dış çatışma veya savaşlar Batı medeniyetinin zihniyet haritasını ve üzerine oturduğu tarihsel arka planı ortaya koymaktadır. Bunlara rağmen Batılı entelektüellerin Batı ideolojisinde ortaya çıkan çatışmacı ve

⁵⁸ Okumuş, "İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri", 79.

ötekileştirici perspektifi ve tavırları göz ardı ederek 11 Eylül (2001) olayını İslâm'ın ilk döneminden itibaren fetih hareketlerinden süregelen İslâmî perspektifte bir çatıştırıcı eğilimin (güya savaşçı ruhun) doğal bir yansıması olarak görerek ve göstererek bunu Medeniyetler Çatışması tezinin meşruiyetine yerleştirmeleri ve bunun üzerinden bu tezi haklılaştırmaya çalışmaları son derece ironiktir. Batı'nın aydınlanmacı düşünürleri, Batı medeniyetini merkeze alan tarih ve kültür tasnifleriyle birlikte medeniyeti ve medeniliği Batı'nın aklı ve tarihiyle özdeşleştirmeleri, Batı'nın dışın-da kalan diğer toplumları geleneksel, ilkel (arkaik), geri, barbar, yabani vb. nitelendirmelerle medeniyetten yoksun veya yarı-medeni yapılar olarak değerlendirmeleri, hiyerarşik bir kültürler ve medeniyetler tipolojisi oluşturmaktadır.⁵⁹

Medeniyetler çatışması söylemi, Batı dünyasının özelde Müslümanlara genelde Batı-dışı olarak görülen tüm medeniyetlere/toplumlar karşı ortaya koyduğu hegemonik strateji ve politikaların bir anlamda teorik yansımasıdır. Arap Baharı, İsrail-Filistin çekişmesi ve diğer Orta Doğu ülkelerinde meydana gelen doğrudan veya dolaylı olarak Batıyla ilişkili savaş, çekişme ve ayrışmalar, bu stratejik politikaların pratiğini göstermektedir. Bunun yanında Batılı devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak rol oynadığı küresel veya yerel asimilasyonlar, soykırımlar, katliamlar, savaşlar, çekişmeler, dejenerasyonlar, deformasyonlar ve insan hakları ihlalleri, toplumların medeniyet, kimlik, dil, kültür ve din tasavvurlarını zayıflatmakta, silikleştirmekte, sığlaştırmakta ve aidiyetsiz gündelik yaşamı, kimliği ve anlayışı zerk etmektedir. Bu yönüyle Batılı devletlerin doğrudan veya dolaylı etkisiyle ortaya çıkan çatışma, karmaşa ve kargaşanın hâkim olduğu bölge ve toplumlarda birçok alanda derin sorunlar baş göstermektedir. Bu anlamda üstün (yüce) Batı medeniyeti vasfıyla sömürülen veya (vekalet savaşlarıyla) çatıştırılarak çoraklaştırılan bölgeler ve toplumlar, derin acı, yoksunluk ve tükenmişlik içinde çaresizliği yaşamakta, hayatları altüst olmakta, kendi vatanlarını terk ederek dünyanın farklı bölgelerine savrulmak durumunda kalmaktadırlar. Bu ise yüce Batı medeniyetinin sıklıkla dillendirdiği insan hakları, demokrasi ve özgürlük söylemlerinin işlevsiz ve içi boş sözcüklerden ibaret olduğunu gösterebilmektedir. Esasen Batı kendi toplum veya bireylerine karşı bu temel kavramların gereklerini uygulama noktasında tereddüt göstermezken söz konusu diğer

⁵⁹ İbrahim Kalın, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/29 (Aralık 2010): 5-6.

toplum veya bireylerin halklarına gelince ilgisiz hatta kışkırtıcı bir tutum takındığı görülebilmektedir. Batı'da farklı kültür ve dinlere mensup bireylerin asimilasyona maruz kalması ve zaman zaman toplumsal olarak dışlanabilmesi (ötekileştirilmesi) bunun bir yansımasıdır. Batı medeniyeti, kendi topraklarındaki farklı ırk, din ve gruplara karşı ortaya koyduğu ötekileştirici veya kışkırtıcı yaklaşımının aksine sıklıkla demokrasi, insan hakları ve özgürlük söylemlerinde bulunması gerçeklikten yoksun bir ironik durum oluşturmaktadır.

Peki Batı'nın söylemde kalan bu ifadelerini nasıl okumak gerekmektedir? Ve bu söylemlerin arka planını oluşturan gaye nedir? Esasen Batı'nın medeniyet, demokrasi, insan hakları, özgürlük vb. söylemlerinin arka planında misyonerlik faaliyetlerinin yattığı söylenebilir. Batı medeniyeti dünyanın farklı bölge ve toplumlarında katı kültürel ve dinî kodlara yönelik özgürlükçü, medeni, insan haklarını savunucu ve demokratik rahat bir yaşam vadetmektedir. Batı medeniyeti bu vaadiyle ekonomik, siyasi ve askerî bakımdan zayıf olan ülkelere kültürel kodlarını yüklemeye ve kendi değerlerini aşılama çalışarak toplumların Hıristiyanlaştırılmasını hedefleyerek toplumların milli kimlik, kültür ve dillerinin asimilasyona uğramasını mümkün hâle getirmektedir.⁶⁰ Böylelikle küresel anlamda Hıristiyanlığı dünya genelinde egemen kılarak yerel kültürlerin zamanla etkisizleşip ortadan kalkması sağlanabilecek ve evrensel (büyük) Batı kültür ve değerler ağının inşası gerçekleştirilebilir. Bu da toplumun alt tabakasında melez toplumlar ve melez medeniyetler şeklinde bastırılmış heterojen (dinî ve kültürel) kimlikleriyle görünürlük kazanan ulusların üst bir kimlik olarak yeni dünya medeniyetinde tek-tipleşmiş (homojen) bir görünümde yer alabilmelerine imkân tanıyabilecektir. Daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse Batı'nın sömürüye ve asimilasyona dayalı yayılmacı anlayışı, Batı medeniyetinin bir kültürel yayılımı olarak misyonerlik faaliyetleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir. Nitekim geçmişte yayılmacı Hıristiyan misyonerlik anlayışıyla Batı, Doğu'ya Haçlı seferleri düzenlemekle kalmamış bir taraftan Katolikler diğer taraftan Protestanlar, Orta ve Güney Amerika'yı süratle sömürgeleştirerek misyonerlik (Hıristiyanlaştırma) faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁶¹ Günümüzde de Batı'nın, temelinde misyonerlik anlayışının etkili olduğu bir yaklaşımla yayılmacı

⁶⁰ Topcan, "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası", 365.

⁶¹ Özlem Topcan, "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası", *Türk Dünyası Araştırmaları* 126/249 (Kasım-Aralık 2020): 355.

ve emperyalist bir tavır takındığı gözlemlenmektedir. Batı'nın dinî, siyasi ve ekonomik nedenlerle; ötekileştirici, emperyalist ve yayılmacı ideolojik arka planla bugüne kadar uygulamaya çalıştığı güç merkezli hegemonik politika ve stratejiler, medeniyetler arasında bir çatışmayı değil daha çok medeniyetler üzerinden yürütülmeye çalışılan bir çatışmanın varlığını ortaya koymaktadır.

Batı medeniyetinin ortaya koymaya çalıştığımız yukarıdaki perspektif, uygulama, politika ve stratejilerine karşılık bu noktada İslâm'ın ve dolayısıyla İslâm medeniyetinin tasavvuru ve duruşu nasıldır? İslâm'ın medeniyet tasavvurunu ortaya koyabilmek, medeniyetin en önemli taşıyıcı unsurlarından olan ilim/bilim ve ilerleme konusunda İslâm'ın duruşunu/bakışını bilmeyi gerekli kılmaktadır. İslâm'ın doğuşundan bugüne kadar medeniyet, ilim/bilim, bilgi, irfan ve ilerleme konusunda ortaya koyduğu geniş anlayış, Batılı aydınlanmacı ve çatışmacı düşünürlerin İslâm medeniyetine dair (temelsiz, asılsız, sığ ve ötekileştirici) iddialarını boşa çıkartmaktadır. İslâm'ın ilim/bilim anlayışına bakıldığında, "İlim Müslümanın yitik malıdır, onu nerede bulursanız alınız", "İlim Çin'de bile olsa gidiniz", "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" gibi şiarlar çerçevesinde kendisini anlamlandırdığı görülmektedir. Bu perspektif, İslâm medeniyetinin ilimler/bilimler arasında fark gözetmeksizin "ilimlerin birliği" esasıyla hareket ettiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Medeniyet tasavvuruna bu açıdan bakıldığında İslâm'ın, Batı perspektifinde billurlaşan Batı-Doğu medeniyetleri veya Batı-İslâm medeniyetleri gibi oryantalist farklılaştırmalara (ayrıştırırmalara) taraf olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda İslâm'ın çatıştırıcı ve ayrıştırıcı değil ortak paydada birleştirici ve bütünlleştirici bir medeniyet tasavvurunu öncelediği söylenebilir. Bu perspektife göre insanlığın tarihsel gelişimine birçok medeniyetin katkı sağladığı esasına dayanarak toplumsal etkileşimin önemi ve rolü öne çıkartılması gerekmektedir. Nitekim Batı ile Doğu medeniyeti/kültürü arasında çok yönlü tarihi ilişkilerin varlığını görmezden gelmek mümkün görünmemektedir. Bu anlamda nesilden nesile ve dönemden döneme süregelen tarihsel medeniyet serencamı, insanlığın tarihsel etkileşim tecrübesi ve birikimi neticesinde çoklu medeniyet tasavvuruna dikkat çekilmesi önem taşımaktadır. Günümüzde küçük bir köye dönüşen dünya salt bir (Batı) medeniyet tasavvurunun hegemonya alanı olamayacak kadar girift (toplumsal) yapıların, etkileşimin/iletişimin ve birikimin ortak çatısı hâline dönüşmüştür.

Dünya toplumları/halkları/milletleri birçok açıdan birbirinin tamamlayıcısı konumunda ve bütünüyle biri diğerinden ayrılamayacak veya soyutlanamayacak bir zamanda yaşam sürdürmektedir. Bu anlamda günümüzde çokkültürlü ve çok dilli toplumsal yapıları içerisinde medeniyetlerin ortak birikimlerinin geçirgenliğinin (toplumsal geçişliliğinin) oldukça yaygınlaştığı bu süreçte çoklu medeniyet tasavvuru inşasının ihtiyaç olmanın ötesinde artık zaruri bir durum ifade ettiği söylenebilir. Bu noktada “medeniyetler ittifakı” ve “medeniyetler arası diyalog” fikrine gereksinim duyulabilir. Buradan hareketle insanlık için sürdürülebilir bir dünya düzeni için medeniyetler arasında etkileşime, hoşgörüye, adalete, iyiliğe, uzlaşmaya dayalı ve belirli ölçülerde yakın ilişkiler kurmayı esas alan bir medeniyet tasavvurunun geliştirilmesi elzem görünmektedir. Tüm bunlar, post-truth anlayışında hâlâ medeniyetler çatışmasının mı yoksa medeniyetler ittifakının mı olması gerektiği sorusunu akla getirmektedir. Bu noktanın analizler ışığında anlamlandırılması, post-truth perspektifinde sürdürülebilir ve (kısmen de olsa ortak tarihsel hafızada buluşabilen) evrensel medeniyet tasavvuru inşasının imkânını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

3. Post-Truth Paradigmada Medeniyetler Çatışması Mı Yoksa Medeniyetler Uzlaşması (İttifakı) Mı?

Post-truth yaklaşımın medeniyet tasavvurunu anlamak ve anlamlandırmak için öncelikle “post-truth (hakikat-ötesi)” kavramsallaştırmasının ne anlam ifade ettiğini ortaya koymak gerekmektedir. Birey ve toplumun hakikat algısında bir bozulmayı işaret eden “post-truth” kavramı, günümüzde elde edilen bilginin veya haberin anlık aktarım hızının, bilginin/haberin hakikatinin ötesinde bir durumu ifade eden ve bu anlamda git-tikçe yaygınlaşan bir kullanıma sahiptir. Bu çerçevede kavram, bir haber veya bilginin birey veya toplumda oluşturduğu algı ve etkilere dikkat çekmek suretiyle günümüz dünyasında hakikatin önemsizleştiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Bu da bireysel/toplumsal algının, sezginin, duygunun, önyargının, çıkarların, kabullerin ve yönlendirmelerin hakikatin ötesinde hakikatten daha önemli bir boyut kazandığının gerçekliğini ortaya koymaktadır. Nesneden özele gidişi belirginleştiren bu süreç, günümüz toplumlarının hakikate yönelik resmini çizen önemli veriler/bulgular ihtiva etmektedir.

Hakikatin ötesinde algıya, yapmacıklığa, kurgulara, manipülasyon-

lara, çıkarlara ve yapay görünümlere dayalı yönlendirmelerle toplumsal anlayışın değişime ve dumura uğratıldığı post-truth yaklaşımında medeniyet tasavvurunu nasıl anlamak ve anlamlandırmak gerekir? Günümüz dünyasında birtakım haber, olay veya bilgiler hakikat bağlamından kopularak kurgusal/algısal strateji ve politikalarla yeniden üretilmekte ve toplumsal/küresel bir boyuta taşınabilmektedir. Örneğin 11 Eylül 2001’de ABD’nin ikiz kulelerine karşı gerçekleştirilen saldırı bağlamından koparılmış ve İslâmofobi, İslâm karşıtlığı ve Medeniyetler Çatışması tezinin pratik bir sembolü olarak algısal/kurgusal anlamda küresel bir boyuta taşınmıştır. Bu noktada Medeniyetler Çatışması tezi için işlevsel olan şey, 11 Eylül saldırısı haberlerinin küresel ölçekte el-Kaide örgütü üzerinden Müslümanların ve İslâm toplumlarının “terör” gibi yaftalayıcı, aşağılayıcı ve ötekileştirici bir bakışın ürünü olan algısal bir perspektifle dünya kamuoyuna servis edilmesidir. Böylelikle savunucular tarafından bir anlamda Medeniyetler Çatışması tezinin pratik olarak haklılığı veya hakikati ortaya çıktığı düşünülmüştür. Bu örnekte görüldüğü gibi post-truth yaklaşımına rengini veren toplumsal hafızaları şekillendirici/yönlendirici bazda algısal manipülasyonlara dayalı bilgiler/haberler, hakikatten daha önemli ve işlevsel hâle gelebilmektedir. Esasen bu tür içeriklerle üretilen algısal bilgiler/haberler, İslâm karşıtlığı ve İslâmofobi konusunda olduğu gibi toplumsal ve küresel bazda birçok stratejik ve politik amaca hizmet etmede işlevsel olabilir. Bu ise günümüz toplumsal işlevinin ayırt edici yönlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

İslâm medeniyetinin Batı’ya ve Batı aydınlanmasına etkisini görmezden gelen medeniyet çatışması tezi, İslâm ile Batı’yı birbiriyle çatışan bir perspektifle karşı saflarda konumlandırmaktadır. Bu bağlamda Batı’yı aydınlığa kavuşturan, Kuzey Afrika ve Endülüs Müslüman okullarında ve İslâm bilim ve düşünce ortamında yetişen Yahudi ve Hıristiyan bilginleri/düşünürlerini⁶² görmezden gelmektedir. Hâlbuki Batı’nın bugünkü modern yapısının temellerini oluşturan Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkmasında Müslüman bilginlerin rolü yadsınamaz.⁶³ Ancak tarihsel/bilimsel bu yaşanmışlıklar ve etkilerinden bahsetme gereği dahi duymayan tezin, post-truth yaklaşımın toplumsal manipülatif algısında işlevsel bir argümana dönüştüğü görülmektedir. İslâm medeniyetinin ta-

⁶² Arif Özaydın, “İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (Haziran 2019): 118.

⁶³ Özaydın, “İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları”, 144-145.

rihsel birikimini ve diğer medeniyetlere katkısını görmezden gelen bu tezin İslâm karşıtlığını öne çıkaran bir perspektife büründüğü söylenebilir. 11 Eylül olayları üzerinden söz konusu tezin manipüle edilerek İslâm toplumları terörize edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu tezin genel anlamda İslâm ve Müslüman yaklaşımı, 11 Eylül'ün İslâm algısının oluşmasında işlevsel argümanlar ve imkânlar hazırlamıştır. Bu anlamda tezin, İslâm'ı ötekileştiren ve kışkırtan bir indirgemeciliğe düştüğü anlaşılmaktadır. Bu yönleriyle tezin, bilimsel ve nesnel olmaktan ziyade politik ve stratejik gelecek kaygısıyla ele alındığı söylenebilir. Ancak bu yaklaşım, günümüz küresel dünyasının gerçekliğiyle bağdaştığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bunun yerine dünya ölçeğinde tüm toplumların barış ve huzur içinde yaşayabileceği bir medeniyet ittifakından söz etmek mümkün müdür?

Çatışma, çarpışma, çekişme ve kaotik bir dünya, medeniyet veya toplum anlayışı yerine sürdürülebilir bir dünya düzeninin imkânını araştırmak daha doğru bir adım olmaz mı? Bu adım, çok kültürlülüğü ve çoğulculuğu esas alan çoklu medeniyet anlayışıyla medeniyetler arasında bir ittifakın, uzlaşımın veya en azından diyalogun gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda yaşayan dünya medeniyetleri “medenilik” esasına dayalı olarak dinler arası, insanlar arası, toplumlar arası, kültürler arası diyalogun imkânı⁶⁴ veya potansiyeli için karşılıklı empati, iletişim ve anlama yaklaşımları geliştirilebilir.⁶⁵ Esasen Batı ile İslâm'ın birlikteliği teolojik anlamda zor görünse de sosyolojik bazda imkân dahilindedir. Ancak bu nokta siyasi, kültürel, dinsel, sosyolojik ve teolojik birçok boyutu olan karmaşık bir süreç içermektedir.⁶⁶

Dinler veya kültürler arası diyalog, her ne kadar son dönemde Türkiye'de olumsuz bir imaja sahip olsa da önümüzdeki süreçte dünya genelinde birçok açıdan toplumsal/küresel kaotik durumların önüne geçilmesinde ve asgari müştereklerde ortak bir payda geliştirmede işlevsel olabilecek önemli bir boyut taşımaktadır. Bu yönüyle öne çıkan bir dünya düzeni veya medeniyet tasavvuru toplumların birlikteliğini, dayanışmasını, kültürünü, dinî inancını ve sosyo-psikolojisini, ekonomisini, siyasetini,

⁶⁴ Söz konusu diyalogun teolojik mi yoksa sosyolojik mi olacağı, bunun imkân ve sınırlılıkları için bkz. Sıddık Ağçoban, “Avrupa Sosyolojisi ile İslâm Teolojisi Arasında: Avrupa’da İslâm”, *Erciyes Akademi* 35/3 (Eylül 2021).

⁶⁵ Ejder Okumuş, “Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Ekim 2002): 122.

⁶⁶ Ağçoban, “Avrupa’da İslâm”, 1079.

sosyal ve dinî hayatını sürdürülebilir kılacaktır. Böylelikle dünya genelinde tüm toplum, kültür ve dinler için etkileşim/iletişime dayalı daha anlamlı bir dünya düzeni hâkim olabilecektir. Bu perspektifin bir yansıması olarak günümüzde farklı kültür formları ve inanç grupları arasında bir arada yaşamının ortak formülü etrafında yoğun bir düşünsel çaba içerisine girildiği görülebilmektedir. Ancak küresel ölçekte farklı kültür ve dinî yapıların uzlaşısının (ittifakının) imkânına dair araştırmalara daha fazla ihtiyaç olduğu ortada durmaktadır. Bu yönüyle medeniyetler, toplumlar ve dinler açısından uzlaşmayı, birlikteliği, dayanışmayı, tarihi etkileşimsel birikimi öne çıkaran güncel araştırmaların/çalışmaların desteklenmesi ve teşvik edilmesi günümüz medeniyet tasavvurunun şekillenmesinde ve yenilenmesinde etkili olabilecektir.

4. Post-Truth Paradigmada “Medeniyet Melezleşmesinin”⁶⁷ İmkânı

Medeniyetler çatışması günümüz şartlarında ne ifade etmektedir? Bugün az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların içinde bulunduğu kültürel, ekonomik ve sosyal durum, medeniyetler çatışmasını mı göstermekte, yoksa bir medeniyet melezleşmesine mi işaret etmektedir? Medeniyet melezleşmesini sağlayan unsurlar/faktörler hangileridir? Günümüz medeniyet anlayışının pratikte ortaya çıktığı yeni durumu anlamak ve anlamlandırmak için bu ve benzeri sorulara cevap aramak gerekmektedir.

Günümüzde ileri teknoloji, dijitalleşme ve sanal gelişmeler, medeniyet mefhumunun tekelleşmesini büyük ölçüde çökerten veya engelleyen en önemli faktörlerden biridir. Dünyanın hemen hemen her yerinde farklı medeniyetten insanların etkileşimi/iletişimi anlık olarak gerçekleşebilmekte ve medeniyeti esas kılan fikir, düşünce ve pratiklerin aktarımı ve benimsenmesi zaman ve mekân mefhumu gözetmeden mümkün hâle gelebilmektedir. Bu yönüyle yeni dünya, artık senin veya benim medeniyetim değil, tüm dünya ülkelerinin/toplumlarının katkı sunduğu ortak, evrensel ve melez medeniyetin inşa sürecine doğru evrilmektedir. Diğer bir ifadeyle günümüzde artık zayıf/güçlü/üstün/baskın medeniyet söylemi veya tezinden daha ziyade girift ve akışkan medeniyet/toplum tasavvuru ön plana çıkartılabilir gözükmektedir. Nitekim günümüz küresel dünyasında birden fazla

⁶⁷ Bu başlık altında melezleşmeden kastedilen şey, birçok ulus, kültür, kimlik, din ve medeniyetin farklı coğrafyalarda da olsa zorunlu olarak aynı küresel dünyada yaşaması dolayısıyla etkileşime dayalı olarak uzlaşan, benzeşen ve uyumlulaşan (entegrasyon) yön ve içeriklerin tümüdür. Bu anlamda “medeniyet melezleşmesi” kavramıyla medeniyetlerin güçlü/zayıf/baskın niteliğinden ziyade girift ve akışkan yönüne/karakterine vurgu yapılmaktadır.

medeniyetin veya kültürün izlerini taşıyan melezleşmiş toplumların/toplulukların varlığından söz edilebilir. Örneğin günümüzde Avrupa’da birçok farklı ideolojinin, kültürün, dilin, dinin ve kimliğin birlikte yaşaması zaruri bir durum haline gelmiştir. Bu durum Avrupa özelinde melez bir kültür ve toplumsallaşma sürecini ve melez medeniyet oluşumunu salık vermektedir. Ağçoban’a göre son dönemde “Avrupa İslâm’ı” olarak kavramsallaştırılan olgu bir bakıma melez bir kültür oluşum sürecini ifade etmektedir.⁶⁸ Bu yaklaşıma göre gittikçe yaygınlaşan Avrupa İslâm’ı söylemi, Avrupa’da uzlaşma arayışının sosyal eylem zemininde tasarlandığını gösteren somut bir örneği ve asimile sürecine gönderme yapmadığı sürece melez bir İslâmî anlayışın örneklerinden biri sayılabilir.⁶⁹ “Kültür melezleşmesi”, “medeniyet melezleşmesi”, “melez toplumsallaşma” vb. kavramsallaştırmalar ileriki süreçte bu çerçevede birçok konu ve tartışmaya zemin hazırlayabilir. Tüm bunlar, gelecekte dijital ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle “melezleşme” çerçevesinde medeniyet ve sosyoloji tartışmalarının önemli bir konusu olabileceği mümkün görünmektedir.

Toplumların iletişimini ve etkileşimini sağlayan en önemli unsurlardan biri olan dil, medeniyeti ve toplumsal/kültürel/küresel melezleşmeyi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Nitekim dil, bir toplumun veya milletin hafızasıdır. Bunun yanında dil, bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumunda etkili bir rol üstlenebilmektedir. Bu yönüyle küresel, merkezî ve ortak bir dil, medeniyet melezleşmesinde rol oynayabilmektedir. Bu noktada küresel ölçekte en yaygın kullanılan diller kapsamında olan İngilizce ve Fransızca melezliğin inşasında işlevsel olabilmektedir. Genel anlamda Batı medeniyetinin dili İngilizce olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde İngilizce, salt Batı medeniyeti/toplumlarında değil, dünyanın neredeyse dört bir tarafında yaygın olarak kullanılabilme ve öğrenilebilme imkânına kavuşmuş görünmektedir. Özellikle İngilizce ve Fransızcanın, Batı medeniyet tasavvurunun aktarımında, meşrulaştırılmasında ve benimsenmesinde en önemli araçsal unsurlardan olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Batı-dışı gelişmemiş veya gelişmekte olan toplumların/devletlerin küresel entegrasyonunda ve melezleşmesinde İngilizce ve Fransızca dillerinin önemli rolü bulunmaktadır. Bu anlamda Pakistan, Sudan, Bangladeş, Uganda, Gambia, Sierra Leone Cumhuriyeti, Kamerun, Nijerya, Guyana gibi ülkelerin, İngilizcenin yaygın olarak kullanıldığı ve

⁶⁸ Ağçoban, “Avrupa’da İslâm”, 1087.

⁶⁹ Ağçoban, “Avrupa’da İslâm”, 1090.

bir anlamda dil orijinli melezleşmenin daha görünür olduğu İslâm ülkeleri olduğu söylenebilir. Bunun dışında Çad, Gine, Mali, Nijer, Senegal, Gabon, Burkina Faso, Kamerun, Komorlar Birliği, Cibuti, Benin, Fildişi Sahili gibi Fransızcanın oldukça yoğun kullanıldığı İslâm ülkelerinde ise dil kaynaklı melez unsurlar görülebilmektedir. Söz konusu ülkelerin, İngilizce ve Fransızcaya nazaran kendi yerel dilleri ya hiç oluşmamış ya da egemen diller karşısında etkisiz/silik kalmış görünmektedir. Bu ülkeler, baskın/egemen küresel dillerin sözcükleriyle gündelik hayatlarını sürdürebilmektedir. Bu nedenle bu toplumlarda/ülkelerde salt İngilizce ve Fransızcanın öncülüğünde bir yandan küresel entegrasyona katılım sağlanabilmekte, diğer taraftan bu dillerin kültürel, geleneksel, yerel ve dinî yapıyla etkileşiminde ortaya çıkan birtakım problemler dolayısıyla Batı medeniyetinin kültürel asimilasyonuna maruz kalılabilmekte ve kimlik-siz/aidiyetsiz tutum ve yaklaşımlar ön plana çıkabilmektedir. Bu ise toplumların dinî, ahlâkî, kültürel, siyasi ve ekonomik hayatlarının dizaynında işlevsel olabilmektedir.

Her ülkede, toplumda veya millette farklı dinleri bünyesinde barındıran yapıların gittikçe artmaya başlaması (din ve kültür geçişlerinin artarak sıradanlaşması), kapitalist-emperyalist kültürün etkisiyle kendini merkeze alan bireyler, istedikleri dinlerden istedikleri değerleri, ritüelleri ve inançları alarak “açık büfe din-ahlak tasavvuru” şeklinde ifade edilebilecek bir hayat tarzı oluşturmaya başlamaları,⁷⁰ aidiyetsiz (kimliksiz) dinî tutumların varlığı, bu melezleşmeyi etkileyen bir diğer faktördür. Bu yönüyle medeniyet, salt tek din ile temsil edilen bir çatı altında değil farklı din, ırk, kültür ve geleneğin birlikte ve aynı anda yer aldığı bir dünya toplumunun melez medeniyetidir. Artık farklı medeniyetlerin ayırt edici ve farklılaştırıcı özellikleriyle görünürlük kazandığı bir dünya düzeni yerine, farklı dinî, yerel, küresel ve geleneksel yapılarıyla birlikte tüm hayat tarzlarına imkân sağlayan melez bir medeniyetin tüm dünyada hüküm sürdüğü bir durumla karşı karşıya kalmamız çok uzun bir zaman gerektiremeyebilecektir. Böylece çatışan veya farklılaşan medeniyetlerden çok küresel bir zorunluluk olarak birbirleriyle anlaşılan, uyuşan ve uzlaşan melez medeniyetten söz etmek mümkün olabilecektir. Esasen pratikte kültürel, yerel, dinî ve geleneksel tüm yapısal farklılıkları olduğu gibi kabul eden ve bunun sürdürülebilir olmasına imkân tanıyan bir medeniyetin inşasına

⁷⁰ İsmail Demirezen, “Küreselleşen Dünyada Ahlak Tasavvuru”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2013): 39.

ihtiyaç duyulmaktadır. Barışçıl ve insancıl bir dünya düzeni bunu gerekli kılmaktadır. Bunun için de farklı yaşam tarzlarının, inanç, kültür ve kimliklerin asimile olmadan küresel entegrasyona katılımının sağlanmasının mümkün olabileceği ortak küresel kurum/kuruluş ve bilincin oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yeni oluşumda insan varlığının yaşam hakkına ve bütün farklılıklarıyla birlikte toplumların birlikteliğine vurgu yapan “ben ve öteki” yerine, “biz” anlayışının esas alınması elzem görünmektedir.

Toplumların kültür, gelenek-görenek ve âdetlerinin etkileşimi medeniyetlerin melezleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Çok kültürlü ve tarihsel olarak birden çok coğrafya serüveni ve deneyimine sahip toplumlarda melez medeniyet izlerinin takibi daha kolay olabilmektedir. Bu noktada göçlerin etkisi yadsınamaz. Bunun dışında günümüzün güçlü medeniyetleri arasında kurulabilecek barış, diyalog, uzlaş, dayanışma veya ittifak, tüm insanlığın hem ilerleme ve gelişmesi hem de adalet, güven, saygı, hoşgörü ve huzur (mutluluk) içinde daha yaşanabilir bir dünya açısından son derece önemlidir. Nitekim artık günümüz dünyası, insanlığı, birçok boyut ve alanda doğal olarak birbirine bağımlı ve muhtaç bir konuma itmektedir. Özellikle 2019’un sonu ile 2020’nin başlarında dünya genelinde ortaya çıkan koronavirüs salgını, sağlık alanında zorunlu olarak dünya devletlerinin/toplumlarının iş birliği ve küresel yardımlaşma açısından birbirlerine beklenenden daha fazla muhtaç olduğunu acı bir şekilde göstermiştir. Bu süreçte sağlık alanında ortaya çıkan küresel krizin ekonomik, siyasi, sosyal vb. krizleri doğurup doğurmayacağını tahmin etmek gerçekten güçtür. Gelecekte bunun gibi ani bir küresel krize hazırlıklı olmak için çatışmacı politik ve siyasi yön ve içerikler üretmek yerine tüm dünya toplumlarının iş birliği ve uzlaş zemininin imkânını aramak veya en azından bu çaba içerisinde olmak daha doğru bir yaklaşım tarzı olsa gerektir. Bu ise, medeniyetler/toplumlar/devletler arasında zorunlu olarak gerçekleşecek ilişkileri ve iş birliklerini ortaya çıkartarak “asgari veya küçük ölçekli melez” toplum yapılanmalarının önünü açabilecektir. Bu noktada asgari veya küçük ölçekli melezleşmeden kastedilen şey, toplumların her ne kadar birbirinden ayırt edici (din, dil, ırk, örf, adet, kültür vb.) birçok özellikleri bulunsa da etkileşimin ve iletişimin anlık olarak gerçekleştiği bugünkü küçük dünyada yaşanabilir bir dünyanın inşası için asgari düşünsel, felsefi, teolojik, sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve ahlâkî yönlerin ortaya çıkartılabilmesidir. Böylece tüm coğrafyaların sahip olduğu

imkânların adil paylaşımı ve temel sorunların çözümü noktasında önemli bir mesafe kat edilebilecektir. Bu noktada yeni insancıl bir medeniyetin inşası mümkün hâle gelebilecektir. İşte bu insancıl medeniyette melezleşme olgusu daha fazla görünür hâle gelebilecek, medeniyete ve toplum(lar) a ilişkin yeni fikrî arayış ve araştırmalara yol açabilecektir. Bu noktada ilk olarak Mircea Eliade ve sonrasında Çinli düşünür Tu Weiming'in kullandığı "antropokozmik vizyon", ifade ettiğimiz "melez medeniyet" tasavvurunu destekleyici bazı önemli işaretler içermektedir. Antropokozmik anlayışta insanın yeryüzündeki amacı, aşkın bir niteliğe sahip olan "gerçek insan tabiatını" gerçekleştirmektir; buna göre insanın varlıkla olan bütüncüsel ilişkisi öne çıkartılarak insan-tabiat ve insan-varlık ilişkisi ve dengesinde kapsamlı ve tutarlı olan "insancıl bir medeniyet" perspektifinin ortaya çıkmasında önemli bir kazanç elde edilebilir.⁷¹ Bunun yanında İbrahim Kalın'ın *İslâm ve Batı* adlı eserinde İslâm ve Bizans özelinde ortaya koyduğu medeniyetlerin çok boyutlu etkileşimsel geçişkenliği, söz konusu yaklaşımımızı destekler anlatılar, içerikler ve veriler taşımaktadır.⁷² Nitekim 16. yüzyılın sonuna değin İslâm medeniyetinin etkileyici bir vasıfla farklı ve çok geniş coğrafyalarda çeşitli kültürel sentezler üretmesi,⁷³ melez toplum motiflerinin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Melez medeniyetin oluşmasında dinlerin ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Bilindiği gibi din, medeniyetlerin en önemli unsurlarından biridir. Dünya genelinde farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların dinî inanış ve anlayışları, medeniyet tasavvurlarını şekillendirmektedir. Dinler arası geçişler, farklı dini inançları benimseme, dinî veya la-dinî aidiyet, dinden kaynaklı kültürel etkileşimler, dinden kaynaklı gelenek ve göreneklerin aktarımı gibi din-toplum-kültür ilişkileri, toplumların medeniyet kodlarını şekillendirmede etkili olabilmektedir. Bu noktada Hıristiyanlığın dünya ölçeğindeki tarihsel yayılımı buna bir örnek teşkil etmektedir. Hıristiyanlığın dünya geneline yayılmasının en önemli faktörü kendisini yeni coğrafi ve kültürel alanlara nakledebilme kabiliyetidir.⁷⁴ 2000 yıllık tarihsel serüvende Hıristiyanlığın coğrafi konumu oldukça fazla değişmiş; Hıristiyanlığın ilk bin yıllık evresinde Doğu Akdeniz'deki ağırlık merke-

⁷¹ Kalın, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri", 59-60.

⁷² Söz konusu görüşler için bkz. İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2021), 57-68.

⁷³ Kalın, *İslâm ve Batı*, 68.

⁷⁴ Peter Pikkert, "*Hıristiyan Batı*" Efsanesi: *Batı'da Din, Bilim ve Felsefe Tartışmaları*, çev. Zeynep Ovalıoğlu (İstanbul: GDK Yayınları, 2011), 289.

zi, Ortaçağ'da Batı ve kuzey bölgelerine geçmiş ve 19. yüzyılın sonuna kadar Kuzey Amerika, Avrupa ve Rusya coğrafyalarında süregelmiştir.⁷⁵ Bu coğrafyalarda Hıristiyanlığın yanı sıra pozitivizm, komünizm, kapitalizm, nihilizm, hümanizm, fundamentalizm, rasyonalizm, sosyalizm, liberalizm, radikalizm gibi pek çok farklı ideoloji ve kültürün etkileşim alanı, hatta ağırlık merkezi olması hasebiyle daha girift (heterojen) kültürel bir anlayışı ve yer yer melez medeniyet izlerini bulmak mümkündür. Bunun yanında günümüzde Hıristiyanlığın, Doğu Asya, Çin, Güney Kore, Latin Amerika, Filipinler ve "367 milyondan fazla nüfusa sahip olduğu Afrika"⁷⁶ toplulukları arasında geniş bir alana yayıldığı gözlemlenebilmektedir.⁷⁷ Demokrasi, insan hakları ve özgürlük söylemleriyle dinî (Hıristiyanlaştırma) politikasını sürdürmeye çalışan Batı medeniyeti, dünyanın birçok bölgesinde emperyalist yayılcı politikalarla temas ettiği topluları misyoner bir misyonla/vizyonla kültürsüzleştirme veya kültürlerinin olmadığına ikna etme çabasına giriştiği görülebilmektedir.

Batı anlayışı temelinde ortaya çıkabilecek bir medeniyet melezleşmesinin sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı ve toplumların sorunlarının gittikçe derinleşmesine neden olacağı tahmin edilebilir. Nitekim bu anlamdaki medeniyet melezleşmesi anlayışı, politikası ve stratejisi çerçevesinde toplumların bütün farklılıklarını tek bir (Hıristiyanlık veya Batı kültürü) potada eritmeye dönük politikalar işlevselleştirilmektedir. Bu ise, (sözde) medeniyet getirme (medenileştirme), insan hakları, eşitlik, demokrasi, özgürlük ve adalet söylemiyle meşrulaştırılmaya ve içselleştirilmeye çalışılmaktadır.⁷⁸ Muasır medeniyet projesiyle söz konusu toplumların kültürel, dinî, etnik ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldırılarak "medenî" ve "modern" havza içerisinde eritilerek asimile edildiği müşahede edilmektedir.⁷⁹ Bu anlamda Batı'nın, "sömürüye ve asimilasyona dayalı" medeniyet paradigmasını bir araç olarak gördüğü söylenebilir. Francis Fukuyama'ya göre Soğuk Savaş'ın bitmesi tarihin bitmesi anlamı-

⁷⁵ Şebnem Köşer Akçapar, "Conversion as a Migration Strategy in a Transit Country: Iranian Shiites Becoming Christians in Turkey", *The International Migration Review* 40/4 (Aralık 2006): 817-853.

⁷⁶ Timothy C. Tennent, *Theology in the Context of World Christianity* (Michigan: Zondervan Books, 2007), 8.

⁷⁷ Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", *Medeniyetler Çatışması*, ed. Murat Yılmaz (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 386.

⁷⁸ Bilal Sambur, "Medeniyet: Kayıp Cennetin Peşinde", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/3 (Ağustos-Aralık 2007): 264.

⁷⁹ Yılmaz Çolak, "Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 6/21-22 (Eylül 2020): 148.

na gelmektedir. Yeni süreçte bütün ülkelerin liberal demokraside birleşmesiyle büyük oranda savaş ve kanlı devrimler sona erecek, çatışmalar en aza inecek, insanlar amaçlar konusunda ittifak edeceklerinden dolayı mücadeleye etmek için bir neden kalmayacaktır.⁸⁰ Fukuyama'nın bu tespiti kısa vadede olmasa da belki uzun vadede gerçekleşebilecek bir temenni olarak okunabilir. Günümüzde bu yaklaşımın büyük bir yara aldığını söylemek mümkündür. Denilebilir ki insanlığın evrensel amaçlar ve idealler konusunda ortak veya benzer görüşler paylaşması/serdetmesi/benimsemesi, farklı din, kimlik, kültür ve geleneklerin pratikte varlığını sürdürmesine de imkân tanımaktadır.

Küreselleşme, Medeniyetler Çatışması tezinde ileri sürüldüğü gibi salt çatışmayı değil, bir yönüyle melezleşmeyi ortaya çıkartarak güçlendirebilecek ve genişletebilecek bir unsurdur. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte kültürel ortaklıklar gittikçe artan bir şekilde ideolojik farklılıkları yok etmekte, kıtaların yakınlaşması hızlanmakta ve post-truth paradigma ekseninde birlikte Batılı kültür, tarz ve alışkanlıklar dünya ölçeğindeki toplumlar/halklar arasında giderek popüler hâle gelmektedir.⁸¹ Bu süreç, ideolojik, etnik ve dinî terimlerle ifade edilen zayıf veya etkisiz kimlikleri, aidiyetsiz (küresel entegre) melez kimliklere dönüştürebilecektir. Nitekim devinimsel medeniyet/kültür yapısının, geniş bir alan ve süreç içerisinde küresel ve yerel açıdan insanlarda muhtelif (bulanık ve karmaşık) kimlikler oluşturduğu görülebilmektedir. Bu nedenle küreselleşme fenomeninin söz konusu melezleşmede önemli rolü bulunmaktadır. Nitekim küreselleşmenin post-truth paradigmatic evresi, medeniyet buluşmaları ve yakınlaşmaları sürecini doğurarak toplumların sosyal, dinî, etnik ve kültürel unsurlarının sınırlılığını daraltarak geçmişte olduğu gibi bunlar arasında daha hızlı ve saydam geçirgenlikler ve etkileşimler ortaya çıkarabilecektir. Bu sürecin medeniyetler arası farklılıkların uzlaşısı veya uyumu açısından bir anlamda önemli görülebilecek bir yansıması olabilir. Bu süreçle birlikte sıkça dillendirilen medeniyetler arasındaki fay kırıklarının onarımı da mümkün hâle gelebilecektir. Böylece post-truth paradigması, ileriki sürecin mikro değil makro anlamdaki strateji-politika, gelişim ve yapılanmaların önünü açabilecektir. Bu noktadan sonra medeniyetler çatışması veya çarpışması tezleri (görece) önemsizleşecek veya fikirsiz

⁸⁰ Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, 373-374.

⁸¹ Samuel Phillips Huntington, "Medeniyetler Çatışması Mı?", çev. Mustafa Çalık, *Doğu Batı* 10/41 (Ağustos 2007): 87-88.

açından tartışılacak bir alan olmaktan çıkacak, bunun yerine birçok açıdan ortaya koyduğumuz medeniyet melezleşmesi tezi dikkat çekici bir ivme kazanabilecektir.

Medeniyet melezleşmesinin ortaya çıkmasında modern ve post-modern anlayışın veya paradigmanın etkisi de bulunmaktadır. Bilindiği gibi dünya genelinde gerçekleşen modernleşme, dinî ve toplumsal değişme süreçleri, millî devletleri, yerel kimlik ve kültürleri etkisizleştirmekte, buna karşın millî sınırları aşan ve aidiyetsiz (küresel) kültür ve kimliklerin oluşmasına zemin oluşturmaktadır. Roland Robertson'a göre küreselleşmeyle birlikte bireyin kişisel kimliği çözülmekte, küresel insanlık karşısında ulus mensubiyeti önemini kaybetmekte, küresel sistem karşısında milletler izafeleşmektedir.⁸² Bir taraftan ilahiyat ve dinin siyasallaşması, diğer taraftan siyasetin dinleşmesi bu birleşmenin temel özellikleridir.⁸³ Denilebilir ki modern-postmodern, modern-geleneksel, postmodern-posttruth süreçlerinin etkileşimleri, çelişkileri, çatışmaları veya birtakım gelişmeleri, melez medeniyet mefhumunun inşasına bir şekilde az veya çok katkı sağlamakta veya en azından bu oluşuma zemin hazırlayan unsurlar veya imkânlar ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Tanımlamalarından da anlaşılacağı gibi medeniyet, geniş çaplı etkileşime dayalı toplumsal/kültürel inşa sürecidir. Medeniyet tasavvuru teorikte veya pratikte toplum, din, kültür, kimlik, sanat, edebiyat, bilim, teknik, ekonomi, siyaset vb. birçok alanla ilişkilendirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinin, Batı'nın kültürel, ekonomik, siyasi, dinî ve sosyal birçok politikasına işlevsel argümanlar ürettiği görülmektedir. Batı'nın özellikle Müslüman toplumlarına ve İslâm'a karşı yaklaşımı (katı tutum ve davranışı) ve dışlayıcı tavrı bunun en önemli göstergelerinden biridir. İslâm'ı ve Müslümanları İslâmofobik veya İslâm karşıtı bir yaklaşımla ötekileştirme çabasına girişen tez, medeniyetler arasında uzlaşmayı değil, çatışmayı esas alarak meşrulaştırma çabasına girişmekte ve buna yönelik birtakım argümanlar ileri sürmektedir. İslâm ve Müslümanlara yönelik argümanlara bakıldığında Hz. Peygamber başta olmak üzere Müslümanların genel karakteristiği olarak işaret edilen

⁸² Roland Robertson - JoAnn Chirico, "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration", *Sociological Analysis* 46/3 (Ekim 1985): 238-239.

⁸³ Robertson - Chirico, "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence", 239.

terörizm ve çatışmanın son derece subjektif ve sığ bir perspektifle temelendirildiği görülmektedir. Nitekim İslâm'ın hiçbir teorik ve pratik uygulama veya politikasının gerçekliğine uymayan, hatta hoşgörü ve barış dini olan İslâm'ın bizzat karşı çıktığı ve rıza göstermediği savaş, terörizm ve çatışmanın İslâm ile ilişkilendirilmeye çalışılması, tezin İslâm medeniyeti açısından en çok tartışılan konularından birini oluşturmaktadır.

Bu tartışmaların yanında tezin belki de en dikkat çekici bir diğer yönü, Batı medeniyetini “en yüce”, “tek”, “demokratik”, “insan hakları savunucusu”, “özgürlükçü”, “modern”, “barışçıl”, “adil”, “insancıl”, “eşitlikçi” vb. üstün özellikleriyle ön plana çıkarılan bir medeniyet olarak İslâm medeniyetinin karşısında konumlandırması ve medeniyetlerin tarihsel miras (birikim) ve katkısını görmezden gelmesidir. Bu anlamda tez, medeniyet tasavvuruna etkileşimsel, bütüncül ve kapsayıcı bir bakış açısıyla yaklaşan birçok kişi veya kesim tarafından eleştirilmiştir. Bu ise, dünya genelinde özellikle az gelişmiş veya hiç gelişmemiş bölgelerde sömürü, asimilasyon ve misyonerliğe dayalı ortaya koyduğu politikaların varlığını itiraf edemeyen bir medeniyet perspektifinin tutarsız ve indirgemeci bir bakış açısının örneğini oluşturmaktadır. Bu noktada dünyanın birçok bölgesinde yaşanan kriz, trajedi, dram, acı, savaş ve çatışmada doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan hegemonik bir anlayışın öncülüğünde (güya herkese) demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi politik söylemleri her platform ve düzeyde sıkça dillendirmekten geri durmayan bir medeniyet perspektifi sunma gayreti dikkat çekmektedir. Bu da gizli misyonu ve ajandası olan bir medeniyetin resmini göstermektedir.

Günümüzün küresel konjonktürüne bakıldığında savaş, terör, çatışma, ötekileştirme, asimilasyon, sömürme vb. durumlardan dolayı dünyada bazı bölgelerin yaşan(a)maz bir yer hâline dönüştüğü ve buradaki insanların psikolojik, sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel, dinî vb. birçok yönden istikrarsız bir duruma düştüğü gerçekliğini görmezden gelmek mümkün görünmemektedir. Bu trajik kriz durumunu daha fazla derinleştirebilecek (kötüleştirebilecek) çatıştırmacı bir medeniyet tezinden bahsetmek yerine, tüm dünya toplumlarının bütün farklılıklarını kolaylıkla ve serbestçe gösterebildiği barış, adalet, merhamet (hoşgörü) ve iyilik üzerine kurulu bir dünya düzeninin (medeniyetlerin uzlaşmasıyla birlikte) özellikle bu dönemde dünya toplumlarının gereksinim duyduğu konulardan biri, belki de en önemlisi olarak üzerinde durulması (vurgulanması) daha anlamlı ve gerekli olmaz mı? İşte tam da bu kapsamda sürdürülebilir evrensel

bir medeniyet tasavvuru veya dünya düzeni için bütün medeniyetlerin etkileşimsel yönü ve tarihî arka plan kesişimlerinin bilimsel olarak araştırılması ve öne çıkartılması elzemdir. Zaten İslâm ve Batı medeniyeti etnik, kültürel ve dinî açıdan yerel/ulusal kalmak yerine evrensel çerçevede anılmayı, anlamlandırılmayı ve anlaşılmayı yeğlemektedir.

Temellendirmeleri ve gerekçelendirmeleri indirgemeci bir bakış açısına dayanan Medeniyetler Çatışması tezinin günümüz dünyasının gerçekliğinde medeniyet tartışmaları içerisinde yoğun eleştirilerin odağı hâline geldiği görülmektedir. Kanaatimizce günümüzde medeniyetler çatışması algısı/kanıısı yerine medeniyet melezleşmesinin gittikçe daha fazla görünürlük kazanacağı bir sürecin arifesindeyiz. Nitekim günümüzde küreselleşmeyle birlikte kültürler ve toplumlar arasında etkileşime dayalı süratli bir entegrasyonun yaşandığı ve buna bağlı olarak medeniyetler/toplumlar arasındaki hatların/sınırların birbirine karıştığı (girift ve akışkan olduğu) gözlemlenebilmektedir. Günümüzde küreselleşmeye ek olarak en uzağı yakın kılan son sürüm modern kitle iletişim ve medya aletleri, nano teknoloji, yapay zekâ, robotikleşme, dijitalleşme vb. birçok faktör dolayısıyla dünya, gittikçe daha küçük bir yere doğru evrilmektedir. Farklı medeniyetler, toplumlar, kültürler, dinler ve gelenekler arasında süratli bir etkileşim gerçekleşmekte ve her geçen gün bu etkileşimin yoğunluğu artmaktadır.

Toplumsal yapı ve tasavvurlar gittikçe girift ve akışkan bir seyir izlemektedir. Bundan dolayı ileriki zamanlarda bir toplumu diğer toplum(lar)dan ayırt eden temel öz (saf) yapılar veya formlar işlevsizleşmeye, kırılmaya ve bulanıklaşmaya maruz kalabilir. Böylelikle kültürel ve geleneksel bağlılık, dinî aidiyet ve yerel formlar etkisizleşmeye, silikleşmeye, melezleşmeye başlayabileceği gibi asgari müştereklerde bir arada yaşama daha önemli hâle gelebilecektir. Nitekim dünya ölçeğinde bugüne kadar siyasi, ekonomik, kültürel, dinî vb. nedenlerle gerçekleşen savaş, çatışma ve anlaşmazlıkların uzun vadede genel anlamda medeniyetlere, toplumlara veya devletlere faydadan çok zarar getirebileceği tespitinden hareketle “karşılıklı adalet, iyilik, barış ve hoşgörü” ağırlıklı yeni dünya tasavvuru ve düzenini hâkim kılmanın önemi birçok araştırmaya zemin oluşturabilecek ve bu yönüyle daha fazla ön plana çıkartılabilecektir. Nitekim küreselleşerek küçülen dünya köyünde tüm toplum, halk, kültür ve dinlerin bir arada yaşaması ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Esasen bu yaklaşım tarzının İslâmî anlayışta birtakım tartışmalara yol açabileceği ihtimal dahilindedir. Ancak dinlerin bir arada yaşaması, İslâm’ın hak ve hakikat

anlayışına zarar verebilecek bir öngörü değildir. Tam aksine bu öngörü, İslâm dinini ve diğer tüm inançları kapsayan hoşgörü, adalet, merhamet, iyilik vb. bir asgari müşterek formu çerçevesinde anlaşılır kılınabilir.

Son dönemde farklı kültür formları ve inanç grupları arasında bir arada yaşamanın ortak formülü etrafında yoğun bir düşünsel çaba içerisine girildiği görülmektedir. Esasen küreselleşmenin etkisiyle çoğulculuk, çok kültürlülük, çok dillilik, medeniyetler arası ittifak, medeniyetler arası diyalog, dinî çoğulculuk, dinler arası diyalog gibi konuların dünya ölçeğinde tartışılmaya açılmasında medeniyetler arasında gittikçe bulanıklaşan (melez) bir görünümün etkisi ve rolü bulunmaktadır. Bu noktadan sonra medeniyet melezleşmesinin ötesinde “medeniyet özgürleşmesi” artık kaçınılmaz olabilir. Medeniyetlerin evrensel bir paydada bir ilişki geliştirmeleri küreselleşen dünyanın zorunlu bir ihtiyacı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ise küresel anlamda ortaya çıkabilecek savaş, çatışma, sömürme, asimile etme, dışlama (ötekileştirme) gibi kötü davranış veya tutumların önüne geçilmesinde fonksiyonel olabilir. Aynı zamanda genel anlamda birçok mecrada sıkça dillendirilen ırkçılık, eşitsizlik, adaletsizlik, yoksunluk ve yoksulluk bir dereceye kadar çözülebilir.

Kaynakça

- Ağçoban, Sıddık. “Avrupa Sosyolojisi ile İslâm Teolojisi Arasında: Avrupa’da İslâm”. *Erciyes Akademi* 35/3 (Eylül 2021), 1075-1094.
- Akçapar, Şebnem Köşer. “Conversion as a Migration Strategy in a Transit Country: Iranian Shiites Becoming Christians in Turkey”. *The International Migration Review* 40/4 (Aralık 2006): 817-853.
- Bagby, Philip. *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations*. Londra: Longmans, Green, 1958.
- Berger, Peter L. “Sekülerizmin Gerilemesi”. *Medeniyetler Çatışması*. ed. Murat Yılmaz. 378-397. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.
- Bozeman, Adda B. *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994.
- Bozeman, Adda B. *Strategic Intelligence and Statecraft*. Washington: Brassey’s (US), 1992.
- Bozeman, Adda B. “Civilizations Under Stress”. *Virginia Quarterly Review* /51 (Kış 1975): 1-18.
- Bozkurt, Nahide. *Tarih Felsefesi: Tarihin Doğası ve Belirleyicileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

- Braudel, Fernand. *On History*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Braudel, Fernand. *History of Civilizations*. New York: Ailen Lane - Penguin Press, 1994.
- Braudel, Fernand. *Medeniyetlerin Grameri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Bulliet, Richard. *The Case for Islamo-Christian Civilization*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Coulborn, Rushton. *The Origin of Civilized Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1959.
- Çolak, Yılmaz. "Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 6/21-22 (Eylül 2020): 145-167.
- Dawson, Christopher. *The Movement of World Revolution*. New York: Sheed and Ward, 1959.
- Dawson, Christopher. *Dynamics of World History*. LaSalle, IL: Sherwood Sugden Co., 1978.
- Demirezen, İsmail. "Küreselleşen Dünyada Ahlak Tasavvuru". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2013): 31-41.
- Durkheim, Emile ve Mauss, Marcel. "Note on the Notion of Civilization". *Social Research* 38/4 (Kış 1971): 808-813.
- Durmaz, Canan ve Okumuş, Ejder. "Çatışma Çözümü ve Dinler". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020): 65-106.
- Dündar, Haris Ubeyde. "Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında "Şii Hilali" Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi". *Ortadoğu Etütleri* 11/1 (Haziran 2019): 42-63.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. "Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics". *British Journal of Sociology* 32/2 (Haziran 1981): 155-181.
- Fernández-Armesto, Felipe. *Millennium: A History of the Last Thousand Years*. New York: Scribners, 1995.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012.
- Gökalp, Ziya. *Hars ve Medeniyet*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1964.
- Günay, Durmuş. "Medeniyet Kavramını Açıklamak İçin Bir Yaklaşım". *Felsefe Dünyası Dergisi* /72 (Aralık 2020): 76-92.
- Hobson, John M. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Huntington, Samuel Phillips. "Medeniyetler Çatışması mı?". çev. Mustafa Çalık. *Doğu Batı* 10/41 (Ağustos 2007): 83-106.
- Huntington, Samuel Phillips. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden*

- Kurulması*. çev. Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir. İstanbul: Okyanus Yayınları, 14. Basım, 2015.
- Hüseyin, Seyfuddin Adem. "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması". çev. Mevlüde Ayyıldızoğlu. *Tarihin Sonu Mu?*. der. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel. 203-222. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 12. Basım, 2016.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslâm*. Çev. Salih Şaban. İstanbul: Yarın Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kalın, İbrahim. "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/29 (Aralık 2010): 1-61.
- Kalın, İbrahim. *İslâm ve Batı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2021.
- Karakoç, Sezai. *Çıkış Yolu II, Medeniyetimizin Dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 6. Basım 2017.
- Karakoç, Sezai. *Düşünceler I Kavramlar*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 7. Basım 2017.
- Kroeber, Alfred Louis. *Configurations of Culture Growth*. Berkeley: University of California Press, 1944.
- Kroeber, Alfred Louis. *Style and Civilizations*. Westport, CT: Greenwood Press, 1973.
- Kumar, Krishan. *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma, Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. çev. Mehmet Küçük. Ankara, Dost Kitabevi, 2. Basım, 2004.
- Kutluer, İlhan. "Medeniyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/296-301, 2003. Erişim: 1 Haziran 20221. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medeniyet>
- McNeill, William Hardy. *The Rise of the West: A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- Melko, Matthew. *The Nature of Civilizations*. Boston: Porter Sargent, 1969.
- Meriç, Cemil. "Kendi Semasında Tek Yıldız-I". *Fikirde ve Sanatta Her Şey* 100 (Nisan 1974): 32-36.
- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygurluğa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Basım, 2020.
- Okumuş, Ejder. "Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Ekim 2002): 15-132.
- Okumuş, Ejder. "İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri". *Lale* 4 (Temmuz 2021): 66-80.
- Özaydın, Arif. "İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (Haziran 2019): 117-147.

- Özcan, Mehmet. "Aliya İzzetbegoviç'in Medeniyet Tasavvuru". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 11/18 (Haziran 2019): 2632-2648.
- Pikkert, Peter. "Hıristiyan Batı" Efsanesi: Batı'da Din, Bilim ve Felsefe Tartışmaları. çev. Zeynep Ovalıoğlu. İstanbul: GDK Yayınları, 2011.
- Robertson, Roland ve Chirico, JoAnn. "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration". *Sociological Analysis* 46/3 (Ekim 1985): 219-242.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Londra: Penguin Books, 1991.
- Sambur, Bilal. "Medeniyet: Kayıp Cennetin Peşinde". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/3 (Ağustos-Aralık 2007): 263-274.
- Saygılı, Serdar. "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* /10 (Ocak 2019): 10-31.
- Sezgin, Fuat. "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri". *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*. ed. Zeynep Berketaş ve Tuğçe İnceoğlu. 9-23. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sorokin, Pitirim. *Social and Cultural Dynamics*. 4 cilt. New York: American Book Co., 1985.
- Spengler, Oswald. *Decline of the West*. 2 cilt. New York: A. A. Knopf, 1923.
- Sunar, Lütfi. "Müslüman Toplumlarda Çağdaş Medeniyet Tartışmaları". *Artuklu Akademi* 7/1 (Haziran 2020): 77-97.
- Şimşek, Osman. "Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi". *İş ve Hayat* 5/9 (Ağustos 2019): 170-194.
- Tennet, Timothy C. *Theology in the Context of World Christianity*. Michigan: Zondervan Books, 2007.
- Topcan, Özlem. "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası". *Türk Dünyası Araştırmaları* 126/249 (Kasım-Aralık 2020): 347-368.
- Toynbee, Arnold J. "Medeniyetler Çarpışması". çev. Hamid Uzgören. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1948): 247-254.
- Toynbee, Arnold J. *A Study of History*. 12 cilt. Londra: Oxford University Press, 1934-1961.
- Wallerstein, Immanuel. *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Weber, Alfred. *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*. Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgerversmaatschappij N.V., 1935.
- Weber, Max. *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press, 1968.
- Quigley, Carroll. *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis*. New York: Macmillan, 1961.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Varoluşsal Anlam Arayışı ve Kutsalın Etkisi The Searching of Existential Meaning and the Effect of the Holy

İbrahim YÜKSEL

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
PhD Student, İstanbul University Social Sciences Institute
İstanbul, Turkey
ibrahim.yuksel@ogr.iu.edu.tr orcid.org/0000-0002-0231-5212

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 12 November/Kasım 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 1 December/Aralık 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık /December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 65-106.

Varoluşsal Anlam Arayışı Ve Kutsalın Etkisi

Özet

Bu çalışmanın amacı, insanın hayatını anlama ve anlamlandırmasında, geçmişten günümüze kutsalın etkisini ortaya koymaktır. Buna ilaveten kutsalın tezahürlerinin (sembol, simge, rit, ibadet vb.) insanın varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar bulmasındaki etkisini; insanın anlam arayış sürecinde mitlerin ve dinlerin yerini; hayatın zorlukları karşısında kutsalın konumunu; arkaik insandan modern insana kadar kutsal duygu, düşünce ve davranışların kökenini ve hayatın anlamı ile arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya koymaktır. Nitekim insana bakan yönüyle pek çok yansıması bulunan kutsal, insan hayatında her zaman var olagelmıştır. Bu bakımdan kutsal ve insanın yaşama tutunma mekanizması olan anlam-amaç duygusu arasındaki ilişkiyi ele almak önemlidir. İki bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde, hayatın anlamı ve amacına yönelik kavramsal tanımlamalar, insana bakan yönüyle hayatın anlamının önemi, insanın süregelen anlam arayışının varoluşsal açıdan değerlendirilmesi ve bir sorun olarak varoluşsal açıdan anlam ihtiyacı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise kutsalın ve kutsalın tezahürlerinin insanın hayatı anlamlandırma sürecindeki etkisi betimleyici bir üslup ile incelenecektir. Bu başlıklar çerçevesinde ortaya konulan kaynaklar incelenecektir. Nihai olarak ise geçmişten günümüze değin insanın hayatını anlamlandırmasında, hayatında karşılaştığı durumları nedenselleştirmesinde ve varoluşsal sorularına dair tatminkar cevaplar bulmasında kutsalın çeşitli formlarının önemi ve etkisi ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, hayatın anlamı, anlam arayışı, kutsal, inanç.

The Searching Of Existential Meaning And The Effect Of The Holy

Abstract

The aim of this study is to reveal the influence of the holy from the past to the present in understanding and sense-making of human life. In addition, the effect of manifestations of the holy (symbol, sign, rite, worship, etc.) in finding satisfactory answers to the man's existential questions; the position of myths and religion in man's search for meaning; the position of the holy in the face of life's difficulties; to reveal the origin of holy feelings, thoughts and behaviours from archaic human to modern human and the causal relationship between them and the meaning of life. As a matter of fact, the holy, which has many reflections from the aspect of human, has always existed in human life. In this regard, it is important to consider the relationship between the sense of meaning and purpose, which is the mechanism of the holy and the human clinging to life. In the first part of the article, which consists of two parts, conceptual definitions of the meaning and purpose of life, the importance of the meaning of life in terms of human perspective, the existential evaluation of man's ongoing search for meaning and the need for meaning as a problem will be discussed. In the second part, the effect of the holy and its manifestations on the process of sense-making of human life will be examined in a descriptive style. The sources presented under these headings will be examined. Finally, the importance and effect of the various forms of the holy will be revealed in the sense-making of human life from past to the present, in causation of the situations encountered in his/her life and in finding satisfactory answers to his/her existential questions.

Keywords: Psychology of religion, the meaning of life, searching for meaning, holy, belief.

Giriş

İnsan, daima hayatı anlama ve anlamlandırma ihtiyacı içerisindedir. Bu durum insanın, varoluşun özüne ve hatta kendi varlığına dair pek çok soru ile karşı karşıya kalması demektir. Nitekim insan; bilmek, kavramak, anlamak ve anlamlandırmak ister. “Hayatın anlamı nedir, nereden geldim, nereye gidiyorum, ben kimim, neden buradayım, ne için yaşıyorum, neden ben, öleceksem neden yaşıyorum, her şey yok olacaksa neden yaşıyoruz?” şeklindeki pek çok soru(n) insan zihninde yanıtlanmayı beklemektedir.¹ Nitekim insan, varoluşu itibarıyla diğer canlılardan farklı olarak “Niçin?” sorusuna yanıt aramaktadır. Onun bu arayışı; kendi varoluşunu, varlığı, zamanı ve mekanı bilme ve anlamlandırma ihtiyacından ileri gelmektedir. Bu süreçte insan, kendisini bu döngüden kurtarmanın ve hayatını anlamlandırmanın yollarını aramaktadır. İnsanın bu anlam yolculuğu, onun varlığı kadar doğal ve olağan bir durumdur.²

İnsan, varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar bulamadığında ve bu süreci sağlıklı bir şekilde atlamadığında psikolojik yönden birtakım problemler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Literatürdeki bazı araştırmalarda, *depresyon*,³ *intihar*,⁴ *alkol ve madde kullanımı*⁵ ile hayatta anlam bulamama

¹ Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, trc. Zeliha İyidoğan Babayiğit (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999), 659-661; Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, trc. Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018), 122-125

² Viktor Emil Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, trc. Selçuk Budak (Ankara: Öteki Yayınları, 1994), 23.

³ Abdullah Harun Öztürk, “Varoluşçu Bakışa Göre Hayatın Anlamı ve Amacının Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi”, (Yüksek Lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, 2018), 46; Cem Soylu, “Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örnekleme”, (Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016), 36-38; George Klefftar ve Evangelia Psarra, “Meaning in Life, Psychological Well-Being and Depressive Symptomatology: A Comparative Study”, *The Journal of Psychology* 3, sy. 4 (2012): 340, erişim 1 Ocak 2021, doi.org/10.4236/psych.2012.34048; Laura E. Simonelli vd., “Physical Sequelae and Depressive Symptoms in Gynecologic Cancer Survivors: Meaning in Life as a Mediator”, *Annals of Behavioral Medicine* 35, sy. 3 (2008): 279, erişim 1 Ocak 2021, doi.org/10.1007/s12160-008-9029-8; Sigrun Vehling vd., “Global Meaning and Meaning-Related Life Attitudes: Exploring Their Role in Predicting Depression, Anxiety, and Demoralization in Cancer Patients”, *Support Care Cancer* 19, sy. 4 (2011): 513-520, erişim 1 Ocak 2021, doi.org/10.1007/s00520-010-0845-6.

⁴ Mei-Chuan Wang vd., “Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior”, *The Journal of Positive Psychology* 2, sy. 3 (2007): 200, erişim 2 Ocak 2021, doi.org/10.1080/17439760701228920; Melanie J. Edwards ve Ronald R. Holden, “Coping, Meaning in Life, and Suicidal Manifestations: Examining Gender Differences”, *Journal of Clinical Psychology* 59, sy. 10 (2003): 1140, erişim 2 Ocak 2021, doi.org/10.1002/jclp.10206.

⁵ Mustafa Kemal Yöntem, “Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluş-

arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra insanın, varoluşsal sorgulamalar neticesinde tatmin edici cevaplar bulamadığı takdirde *varoluşsal boşluk* veya *varoluşsal stres* durumları ile karşı karşıya kalabileceği de belirtilmektedir.⁶ Varoluşsal boşluk (existential vacuum), varoluşsal engellenmenin yaşandığı durumlarda hayata ve yaşamaya karşı gittikçe güçlük kazanan genel bir bıkkınlık halini ifade etmektedir.⁷ Dolayısıyla insanın hayatını anlamlandırması, sağlıklı bir birey olarak yaşamına devam edebilmesi için önemli bir yere sahiptir. Bu noktada insanın varoluşsal kaygılarını dindirip, sorularına cevaplar veren kutsalın yeri de çok önemlidir.

İnsanın varoluşsal anlam arayışı geçmişten günümüze değin süregelmektedir. İnsan, din dışı kişisel anlamını bulmak için özgeçilicilik, bir nedene adanma, yaratıcılık, hedonist tutum, kendini gerçekleştirme ve kendini aşma gibi durumlara⁸ yönelse de varoluşuna dair sorgulama sürecinde, en genel anlamda *kutsal* ile varoluşunu anlamlandırmaktadır. Zira mitlerden, dinlere kadar kutsalın her formunda insanın hayatı anlama ve anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olduğu ve birtakım inanışlar ile hayatına anlam kazandırdığı görülmektedir. Örneğin, kutsal inançlar varlığı ve yokluğu belirli bir inanç sistemi (öte alem inancı, reenkarnasyon gibi) içerisinde açıklayarak insanın bu türden sorgulamalarına tatmin edici cevaplar sunmaktadır. Yahut arkaik dönemdeki insanların, kozmogoni (evrenin yaratılışı), teogoni (Tanrıların ortaya çıkışı), eskatoloji (insanın ve evrenin yok oluşu) vb. mitler ile içerisinde oldukları hayatı anlamlandırma ihtiyacı hissetmeleri bunun somut bir örneği olarak ifade edilebilir. Sözün özü, insana yansıyan yönü ne kadar dinamik bir yapıya sahip olsa da kutsal, kökü itibarıyla insanın özüne, varoluşuna ve varlığına dair bir an-

sal Problemlerinin İncelenmesi", *Türkiye Yeşilay Cemiyeti* 6, sy. 1 (2019): 36-37, erişim 5 Ocak 2021, doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0037; Nihan Altan-Sarıkaya ve Selda Öztürk, "Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Hastalarda Yaşamın Anlamı", *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi* 1, sy. 1 (2018): 81-82, erişim 5 Ocak 2021, https://dergipark.org.tr/tr/pub/sauhsd/issue/41125/466218; Rosemarie A Martin vd., "Purpose in Life Predicts Treatment Outcome Among Adult Cocaine Abusers in Treatment", *Journal of Substance Abuse Treatment* 40, sy. 2 (2011): 186, erişim 5 Ocak 2021, doi.org/10.1016/j.jsat.2010.10.002; Tahsin İlhan, "Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Amaçları ve Madde Kullanımı", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, sy. 2 (2013): 189-190, erişim 5 Ocak 2021, https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21643/232663.

⁶ Detaylı bilgi için bkz.: Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 137-141; Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 659-661; Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 19-23; Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 120-122.

⁷ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 137.

⁸ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 668-692.

lam penceresi açmaya devam etmektedir. Bu yönüyle kutsal inanışların, insanın hayatına anlam kazandırmada önemli bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

İnsanın varoluşu anlamlandırma istemi, daha önce de ifade edildiği üzere pek çok psikolojik sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte insan için kutsalın önemi büyüktür. Kutsal, geniş bir muhtevaya sahip olup, sadece insanın önemli ölçüde anlam ihtiyacını karşılayan dinler ile kısıtlı değildir. Arkaik insandan bu yana dönüşümlü bir biçimde uzanan mitik inanışlardan, dinlere ve hatta dinlerin farklı bir tezahürü olan tasavvufa kadar kutsal inanış biçimleri insanın hayatını anlamlandırmada önemli bir yere sahiptir. Mitik inanışların, dinlerin ve kutsalın farklı formlarının insanın hayatını anlamlandırma sürecine etkilerini ele alan çalışmalar mevcuttur.⁹ Ancak bu çalışmalar, daha çok dinler kapsamında ele alınmaktadır. Söz konusu bu çalışmada ise kutsalın geniş yelpazesinden hareketle insanın hayatı anlamlandırma sürecinde kutsalın farklı formlarının yeri, etkisi ve önemi ele alınacaktır.

Genel olarak bu çalışmada, insanın varoluşunu anlamlandırma sürecinde kutsalın önemi ve etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. İlk bölümde hayatın anlamı ve amacı kavramsal açıdan ele alındıktan sonra hayatın anlamının önemi, arayış süreci ve anlamsızlığın insan hayatı üzerindeki etkileri betimsel olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde ise yaşam içerisinde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan kutsalın yansımalarının, insanın hayatı anlamlandırmasında ve varoluşsal soru(n)larına cevap bulmasındaki etkilerine değinilecektir. Bu bağlamda, a) hayatın anlamının ve anlamsızlığın insan hayatına etkisinin nasıl olduğu, b) insan için hayatın anlamının öneminin ne olduğu, c) kutsalın hayatı anlamlandırma sürecinde nasıl bir etkisinin olduğu, d) varoluşsal anlam arayış sürecinde kutsalın insan için öneminin ne olduğu sorularına cevap aranacaktır.

1. Hayatın Anlamı

1.1. Anlam-Amaç

Sözlükte anlam (meaning) kavramı, 'bir kelimenin, teorisinin, işaretin veya sembolün bilişsel veya duygusal önemi'¹⁰ olarak tanımlanırken, amaç

⁹ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 90-133; Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 99; Gülüşan Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 268-280; İbrahim Yüksel, "Süfilerde Hayatın Anlamı: Süfi Olmayanlarla Karşılaştırmalı Bir Araştırma", (Yüksek Lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi, 2020), 60-63.

¹⁰ Ray Corsini, *The Dictionary of Psychology* (London and New York: Routledge Press, 2016), 577.

(purpose) kavramı ise 'davranışları bilinçli bir hedefe ulaştırma, belirli hedeflere yönlendirme'¹¹ olarak tanımlanmaktadır. Hayata bakan yönüyle ise anlam ve amaç kavramları, temelde 'Niçin?' sorusuna verilen yanıtlar olarak nitelendirilebilir. Bu da herhangi bir olayın veya olgunun özüne, içeriğine ve nedenlerine yönelik gerekli açıklama ve anlamlandırmaları sağlamaktadır.

Anlam ve amaç, birçok bilim insanı veya düşünür tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. 'Niçin?' sorusunun cevabı insandan insana farklılık arz ettiği için anlam ve amaç kavramları üzerine bütüncül ve kesin bir tanıma ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ortaya koyulan çalışmalarda anlam ve amaç kavramlarının hayata bakan yönüyle birbirinin müadili olarak kullanıldığı görülmektedir.¹² Ancak bazı araştırmacılar bu iki kavramın farklı muhtevalara sahip olduğunu dile getirmektedir. Örneğin Yalom'a göre hayatın anlamı; 'insanoğlunun yaratılışı, varoluşu ve yaratılmışların anlamı iken, hayatın amacı ise içinde var olan niyet, hedef ve işlevi'¹³ ifade etmektedir. Buna ilaveten Göka da anlam ve amacın farklı manalara sahip olduğunu ifade ettiği bir çalışmada 'amacın, elde edilmek istenen nihai gaye, bir sonuç ve hedef olduğunu; anlamın ise deneyime ve yoruma tabi; olguların ve olayların oluş tarzında gizli olduğunu'¹⁴ ortaya koymaktadır.

Genel itibarıyla anlam, 'bireyin varlığındaki düzen, tutarlılık ve amaç bilinci, değerli amaçların peşinde koşma ve bunlara ulaşma ve bunlara eşlik eden bir tatmin duygusu'¹⁵ olarak anlaşıldığında, amacı da içerisine alan bir derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, bireyin hayatına bir amaç kazandırması, karşılaştığı hayat koşullarına bu amaç çerçevesinde cevaplar üretmesi, bireyin hayatına bir tutarlılık ve uyum kazandıran bir kaynak olması ve bireyin gerek kendi içerisindeki gerekse evrendeki düzeni fark etmesi bu tanım içerisinde vurgulanmaktadır.¹⁶

İnsan, varolduğundan bugüne değin varoluşsal bir anlamlandırma

¹¹ Corsini, *The Dictionary of Psychology*, 792-793.

¹² Michael F. Steger vd., "The Meaning in Life Questionnaire: Assessing The Presence of and Search for Meaning in Life", *Journal of Counseling Psychology* 53, sy. 1 (2006): 80, erişim 15 Ocak 2021, doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80.

¹³ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 662-668.

¹⁴ Erol Göka, *Hayatın Anlamı Var mı?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 133.

¹⁵ Gary T. Reker ve Paul T. P. Wong, "Aging as an Individual Process: Toward a Theory of Personal Meaning", *Emergent Theories of Aging*, ed. James E. Birren ve Vern L. Bengtson (New York: Springer Press, 1988), 221.

¹⁶ Mustafa Ulu, "Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine", *Bilimname* 2, sy. 36 (2018): 167-168, erişim 18 Ocak 2021, doi.org/10.28949/bilimname.459247.

süreci içerisinde olmuştur. Nitekim anlam arayışını, 'insanın insanlığının tabii bir dışavurumu'¹⁷ ve 'insan yaşamındaki temel bir güdü'¹⁸ olarak nitelendiren Frankl da insanın hayatına yönelik bir anlam ihtiyacı içerisinde olmasının, varoluşsal yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu bakımdan insanın anlam arayışı içerisinde bulunması için herhangi bir şekilde hasta olması gerekmemektedir. Zira insan olması bunun açıklayıcı bir nedenidir.¹⁹ Dolayısıyla insanın varlığı sorgulama ve varoluşsal sorularla muhatap olması en genel anlamda, insanın kendi kişiliğini ve dış dünya ile ilişkilerini gözden geçirmesi olarak görülebilir.²⁰

Anlam kavramı, insanın varoluşuna hitap eden yönüyle incelendiğinde, insanın hayatı anlama ve anlamlandırma sistemi, yaşamın konumlandırılabilceği bir zemin, insanın hayatına yön veren bir kutup yıldızı, insanın davranışlarını şekillendirmesine ve hayattaki olaylara belirli bir şekilde cevap vermesini sağlayan bir model olduğu görülmektedir. Anlam, bir kişinin hayatındaki kümülatif olayları tutarlı bir bütünlük haline getiren bir netlik kaynağıdır. Bu yönüyle anlam, her şeyi aşan bir ideale, kapsayıcı bir değere, geçerli bir davaya yahut hayatımızın merkezinde olan kişi veya kişilere bağlılık üzerine kurulu bir varoluş teorisi olarak ifade edilmektedir.²¹

İnsan için anlamsız bir yaşam olgusundan bahsetmek mümkün değildir. Anlamsız bir varoluş insanın doğasına aykırıdır. Bu nedenle insanoğlu var olduğundan beri kendisinin veya hayatının varoluşuna bir anlam katma uğraşında olmuştur. Ayrıca bireylerin kişisel anlamlarının mutlak gerçek anlam olmadığı bilinse de var olan insan sayısı kadar anlam bulunduğu unutulmamalıdır.²² Nitekim her insanın dünyayı ve kendisini algılayışı farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle her ne kadar insan için anlamsız bir yaşam mümkün olmasa da kesin ve net bir anlam ifadesinden bahsetmek de mümkün değildir. Zira anlam, bireye özgü bir karakter taşımak-

¹⁷ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 28.

¹⁸ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 113.

¹⁹ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 116-117.

²⁰ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 22.

²¹ Leon McKenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", *Handbook of Adult Religious Education*, ed. Nancy. T. Foltz (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1986): 9-10, erişim 18 Ocak 2021, <https://archive.org/details/handbookofadultr00folt/page/n5/model2up>.

²² Alfred Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, trc. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2019): 7-15; Sevgi Sezer, "Yaşamın Anlamı Konusuna Kuramsal ve Psikometrik Çalışmalar Açısından Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 45, sy. 1 (2012): 212, erişim 20 Ocak 2021, https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWgYvgzIHDbCZb_mRFTU.

tadır. Algılama sürecine bağlı olarak her insanın, kendini ve yaşadığı hayata yüklediği birbiri ile asla örtüşmeyen, kendine özel bir anlamlandırma tarzı vardır. Bu nedenle insan sayısı kadar anlam anlayışının varlığından söz edilebilir. Ayrıca anlam, başkaları ile paylaşılacak ya da başkalarına aktarılacak bir olgu değildir. Bireyin hayatındaki anlamı kendisinin keşfetmesi gerekmektedir.²³

1.2. Anlam Arayışı

Kuşkusuz insan, diğer canlılardan farklı olarak dünyaya ve yaşamaya dair bilgisizlikle gelir. Tüm yaşamı boyunca bu bilgisizliğini gidermeye çalışır. Bu yönüyle insanın bilme ve anlamlandırma ihtiyacı, onu diğer tüm canlılardan ayıran en temel yönüdür.²⁴ Diğer tüm canlılar yaşamalarını sağlayacak temel beş sorunun cevabı ile dünyaya gelmektedir. Bunlar; 'Ne yapılacağı, nasıl yapılacağı, nerede yapılacağı, ne zaman yapılacağı ve ne kadar yapılacağı?' şeklindedir. Fakat bir de altıncı soru vardır ki bu sadece insana özgüdür. Şüphesiz bu, herhangi bir şeyin amacını sorgulatan 'Niçin yapılacağı?' sorusudur.²⁵ İnsan bu soruyla davranışlarının ya da yaşamının amacını sorgulamaktadır.

İnsan doğada nedenini soran, arayan, kendi yaşamının nedenlerini merak eden bir varlık olarak bulunurken kendisinin, dünyanın ve evrenin amacını ve geleceğini de sorgulamaktadır. Çünkü insan, bu altıncı soru bakımından da çıplaktır. Doğada onun için koyulmuş bir amaç yoktur. Bilgi yoksulluğu onun en temel çıplaklığıdır.²⁶ Nitekim insan, bilgiyi de anlamı da kendisi arayıp bulmak zorunda olan bir varlıktır. Bu yönüyle yaşamdaki anlam arayışı; insanların yaşamlarının anlamı, önemi veya amacını bulmalarını sağlamak veya yaşamlarının anlamını, önemini arttırmak için arzu ve çabalarını ifade etmektedir.²⁷

İnsanın anlam arayışı, insanın diğer tüm ihtiyaçları gibi karşılanması gereken doğal bir ihtiyaçtır. Varoluşundan bugüne insan, yaşama tutunmak amacıyla bu ihtiyaçları karşılamının uğraşı içerisinde olmuştur. Bu yönüyle anlam ve anlamlandırma süreci, insanın tarihi kadar eskidir. Nitekim insan

²³ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 37-41.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 7-15; Atilla Erdemli, *Mitostan Felsefeye* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 17-18; Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 17-29; Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 85.

²⁵ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 17-22.

²⁶ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 24.

²⁷ Michael F. Steger, "Meaning", *The Encyclopedia of Positive Psychology*, ed. Shane J. Lopez, (Singapore: Wiley-Blackwell Press, 2009), 606.

diğer canlılardan ayrılan bilgiye ulaşma gücüyle, hayatın anlamını kavrama potansiyeline de sahiptir. Ancak anlamın biricik ve kişiye özgü yapısı²⁸ hayata dair bütüncül ve net bir anlam ifadesi ortaya koymayı mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla varoluşundan bugüne değin ne kadar insan yaşadığı o kadar anlamın varlığından bahsetmek mümkün denilebilir.²⁹

Varoluşuna yönelik çeşitli sorular içerisinde kalan insan, muhakkak kendi içerisinde şu sorulara yanıt aramaktadır: 'Hayatın anlamı nedir? Benim hayatımın anlamı nedir? Neden yaşıyoruz? Neden buraya konduk? Ne için yaşıyoruz? Eğer ölmeliysek eğer hiçbir şey kalıcı değilse o halde her şeyin ne anlamı var?'³⁰ Bu sorulara tatmin edici cevaplar verilmediği takdirde birey, ruhsal açıdan birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Varoluşsal stres, bunların en yaygın görüleni olsa da bu durumun bireyi intihara kadar götürebildiği görülmektedir.³¹ Dolayısıyla insanın yaşama tutunması ve her yönden sağlıklı bir yaşam sürebilmesi için anlam arayışı sürecini de sağlıklı bir şekilde tamamlaması ve hatta sorularına tatmin edici cevaplar bulabilmesi çok önemlidir.

Anlam merkezli terapinin (logoterapi) kurucusu Frankl, toplama kampında geçirdiği süre zarfında gerçekleştirdiği bir konuşmasında, hayatta her koşulda ve her zaman mutlak bir anlamın var olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamın her türlü acı, yoksunluk ve hatta ölümü dahi kuşattığını belirtmektedir. Hayatta anlam bulmak için geçmişin aydınlık yüzünün bugünü aydınlatacağını, geleceğe dair umutlu olmak için hayatta olmanın bile yeterli olabileceğini ve dinsel inancı olanların ve herhangi bir nedene tutunanların bu durumları kolaylıkla kavrayabileceğini vurgulamaktadır.³²

Frankl, hayatın anlamının üç farklı şekilde keşfedilebileceğini ifade etmektedir. Bunlar; bir eser yaratmak ya da bir iş yapmak, bir şey yaşamak ya da bir insanla etkileşmek, kaçınılmaz acıya yönelik bir tavır geliştirmek şeklindedir.³³ Benzer şekilde varoluşçu psikolog Yalom da hayatı anlamlı kılacak birtakım etkenlerden bahsetmektedir. Bunlar; özgecilik, bir nedene adanmak, yaratıcılık, hedonistik çözüm ve kendini gerçekleştirme şeklindedir. *Özgecilik*, başkalarının iyiliği için çalışmak, insanlığa hizmet etmek, yardım derneklerine katkıda bulunmak olarak nitelendi-

²⁸ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığığı*, 32.

²⁹ Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 7.

³⁰ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 656-657.

³¹ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığığı*, 15; Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 661.

³² Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 97-99.

³³ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 125.

rilebilir. Aile, devlet, politik, din veya bilim gibi bir nedene insanın kendisini bütünüyle verip söz konusu etkeni hayatının merkezine almak ise *bir nedene adanmak* için örnek olarak verilebilir. *Yaratıcılık*, bireyin yeni bir şey ve özgün bir yenilik ortaya koymasudur. Bu, bireyin anlamsızlık hissi- ne karşı güçlü bir panzehirdir. *Hedonistik çözüm*, hayatı dolu yaşamak ve hayatın doğal akışında haz aramaktır. Son olarak *kendini gerçekleştirme* ise bireyin içerisindeki mevcut potansiyeli gerçekleştirmesidir.³⁴ (s. 676-689). Yalom'un din dışı etkinlikler olarak zikrettiği bu etkinliklerin tamamı bireyin hayatında anlam bulması için önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Ancak kutsal inanışların, insana anlam sağlayan yönleri bu etkinliklerin kapsamından daha geniştir. Nitekim kutsal, varoluşun özünden insanın gündelik hayatına uzanan tüm serüvenine önemli ölçüde anlam sağlama mekanizmasına sahiptir.

İnsan, hayatının belirli dönemlerinde, çeşitli sıkıntılar ile karşı karşıya kalabilir. Bunlar bazen önlenemez veya geri dönüşü olmayabilir. Bir olay, hastalık, acı, kayıp, ölüm vb. durumlar buna örneklik teşkil edebilir. Bu haller içerisinde insan, çektiği acılarda bir anlam bulamazsa çaresizliğe ve boşluğa düşebilmektedir.³⁵ Bu aşamada bireye yapılabilecek en güzel yardım ise var olan anlamın üzerindeki örtüyü kaldırmaktır. Nitekim anlamın üzerindeki örtüyü kaldırmak ve onu ortaya çıkarmak en etkili psikoterapi yöntemidir.³⁶ İnsanın bu durumları açıklama ve anlamlandırma sürecinde, anlamın üzerindeki örtüyü kaldıran ve aydınlatan kutsal inanışların yeri çok önemlidir. Nitekim öteden beri insan, varoluşuna dair sorgulamalarına yönelik en tatminkar cevapları bu kutsal inanışların temelinde bulmaktadır. Bu yönüyle kutsal inanışların, insanın hayatı anlama ve anlamlandırma sürecindeki etkisini ve önemini ifade etmek önem arz etmektedir.

1.3. Varoluşsal Anlam Sorunu

Hayatın anlamı, birçok düşünür ve araştırmacı tarafından farklı şekil- lerde tanımlanmış olsa da anlamın varlığı ve insanın anlama olan ihtiya- cı konusunda tek seslilik hakimdir. Çünkü insan, yaşamak için anlama ihtiyaç duyan bir canlıdır. Anlam istemi, 'insanın insanlığının gerçek bir dışavurumudur.'³⁷ Ayrıca insanın varoluşunun anlamını sorgulaması,

³⁴ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 676-689.

³⁵ Viktor Emil Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, trc. Veysel Atayman (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 163.

³⁶ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 220.

³⁷ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 28.

süregelen hayat meşgalesi içerisinde unuttuğu veya ötelediği varoluşuna yönelik temel soruya dönmesini ifade etmektedir. Varoluşuna yönelik bu soru, pek çok sorunun kendisine eşlik ettiği temel bir sorudur.³⁸ ‘Hayatın anlamı nedir? Hayatımın anlamı nedir? Hayatı anlamlı kılan şey nedir? Neden yaşıyoruz? Neden ben? Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Ölüm varsa neden yaşam sürüyoruz?’ Hayatın anlamına yönelik bu varoluşsal sorgulamalar, insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber insan var olduğu sürece de varlığını sürdürecektir.³⁹

Var olmak, yaşıyor olmak, hayatta olmak, tutum ve davranışlarımızla insanlarla ilişki içerisinde olmak, üzerinde bulunduğumuz dünya ile bir bağ kurmak, başlı başına bir anlam ve değerdir. Öyle ki varlığın, varoluşun ve yaşamın anlamsızlığına yönelik düşünceler içerisinde olmak dahi ayrı bir anlam taşımaktadır.⁴⁰ Bu bakımdan Frankl da insanın anlamsızlıktan kurtulmak amacıyla içinde olduğu arayış sürecinin psikolojik bir sorunu ifade etmediğini, ‘yaşamın anlamını arayan bir insanın, ruh hastalığına başvurmadan çok insanlığını kanıtladığına inanıyorum’ sözleriyle vurgulamaktadır. Çünkü ona göre insan, anlam arayan bir canlıdır. Bu durum insan olmak kadar tabii bir durumdan ibarettir.⁴¹ Mutlak anlamsızlık diye bir durumun olmayacağını ifade eden Camus ise bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir:

Her şeyin anlamsız olduğunu söylediğimiz anda bile anlamlı bir şey söylemiş oluyoruz. Dünyanın hiçbir anlamı yoktur, demek, her çeşit değer yargısını ortadan kaldırmak olur. Ama yaşamak ve mesela yiyip içmek kendiliğinden bir değer yargısıdır. Ölmeğe yanaşmadığı müddetçe, insan yaşamayı seçiyor demektir. O zaman da, görece de olsa, yaşamaya bir değer veriyoruz demektir.⁴²

Bütün bunların üzerine insanın anlam arayışı, içinde bulunduğu süreçte anlamsızlığı düşünmesi ve en önemlisi bütün bunları yaparken hayatta olması anlamın, insana yansıyan izlerini göstermektedir. Dolayısıyla varoluşsal açıdan bir sorun olarak karşılaşılan anlam, yanıtı olmasa bile insanın varoluşu itibarıyla kendisinde duyduğu ve zamanla bildiği bir

³⁸ Vefa Taşdelen, “Varoluşun Anlamı Sorunu”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 9, sy. 36 (2013): 133, erişim 25 Ocak 2021, http://www.muhammadiyah.com/sayi/36-sayi-degerler_519774.

³⁹ Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 7.

⁴⁰ Taşdelen, “Varoluşun Anlamı Sorunu”, 141.

⁴¹ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 23.

⁴² Albert Camus, *Denemeler*, trc. Sabahattin Eyüboğlu ve Vedat Günyol (İstanbul: Çan Yayınları, 1960), 22.

durum olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan insanın anlam arayışı tabii bir durumdur. Bunun herhangi bir ruhsal sorunu içermesi gerekmemektedir. Ancak insan, varoluşsal sorgulamalar içerisindeyken varoluşsal engellenme veya varoluşsal boşluk durumları ile karşı karşıya gelebilmektedir. Nitekim Adler'in de dediği gibi 'insanlar, yaşam tekneleri yelken açmış güzel güzel yol aldığı, çetin sınavlardan geçmeleri gerekmeyeceği sürece böyle bir soruyu sözcüklere döküp açığa vurmazlar.'⁴³ Dolayısıyla anlam, başlı başına bir ruhsal problemi içermeyen, anlamın varoluşsal engellenmesi ruhsal bir problemin varlığına işaret etmektedir.⁴⁴ Varoluşsal engellenme, önlem alınmadığı takdirde ise nörojenik nevroza⁴⁵ yol açabilmektedir.⁴⁶ Bütün bunların çözüme kavuşturulamadığı, anlam ihtiyacının tatmin edilemediği durumda bireyde derin bir anlamsızlık yani varoluşsal boşluk ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

Varoluşsal engellenme (existential frustration), 'insanın bütün yapıp etmelerinin boşa gittiği hissine kapılması; her şeyin kendisi için anlamsızlaşmasına inanması'⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yönüyle anlamın kendisi veya anlam arayışının kendisi herhangi bir ruhsal sorunu içermese de varoluşsal engellenme içinde olan insan, bir ruhsal problemin eşiğindedir. Bu engellenme aşılamadığı takdirde ise birtakım psikolojik bozukluklara neden olabilmektedir. Örneğin Yalom, anlam eksikliği giderilmediği takdirde bireyin *varoluşsal stres*⁴⁹ içerisine gireceğini ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde ise *depresyon*⁵⁰ ve *intihar*⁵¹ ile anlamsızlık duygusu arasında pozitif yönde güçlü ilişkilerin olması bu tezi destekler niteliktedir.

⁴³ Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 8.

⁴⁴ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 135.

⁴⁵ Nörojenik, Yunanca zihin anlamına gelen 'noos' sözcüğünden türetilmiştir. Psikoterapinin ilgilendiği içgüdüsel çatışmalardan ziyade çözümlenmemiş zihinsel bir problem veya varoluşsal sorunların engellenmesinden kaynaklı olduğu ifade edilen bir nevroz çeşididir. Nörojenik nevrozlar; içsel boşluk duygusu, kronik anlamsızlık duygusu, pasiflik ve değersizlik duygusu, can sıkıntısı ve bıkkınlık, depresyon, gelecek korkusu, umutsuzluk, hatalı ilişkiler şeklinde durumları içermektedir (Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 115-117; Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 135-136).

⁴⁶ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 115.

⁴⁷ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 137.

⁴⁸ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 134.

⁴⁹ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 659-662.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Simonelli vd., "Physical Sequelae and Depressive Symptoms in Gynecologic Cancer Survivors: Meaning in Life as a Mediator", 279; Soylu, "Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örneklemi", 36-38; Vehling vd., "Global Meaning and Meaning-Related Life Attitudes: Exploring Their Role in Predicting Depression, Anxiety and Demoralization in Cancer Patients", 513-520.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz.: Altan-Sarıkaya ve Öztürk, "Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören

Genel olarak bakıldığında, anlamın insan hayatı için ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zira anlam, insan için yaşama tutunma mekanizmasıdır. Anlamsız bir yaşam insan için mümkün değildir. Nitekim bunun birçok ruhsal probleme sebep olduğu görülmektedir. Bu nedenle insan, anlamın peşinden gitmek zorundadır. İnsanın öteden beri varoluşunu, varlığı, çevresini, zamanı, mekanı ve karşılaştığı her şeyi anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olması da insan için anlamsız bir yaşamın mümkün olmadığını bir göstergesidir. Zira ilk dönem insanların mitlerle varoluşu, varlığı, başlangıcı ve sonu anlamlandırması; dini inançlar ile bireylerin varlığı ve hayatı anlamlandırması; felsefi yollarla anlamı arama ve hayatı anlamlandırması bu düşünceyi desteklemektedir.

2. Hayatı Anlamlandırmada Kutsalın Etkisi

Sözlükte, ‘güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes, Tanrı’ya adanmış olan, tanrısal olan’⁵² olarak geçen kutsal kavramının tanımlanması pek çok araştırmacı tarafından güç bir durum olagelmıştır. Bu durum bizatihi kutsal kavramının geniş bir anlam yelpazesine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³ Bu gerçekliğin farkında olan Vergote, kutsalın sadece mistik manaları ve dini ibadetleri değil aynı zamanda ‘sır’, ‘müneccimlik’, ‘falcılık’, ‘kahinlik’ ve ‘şeytani kültlerle ilgili’ olan tüm davranış ve tutumları kapsadığını ifade etmektedir. Bu yönüyle de kutsalı, ‘belli belirsiz bir şekilde şaşkınlık veren ve bir ayin vasıtasıyla kendisini zorla empoze eden bir olağan dışılık’ olarak tanımlamaktadır.⁵⁴

Kutsal kavramına dair araştırmalar incelendiğinde, genel olarak kutsala dair iki farklı yaklaşım bulunduğu görülmektedir. Bunlar, Durkheim ve Freud gibi dinin kökeni üzerine araştırma yapan araştırmacıların din teorileri ile Otto ve Eliade gibi kutsal üzerine çalışmaları olan araştırmacılarla

Hastalarda Yaşamın Anlamı”, 81-82; Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 15; Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 51; Wang vd., “Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior”, 200.

⁵² “Kutsal” Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük, erişim 30 Ocak 2021, <https://sozluk.gov.tr>.

⁵³ Detaylı bilgi için bkz.: Antoine Vergote, “Kutsal”, trc. Halife Keskin ve Asım Yapıcı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (2002): 207-235, erişim 5 Şubat 2021, <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4163/54560>; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 280; Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, trc. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003), 27-28; Rudolf Otto, *The Idea of The Holy: An Inquiry into The Non-Rational Factor in The Idea of The Divine and its Relation to The Rational*, trc. John W. Harvey, (London: Oxford University Press, 1936), 5-7.

⁵⁴ Vergote, “Kutsal”, 208.

rın dini fenomenolojik bir tarzda ele alan yaklaşımlardır.⁵⁵ Örneğin, dinin kökeni üzerine araştırmaları bulunan Durkheim, kutsal kolektif şuurdan kaynaklı bir fenomen olarak ele alırken,⁵⁶ Freud ise bilinçdışının yansıması olan duygu, düşünce ve davranışlar çerçevesinde değerlendirmektedir.⁵⁷

The Idea of The Holy adlı eserinde kutsal kavramı üzerine öne çıkan ifadeleri bulunan Otto, kutsal ‘tamamen farklı’, ‘hiçbir şeye benzemeyen’ ve ‘tanımlanamayan’ şeklinde ifade ederken onu ‘numinous’ kavramı ile ele almaktadır. Otto bu kavramsal çerçeve ile aşkın bir güç olan Tanrı’yı bilinemezlik özelliğini esas alarak kutsal ile eşleştirmektedir. Nominous’un yansıması olan kutsallığı ise tecrübî açıdan ‘tremendum’ (korkutucu) ve ‘fastinating’ (cezbedici ve büyüleyici) özellikleri ile ele almaktadır.⁵⁸ Vergote ise kutsal ile Tanrı kavramlarının özdeş anlamda ‘aşkın, yüce, büyüleyici cazibe ve hayranlık uyandıran’⁵⁹ şeklinde anlamları içerdiğini ifade etmektedir.

Eliade, kutsala yönelik görüşlerini ortaya koyarken Otto’nun kutsalla ilgili görüşlerini dikkate almaktadır. Nitekim o, dinin kutsalın tecrübesi olduğunu ifade ederken, kutsalın dindışının zıddı olduğunu ifade etmektedir. Kutsalın yansımalarının ise hem korkutucu (tremendum) hem de gizemli bir şekilde hayranlık uyandırıcı (mysterium fascinans) olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Eliade’ye göre kutsal, tarihsel süreçte her zaman kendisini göstermiştir. Bu bakımdan kutsalın tanımlanabilmesi için kutsallık olgularının incelenmesi gereklidir. Ancak ‘ayınlar, mitler, ilahi biçimler, kutsal ve tapılan nesnelere, semboller, kozmolojiler, mukaddes insanlar, hayvanlar, bitkiler, kutsal yerler ve benzerleri’ şeklindeki kutsallık olgularının karmaşıklığı ve çeşitliliği bunu güçleştirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise kutsalın farklı sosyo-kültürel çevrelerde farklı şekillerde algılanabilmesidir. Nitekim bir şey kendi özelinde kutsal değil; zaman ve mekan içerisinde bunu kazanmıştır.⁶¹

⁵⁵ Asım Yapıcı, “Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 2, sy. 7-8 (2004): 176-177, erişim 5 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/36881/312466>; Vergote, “Kutsal”, 209-211.

⁵⁶ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, trc. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 11-39.

⁵⁷ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, trc. Selçuk Budak (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999), 27-40.

⁵⁸ Otto, *The Idea of The Holy*, 5-41.

⁵⁹ Vergote, “Kutsal”, 217.

⁶⁰ Mircae Eliade, “Giriş”, *Kutsal ve Dindışı*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Gece Yayınları, 1991), 7-16.

⁶¹ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 27-30.

Genel itibariyle kutsala fenomenolojik açıdan yaklaşan Otto ve Eliade'nin görüşleri incelendiğinde, Otto'nun kutsala aşkınlık anlamı yüklediği, Eliade'nin ise kutsalı salt aşkınlık yönüyle ele almadığı görülmektedir. Zira Eliade, kutsalın tecrübe edilen yansımaları ile ilişkisini önceleyerek kutsal olgusunu ele almaktadır.⁶² Tarihsel süreç içerisinde kutsal ile insanın ilişkisi incelendiğinde ise bu ilişkinin arkaik dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Bu açıdan kutsalı salt dini olan ya da tanrısal olarak anlamlandırmadığımız takdirde insanın geçmişten günümüze birtakım aşkın güç veya inançlara inandığını ve buna ihtiyaç duyduğunu söylemek mümkündür.⁶³ Nitekim Otto da insanın tabiatında kutsalın bulunduğunu ve onun insanda doğuştan var olduğunu ifade ederek bu düşüncüyü desteklemektedir.⁶⁴

Kutsal, insanın tarihinde çeşitli biçimlerde daima var olagelmıştır. Mitler, dinler, ayinler, tabular, tapınılan nesne ve simgeler, kutsal kişi, mekan ve zamanlar gibi kutsalın pek çok formu bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni insanın içerisinde bulunduğu hayatı anlama ve anlamlandırma ihtiyacıdır. Öte yandan ise insanın karşı karşıya kaldığı belirsizlikleri gidermesi, köklülük ve aidiyet duygusuna sahip olabilmesi için kutsal inançlar önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim insan, öteden beri varoluşuna, varlığa ve yaşamın özüne dair (ben kimim, niçin buradayım gibi) soruların arayışı içerisinde olmuştur.⁶⁵ İlk zamanlardaki insanların, kozmogoni, teogoni, eskatoloji, eti-yoloji vb. mitler ile ulaşmak istediği noktada tam olarak bu sorulara cevap bulmaktan ileri gelmektedir. Çünkü mitler, dünyanın ilk halinden; insanın ve insanların varoluşundan ve yok oluşundan; canlıların oluşumundan, gelişiminden, üremesinden; iyiliğin ve kötülüğün ortaya çıkışına kadar insanın hayatını anlaması ve anlamlandırabilmesi için yanıt bulması gereken pek çok soruya cevap vermektedir.⁶⁶ Bu nedenle de insanlar, kutsalın varlığı ile ilişki kurarak hayatlarını hiçlikten kurtarmaktadırlar.⁶⁷

⁶² Detaylı bilgi için bkz.: Yapıcı, "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği", 177-178.

⁶³ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 28; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 280 ; Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 22-25.

⁶⁴ Otto, *The Idea of The Holy*, 5-41.

⁶⁵ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 85 ; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 268-280; Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, trc. Mehmet Aydın (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 41-58.

⁶⁶ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 80 ; Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 67-69; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 270.

⁶⁷ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 54.

Arkaik dönem insanları bilmek ve anlamlandırmak istedikleri şeyleri 'mitolojik bir algı' üzerine şekillendirmiştir. Bu bakımdan mitlerin temel işlevi, insanın ve hayatın varlığını anlamlandırmak olarak ifade edilebilir.⁶⁸ Arkaik insanların *yaşam dili* olarak görülen mitler, hayatın kaynağı, dünyanın özü, çeşitli tabiat olayları, hayvanların, bitkilerin ve insanın kökeni, varoluş süreci, varlık ve yokluk gibi insanı derinden ilgilendiren konuları konu edinir.⁶⁹ Bu konular çerçevesinde insanların ürettiği birtakım ilahi, efsanevi veya metafizik tasavvur ve düşüncelerden oluşmaktadırlar.⁷⁰

İnsanın varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar veren, onu hayat içerisindeki belirsizliklerden kurtaran, belirli bir hedefe yönlendiren ve genel manada hayatını anlamlandıran dinsel inançlar da kutsalın güçlü bir formudur. Dinsel inançlar da tıpkı mitlerdeki gibi insanın yaratılışına, ölümüne, kökenine, çeşitli tabiat olaylarına karşı tatmin edici açıklamalar sunmaktadır. İnsanı bu dünya ve öte dünya için belli bir hedefe yönlendirir ve bu amaca ulaşması için insana telkinlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda insanın yaşamındaki acılara, mutluluklara, ruhsal, fiziksel ve sosyal pek çok duruma karşı bir nedensellik getirmektedir. Örneğin, dindar insanlar günlük yaşamda karşılaştığı olaylar karşısında 'kader' 'günahın bedeli' 'ilahi adalet' 'takdir-i ilahi' veya 'imtihan' gibi dini anlamda bir nedensellik ile olaylara anlam yüklemektedir.⁷¹ Zira insan, hayat içerisindeki gidişatı bir nedenselleştirme çabası içerisinde. Din de bu aşamada insanın bu ihtiyacına cevap verir ve belirsizliğe karşı bir nedensellik sunar.⁷² En genel anlamda ise yaşamını bu inanç sistemi ile düzenleyen insan, hayatına sahip olduğu bu duygu ve düşünceler ile anlam kazandırmaktadır.⁷³

⁶⁸ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 67.

⁶⁹ Mircae Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, trc. Sema Rifat (İstanbul: Om Yayınevi, 2001), 11-15.

⁷⁰ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş* (Çorum: KaraM Yayınları, 2005), 25-26.

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz.: Hasan Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", *Turkish Studies* 15, sy. 4 (2020): 579-598, erişim 10 Şubat 2021, <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44477>; İbrahim Gürses, "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy. 2 (2008): 359-377, erişim 10 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/143736>; Talip Küçükcan ve Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, (Ankara: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 88-91.

⁷² Recep Yaparel, "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (1994): 279, erişim 12 Şubat 2021, <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/4163>.

⁷³ Detaylı bilgi için bkz.: Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 40-49; Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 99; Gordon Allport, *Birey ve Dini*, trc. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 36-38; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*; Kerim Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013), 20-21; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1972), 31-33.

İnsanın kutsalla olan güçlü ilişkisini ortaya koymak açısından somut bir örnek vermek yerinde olacaktır. Ölüm, öteden beri insanın anlamlandırma ihtiyacı duyduğu tabii bir gerçekliktir. Günümüz araştırmaları insanın yokluk ve hiçlik düşüncesi ile intihar girişimi, düşüncesi veya eylemi arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁴ Bu durum, ölüm düşüncesinin insan için bir yokluk olarak anlaşıldığında kolaylıkla kabul edilebilir gözükmediğini ortaya koymaktadır. Zira 'Ölüm varsa, her şeyin bir sonu varsa o zaman neden yaşıyoruz?' gibi bir sorunun tatmin edici bir biçimde cevap bulması hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle insanlar geçmişten günümüze, ilk dönem inançlarından günümüz inançlarına değin, hayatın bir gerçeği olan ölüme yönelik bir anlam yükleme ihtiyacı içerisinde olmuştur. Bu da kutsal inançlarda *ölümsüzlük* ve *öte alem inancı* olarak karşımıza çıkmaktadır. Davranış eksenli olarak ise tören, ayin, adet, örf, görenek vb. çeşitli kutsal davranışları⁷⁵ beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla insanın ölüme yönelik tutumu ile çeşitli kutsallara yönelik inancı arasındaki ilişki incelendiğinde kutsalın, hayata anlam sağlamada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.⁷⁶

İnsanın hayatında duygu, düşünce davranış yönünden çeşitli biçimlerde görülen kutsalın pek çok tezahürü bulunmaktadır. Birtakım duygu ve düşüncenin ifadesi olan sembol, rit, ayin, tören, seremoni, ibadet de bunlardan bazılarıdır.⁷⁷ İnsanın bu türden davranışlarda bulunmasının nedeni, 'aşkın bir güce binaen hayatta karşılaşılan zorlukları aşmada ondan yardım ve destek bulacağına inanmasına, yalnız olan insanın diğer insanlarla uyumunu sağlamada ortak öğeler oluşturmaya bağlanmaktadır.'⁷⁸

Bu türden davranışların insan hayatına olumlu yönde birçok etkisi bulunduğu ileri sürülebilir. Öyle ki insanın öteden beri açıklamakta güçlük çektiği durumlar karşısında dayanak olması ve hayatın zorlukları karşısında teselli etmesi, toplumsal birliktelik ve aidiyet hissi ile destek sağlaması ve en genel anlamda hayata anlam ve amaç kazandırması bunun başlıca

⁷⁴ Edwards ve Holden, "Coping, Meaning in Life, and Suicidal Manifestations: Examining Gender Differences", 1140; Wang vd., "Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior", 200.

⁷⁵ Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, trc. Saadet Özkal (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1990), 36-43; Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 72-74.

⁷⁶ Hayati Hökeleklı, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2008), 60-77; Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 663-669.

⁷⁷ Carl Gustav Jung, *İnsan ve Sembolleri*, trc. Ali Nahit Babaoğlu (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009), 106-140; Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 1-46.

⁷⁸ Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 307.

nedenleri arasındadır. Örneğin, yas sürecinde cenaze törenleri veya adetleri insanların ölüm olgusuyla baş etmesinde önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Kültürümüzde yer alan ölünün üzerine bıçak koyulması, cenaze evine gelenlere yemek verilmesi, ölenin eşyalarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, borçlarının ödenmesi, ağıt yakılması, yedinci, kırkinci ve elli ikinci günlerde Kur'an ve Mevlid okunması vb. birçok davranış, ölenin ruhunun teskin edilmesi ve son görevin en güzel şekilde yerine getirilmesi amacıyla yapılan bu faaliyetler ölen kişinin geride kalan yakınlarının bu durumla baş etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.⁷⁹

Kutsalın somut tezahürleri, geçmişten günümüze çeşitli formlarda tüm inanışlar içerisinde yer almıştır. Bunlar insanın hayat yolcuğuna anlam-amaç katarak, onu varoluşuna dair belirsizlik ve stresten kurtarmaktadır. Bu işlevsel yönü itibariyle de insanın tarihi kadar eski olan kutsalın güçlü yapısı günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Nitekim arkaik insanlar için bilgi konumunda olan inançlar,⁸⁰ bilim çağında yaşayan modern insan için de farklı şekillerde varlığını devam ettirmektedir. Örneğin günümüz insanları, özellikle batı toplumlarında kurumsal dinin zayıflamasıyla birlikte yeni dini hareketlere, mistik inançlara, farklı kutsal formlara, (telepati, telekinezi, astral seyahat gibi) paranormal inançlara, bireyselliği ön plana çıkararak manevi eğilimlere yönelmektedir.⁸¹

Günümüzde özellikle batı dünyasında görünürlük kazanan doğu kökenli spirüel öğretilerde yer alan yoga, meditasyon ve reiki gibi ritüellerin yaygınlaşması, insanın kurumsal dinden ne kadar uzaklaşmaya çalışsa da bireysel anlamda manevi bir ihtiyaç içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu gibi ritüellerin yaygınlaşması aynı zamanda insanın varoluşun anlamına dair bir çıkmazda olması, karşılaştığı soru(n)lara yönelik bir açıklama arayışı veya kaçış noktaları aramasıyla da doğrudan bağlantı içerisinde.⁸² Bu bakımdan günümüz kutsal inanç ve tutumları incelen-

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Christoph Wulf, *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, trc. Özgür Dünya Sarısoy (Ankara: Dipnot Yayınları, 2021), 335-346; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 299-301; İbrahim Onay, "İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6, sy. 3 (2013): 479-490, erişim 20 Şubat 2021, <https://docplayer.biz.tr/4767681-Islamiyetten-once-turklerde-cenaze-ve-defin-islemlerinde-uygulanan-gelenekler-ve-bunlarin-amaclari.html>. Vejdi Bilgin, *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal* (Bursa: Emin Yayınevi, 2014), 70-76.

⁸⁰ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 78.

⁸¹ Mustafa Arslan, "Postmodern Yeni Dinsel Kimlik ve Paranormal Davranışlar" *Milel ve Nihal Dergisi* 12, sy. 2 (2015): 62-64, erişim 20 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227383>.

⁸² Gözde Aynur Mirza, "Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları", (Doktora tezi,

diğinde, kutsalın günümüze yansıyan formları değişse de mana itibariyle aynı köke sahip olduğu görülmektedir. Bu durum kutsalın insan hayatına yönelik etkilerinin ne derece güçlü olduğunu göstermektedir.

Sözün özü, gerek geçmişte gerekse günümüzde insan hayatı için önemli bir yeri dolduran kutsal; insanın duygu, düşünce ve davranışlarına tesir ederek, varoluşuna dair pek çok sorusuna tatmin edici bir şekilde yanıt vermektedir. Aynı zamanda kutsalın tezahürleri her ne kadar zamana göre değişiklik gösterse de genel anlamda insan hayatına dair güçlü bir anlam-amaç sunmaktadır. Bu yönüyle uzun süredir etkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla insanın hayatındaki anlam yolculuğuna olumlu anlamda etki ederek, insanı varoluşun belirsizliğinden, zihin karmaşasından ve anlamsızlıktan kurtarmaktadır. Bu açıdan kutsal, insan için hayati öneme sahip olan büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Şüphesiz bu varoluşun anlamıdır.

Sonuç

Birtakım felsefî eserler, insanın hayatın anlamını sorgulama sürecini, felsefe tarihinin başlangıcına kadar götürmektedir.⁸³ Oysa insan, sistemli felsefi hareketlerin ortaya çıkmasından çok daha önce hayatını anlamlandırma içerisinde olmuştur. Öyle ki arkaik dönemdeki insanların mitolojik bir tasavvur üzerinden varlığı, varoluşu, zamanı ve mekanı anlamlandırma çabası da bunun en önemli ispatıdır. İnsanın tarihi kadar eski olan anlam arayış süreci, insan var olduğu sürece de var olmaya devam edecektir. Bu bakımdan insanın anlam arayışı, onun insan olması kadar tabii bir durumdur.

Geniş anlam yelpazesine sahip olan kutsal, pek çok duygu, düşünce ve davranışın kökeninde kendini göstermektedir. Kutsal inanışların veya kutsalın yansımalarının günümüzde de varlığını sürdürüyor olması ve insan için önemli bir konuma sahip olması bunun en önemli göstergesidir. Nitekim arkaik insana kıyasla mitolojik hikayelere yönelik bakışı farklılık arz eden modern insan, ne kadar kurumsal dinden uzaklaşıyor olsa da varoluşa dair bilgi eksikliğini farklı şekillerde giderme çabası içerisinde. Daha önce de ifade edildiği gibi günümüz insanının manevi açıdan (yoga,

Hacettepe Üniversitesi, 2014), 248-255.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 26-28; Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 135-161; Taşdelen, *Varoluşun Anlamı Sorunu*, 142-143.

meditasyon vb.) spiritüel inanışlara veya davranışlara eğilim göstermesi bu boşluğu doldurma çabasından kaynaklanmaktadır. Zira insan için anlamsız yaşam mümkün değildir. İnsan; bilmek, anlamak, açıklamak ve inanmak ister.

İnsanın, varoluşsal sorgulamalarına dair tatminkar cevaplar vermesi ve hayatını anlamlandırması yönüyle kutsal, insan için büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Nitekim bu, insanın varoluşsal boşluğudur. İnsan, varoluşsal boşluk içerisinde sağlıklı bir yaşam süremeyip pek çok psikolojik problem ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle hayatına anlam kazandırıp, sorgulamalarına cevaplar bulması, sağlıklı bir birey olarak hayatına devam edebilmesi adına önem arz etmektedir. Bu anlamlandırma süreci günümüzde de kutsalın farklı formları ile süregelmektedir. Kutsalın geniş anlam yelpazesi, mitlerden, dinlere, dinler içerisindeki mistik inanışlara, günümüzde yaygınlaşan spiritüel inançlara kadar uzanmaktadır. Bu yönüyle kutsalın hemen her insanda bir formuna rastlamak mümkündür. Eğer kişinin anlamsızlık sorununa tatminkar bir cevap veriyorsa her inanış değerlidir.

Nihai olarak insan, özü itibarıyla 'Niçin?' sorusuna yanıt aramaktadır. Bu basit bir soru olmaktan öte insanın, evrenin ve tüm canlıların varoluşuna kadar giden temel bir sorudur. Yaratılışı buna göre düzenlenen insan, bu yönüyle her zaman varoluşunu anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olmuştur. Nitekim çağımızda da günümüz insanının hala bir anlam arayışı içerisinde olması bu durumu destekler mahiyettedir. Bu bakımdan öteden beri anlamın peşinde olan insan için kutsal çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira kutsalın yansımaları, insanın varoluşsal sorularına tatmin edici bir biçimde cevap vermektedir. Ayrıca hayatın zorlukları karşısında bir nedenselleştirme ilişkisi ile insanı belirsizlikten, karmaşadan ve boşluktan kurtarmaktadır. Netice itibarıyla kutsal, çeşitli formlarda varlığını sürdürüyor olsa da mana itibarıyla insanın hayatı anlamlandırmasına önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Bu da insanın psikolojik açıdan sağlıklı ve anlamlı bir yaşam sürebilmesi adına çok önemli boşluğu doldurmaktadır.

Kaynakça

Adler, Alfred. *Yaşamın Anlam ve Amacı*. trc. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2019.

Allport, Gordon. *Birey ve Dini*. trc. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2016.

- Altan-Sarıkaya, Nihan ve Selda Öztürk, "Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Hastalarda Yaşamın Anlamı", *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi* 1, sy. 1 (2018): 78-84, erişim 5 Ocak 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sauhsd/issue/41125/466218>.
- Arslan, Mustafa. "Postmodern Yeni Dinsel Kimlik ve Paranormal Davranışlar" *Milel ve Nihal Dergisi* 12, sy. 2 (2015): 55-72. Erişim 20 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227383>.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Yayınları, 2005.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan ve Sembolleri*. trc. Ali Nahit Babaoğlu. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009.
- Bilgin, Vejdî. *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*. Bursa: Emin Yayınevi, 2014.
- Camus, Albert. *Denemeler*. trc. Sabahattin Eyüboğlu ve Vedat Günyol. İstanbul: Çan Yayınları, 1960.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Corsini, Ray. *The Dictionary of Psychology*. London and New York: Routledge Press, 2016.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. trc. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Edwards, Melanie J. ve Ronald R. Holden. "Coping, Meaning in Life, and Suicidal Manifestations: Examining Gender Differences". *Journal of Clinical Psychology* 59, sy. 10 (2003): 1133–1150. Erişim 2 Ocak 2021. doi.org/10.1002/jclp.10206.
- Eliade, Mircae. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. trc. Mehmet Aydın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Eliade, Mircae. "Giriş". *Kutsal ve Dindışı*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- Eliade, Mircae. *Mitlerin Özellikleri*. trc. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*. trc. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- Erdemli, Atilla. *Mitostan Felsefeye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Frankl, Viktor Emil. *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*. trc. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları, 1994.
- Frankl, Viktor Emil. *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*. trc. Veysel Atayman. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. trc. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.

- Freud, Sigmund. *Dinin Kökenleri*. trc. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Geçtan, Engin. *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Metis Yayınları, 2021.
- Göcen, Gülüşan. *Psikoloji, Mitoloji ve Din*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Göka, Erol. *Hayatın Anlamı Var mı?* İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Gürses, İbrahim. "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy. 2 (2008): 359-377. Erişim 10 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/143736>.
- Hökelekli, Hayati. *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2008.
- İlhan, Tahsin. "Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Amaçları ve Madde Kullanımı". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, sy. 2 (2013): 183-196. Erişim 5 Ocak 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21643/232663>.
- Kaplan, Hasan, Kenan Sevinç ve Nihal İşbilen. "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma". *Turkish Studies* 15, sy. 4 (2020): 579-598. Erişim 10 Şubat 2021. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44477>.
- Kleftaras, George ve Evangelia Psarra. "Meaning in Life, Psychological Well-Being and Depressive Symptomatology: A Comparative Study". *The Journal of Psychology* 3, sy. 4 (2012): 337-345. Erişim 1 Ocak 2021. doi.org/10.4236/psych.2012.34048.
- Küçükcan, Talip ve Ali Köse. *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük, Bilim ve Din*. trc. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1990.
- Martin, Rosemarie A., Selene MacKinnon, Jennifer Johnson ve Damaris J. Rohsenow. "Purpose in Life Predicts Treatment Outcome Among Adult Cocaine Abusers in Treatment". *Journal of Substance Abuse Treatment* 40, sy. 2 (2011): 183-188. Erişim 5 Ocak 2021. doi.org/10.1016/j.jsat.2010.10.002.
- McKenzie, Leon. "The Purposes And Scope Of Adult Religious Education". *Handbook Of Adult Religious Education*, ed. Nancy. T. Foltz, 7-23. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1986.
- Mirza, Gözde Aynur. "Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları". Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2014.
- Onay, İbrahim. "İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uy-

- gülanen Gelenekler ve Bunların Amaçları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6, sy. 3 (2013): 479-490. Erişim 20 Şubat 2021, http://isamveri.org/pdfdrgr/G00015/2013_6_3/2013_6_3_ONAYI.pdf
- Otto, Rudolf. *The Idea of The Holy: An Inquiry into The Non-Rational Factor in The Idea of The Divine and its Relation to The Rational*. trc. John W. Harvey. London: Oxford University Press, 1936.
- Öztürk, Abdullah Harun. "Varoluşçu Bakışa Göre Hayatın Anlamı ve Amacının Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi". Yüksek Lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, 2018.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1972.
- Reker, Gary T. ve Paul T. P. Wong. "Aging as an Individual Process: Toward a Theory of Personal Meaning". *Emergent Theories of Aging*, ed. James E. Birren, ve Vern L. Bengston, 214-246. New York: Springer Press, 1988.
- Sezer, Sevgi. "Yaşamın Anlamı Konusuna Kuramsal ve Psikometrik Çalışmalar Açısından Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 45, sy. 1 (2012): 209-227. Erişim 20 Ocak 2021. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWgYvgzIHDbCZb_mRFTU.
- Simonelli, Laura E., Jeffrey Fowler, George Larry Maxwell ve Barbara Lee Andersen. "Physical Sequelae and Depressive Symptoms in Gynecologic Cancer Survivors: Meaning in Life as a Mediator". *Annals of Behavioral Medicine* 35, sy. 3 (2008): 275-284. Erişim 1 Ocak 2021. doi.org/10.1007/s12160-008-9029-8.
- Soylu, Cem. "Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örneklemi". Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Steger, Michael F., Patricia Frazier, Shigehiro Oishi ve Matthew Kaler. "The Meaning in Life Questionnaire: Assessing The Presence of and Search for Meaning in Life". *Journal of Counseling Psychology* 53, sy. 1 (2006): 80-93. Erişim 15 Ocak 2021. doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80.
- Steger, Michael F. "Meaning". *The Encyclopedia of Positive Psychology*. ed. Shane J. Lopez. Singapur: Wiley-Blackwell Press, 2009.
- Taşdelen, Vefa. "Varoluşun Anlamı Sorunu". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 9, sy. 36 (2013): 131-144. Erişim 25 Ocak 2021, http://www.muhafazakar.com/sayi/36-sayi-degerler_519774.
- Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük. "Kutsal". Erişim 30 Ocak 2021. <https://sozluk.gov.tr>.
- Ulu, Mustafa. "Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki

- Üzerine". *Bilimname* 2, sy. 36 (2018): 165-187. Erişim 18 Ocak 2021. doi.org/10.28949/bilimname.459247.
- Vehling, Sigrun, Claudia Lehmann, Karin Oechsle, Carsten Bokemeyer, Andreas Krüll, Uwe Koch ve Anja Mehnert. "Global Meaning and Meaning-Related Life Attitudes: Exploring Their Role in Predicting Depression, Anxiety, and Demoralization in Cancer Patients". *Support Care Cancer* 19, sy. 4 (2011): 513-520. Erişim 1 Ocak 2021. doi.org/10.1007/s00520-010-0845-6.
- Vergote, Antoine. "Kutsal". trc. Halife Keskin ve Asım Yapıcı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (2002): 207-235. Erişim 5 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/pub/cuilah/issue/4163/54560>.
- Yalom, Irvin. *Varoluşçu Psikoterapi*. trc. Zeliha İyidoğan Babayigit. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999.
- Yaparel, Recep. "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (1994): 275-299. Erişim 12 Şubat 2021. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/4163>.
- Yapıcı, Asım. "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamalara Sosyopsikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 2, sy. 7 -8 (2004): 169-206. Erişim 5 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/36881/312466>.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde İnançın Psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yöntem, Mustafa Kemal. "Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluşsal Problemlerinin İncelenmesi". *Türkiye Yeşilay Cemiyeti* 6, sy. 1 (2019): 25-50. Erişim 5 Ocak 2021. doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0037.
- Yüksel, İbrahim (2020). "Sûfîlerde Hayatın Anlamı: Sûfî Olmayanlarla Karşılaştırmalı Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, 2020.
- Wang, Mei-Chuan, Owen Richard Lightsey, Todd Pietruszka, Ayse Ciftci Uruk, and Anita G. Wells. "Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior". *The Journal of Positive Psychology* 2, sy. 3 (2007): 195-204. Erişim 2 Ocak 2021. doi.org/10.1080/17439760701228920.
- Wulf, Christoph. *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. trc. Özgür Dünya Sarısoy. Ankara: Dipnot Yayınları, 2021.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Türk-Fransız İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Farklı Bir Yaklaşım: Pierre Loti (1911-1921)

A Different Approach in The Evaluation of Turkish-French
Relations: Pierre Loti
(1911-1921)

Muhammed Abdullah BALTA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
MA Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Ankara, Turkey
mab.akademia@gmail.com   Orcid.org/0000-0001-8424-0586

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 21 Kasım / November 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 26 Kasım / November 2021

Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 89-106.

Türk-Fransız İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Farklı Bir Yaklaşım: Pierre Loti (1911-1921)

Özet

Pierre Loti'nin Türkiye'ye yönelik tutum ve yönelimleri çoğu Türk Aydını tarafından romantik bir söylevden, hümanist bir dünya görüşünden ve hakperestliğe düşkün bir tavırın yansımalarından öteye taşınamamıştır. Baha Tevfik'in ifadesinde belirginleşen Türk aydınının ortak eğilimi, Pierre'i *yazdıkları kadar yaptıkları da şiidir* telakkisi içerisine hapsedmiş, böylelikle Pierre'in realist boyutu gölgelenmiştir. Bu çalışmada, Pierre Loti'nin ahvâl-i ruhiyelerinden ziyade akl-ı selîm yanlarının, Descartes'e göre *doğruyu yanlıştan ayırma yetisinin*, etüdü vazifesi üstlenilmiştir. Nitekim Loti'nin Türkiye'nin yaralarını sarmaya yönelik Düvel-i Muazzama'ya karşı giriştiği müdafaa hareketinin yalnızca *eski ve güzel olanı koruma duyarlılığı* ile açıklanamayacağı aşikârdır. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında Pierre'in Türklere karşı sergilemiş olduğu *savunucu* söylevlerde, öz vatanının ve hemşehrilerinin çıkarlarını korumaya yönelik vatanperver bir bilincin de yansımalarını bulmak mümkündür. Çalışma içerisinde Pierre Loti'nin söylevlerindeki bu bilinç, Loti'nin 1911-1921 yılları arasındaki Türk-Fransız ilişkilerine dair gözlemleri üzerinden irdelenmiştir. Yukarıda belirtilen dönemdeki Türk-Fransız ilişkilerinin aksine, Pierre, Fransa'nın Türk topraklarındaki menfaatlerini Türkiye'deki azınlıklar üzerinden kurulacak bir ittifakta değil, doğrudan Türk hükümeti ile sağlanacak bir iş birliğinde görmüştür. Pierre, bu iş birliğinin aksine atılacak her adımın Fransa'nın Şark'taki prestijine zarar vereceğini ileri sürmektedir. Bu gayeyle XX. yüzyılın başlarında Fransız kamuoyundaki menfi Türk imajını gidermeye çalışan Pierre, 1920'ler ve sonrasında Fransız kamuoyunu Türklerin lehine çevirebilmeyi başarabilmiştir. Tüm bu bulguların ortaya çıkarılmasında ve çalışmanın hazırlanma sürecinde *Nedensel Karşılaştırma Araştırması*'yla birlikte, *Tarihsel Tarama* metoduna başvurulduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Pierre Loti, Türk-Fransız İlişkileri, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Millî Mücadele Dönemi

A Different Approach in The Evaluation of Turkish-French Relations: Pierre Loti (1911-1921)

Abstract

Pierre Loti's attitudes and orientations towards Turkey could not be moved by most Turkish intellectuals beyond a romantic discourse, a humanistic worldview and reflections of an attitude fond of justice. The common tendency of Turkish intellectuals, which became evident in Baha Tevfik's expression, imprisoned Pierre in the notion that not only what he wrote but also he did was poetry, thus the realist dimension of Pierre was overshadowed. In this article, the task of studying Pierre Loti's sane aspects rather than his mental state, his ability to distinguish right from wrong according to Descartes, is undertaken. It is obvious that Loti's advocacy against the Düvel-i Muazzama aiming to heal Turkey's wounds cannot be explained only with the sensitivity of protecting the old and beautiful. This study seeks to show that a patriotic consciousness to defend the interests of his homeland and compatriots is at the forefront in Pierre's defensive speeches against the Turks. The work's covered time gap is from

1911 to 1921 order. Turk-Frenchman relation do analyzing in this period within studies by Pierre Loti. Pierre will not see France's interests in Turkish territory over the minorities in Turkey. He wants direct Turk-Frenchman states's alliance. Pierre thinks adverse of this cooperation will harm the prestige of France in the Orient. Therefore after 1911 in the Frenchman public opinion he works to a positive Turk sense constitute. In this his actions, Pierre Loti will be successful on enter 1920s. Finally, in the preparation of this study had use *Causal Comparison Research* and *Historical Scan* methods.

Keywords: Pierre Loti, Turk-Frenchman Relations, Turco-Italian War, Balkan Wars, War of Independence

Giriş

Pierre Loti, 1850 yılında Fransa'nın Rochefort şehrinde dünyaya geldi. Gerçek adı Louis Marie Julien Viaud olan Pierre, Tahiti'ye gerçekleştirdiği bir ziyareti esnasında kendisine verilecek olan "Loti" takma adını oldukça benimseyecektir.⁸⁴ Pierre, kendisine verilen bu takma adı tüm eserlerinde kullanacak ve şöhretini de bu takma ad ile yapacaktır.⁸⁵ Protestan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Loti, abisinin mesleğinden de etkilenir şekilde, 1867 yılında denizcilik okuluna kaydolar.⁸⁶ Bu tarihten iki yıl sonra eğitim gemisinde ilk görevini üstlenir. Ertesi yıl ilk kez ziyaret edeceği İzmir'de Türklerle tanışma fırsatını bulur. Loti, bu ziyaretinin ardından birçok kez daha Devlet-i Âliyye topraklarını ziyaret edecektir.⁸⁷

Pierre Loti'nin Türk toplulukları ile tanış olduğu yıllar, Osmanlı Devleti'nin birçok sorun ile karşı karşıya kaldığı bir zaman dilimine rastlamaktadır. Ale'l-husus Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele dönemi gibi Türklerin en zorlu yıllarına şahit olur. Bu dönem aralığı, takribî 1911'den 1921'e kadarki süreç, Osmanlı'nın uluslararası konjonktürde yalnızlaştığı bir süreçtir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenadaki yalnızlığı, beraberinde askerî yenil-

⁸⁴ Loti, Pasifik'te yetişen bir çiçeğin adıdır. Tuğrul Baykent, "Pierre Loti", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 7 (1996): 11.

⁸⁵ Pierre, "Loti" takma adıyla 73 yılda 40'in üzerinde eser vermiştir. Baykent, "Pierre Loti", 11; Pierre kaleme almış olduğu onlarca eserinin getirisiyle, dünyaca tanınmış ünlü bir yazar olmayı başarır. Pierre'in bu üretken kişiliği, Fransa'nın en seçkin bilim kurumlarından birisi olan Fransız Akademisi azaları arasına da girebilmesine olanak sağlamıştır. Adil Dağıstan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü", *Türk Kültürü Araştırmaları* 31, sy. 1-2 (1995): 105.

⁸⁶ Kemal Kahraman, "Loti, Pierre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 213.

⁸⁷ Pierre Loti'nin 1876-77, 1887, 1890, 1894, 1903-1905 ve 1913 yıllarında Türkiye'yi ziyaret ettiği bilinmektedir. Baykent, "Pierre Loti", 12.

gileri ve toprak kayıplarını da getirecektir. Devlet-i Âliyye'nin yaşamış olduğu bu dönem, Türk topraklarındaki azınlıkların Osmanlı idaresine karşı ayaklanmalarında önemli bir aralığı teşkil etmektedir. Bu yıllarda Türk ve Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen katliamların önü açılacak ve gitgide yaygınlaşacaktır. Beraberinde ise Osmanlı hükümeti tarafından gerçekleştirilecek birtakım müdafaa hareketleri, azınlıklar üzerinden sözde katliam girişimleri olarak uluslararası kamuoyuna lanse edilecektir. Özellikle Ermeni yazarlar tarafından uluslararası kamuoyuna lanse edilen haberlerde, Türklerin azınlıklara yönelik birçok katliam girişiminde bulunduğu dair yalan haberler paylaşılmıştır. Uluslararası kamuoyuna sunulan bu haberlerin etkisiyle de Devlet-i Âliyye, uluslararası arenada gittikçe yalnızlaşmıştır.

Pierre Loti tüm bu hadiselerin vuku bulduğu bir dönemde uluslararası kamuoyunda, Türklerin senelerce gür sesi olmuştur.⁸⁸ Türk halkını uluslararası kamuoyunda müdafaa etme vazifesini üstlenen Pierre,⁸⁹ başta kendi hemşehirlileri olmak üzere muhtelif Batılı yazarlardan birçok eleştirilere, hatta oldukça ağır hakaretlere maruz kalmıştır.⁹⁰ Bununla birlikte kimi Türk yazarları da Pierre'in Türk halkına karşı sergilemiş olduğu tutum ve yönelimlerini romantik bir söylevden fazlası olarak değerlendirmeyecektir.⁹¹ Loti'nin Türkiye'nin inkişafına ket vurduğunu, hatta Türkiye üzerinde Batılı anlayışta emperyalist emeller beslediğine dair görüşlere kapılan Türk aydınları dahi bulunacaktır.⁹²

Pierre Loti'nin Devlet-i Âliyye'yi Fransa'nın çıkarları ile uyuşan bölgesel bir güç olarak gördüğü aşikârdır. Türk topraklarındaki Türk ve Müslümanlara yönelik mezalime sessiz kalamayan Loti, aynı zamanda kendi hemşehrilerinin de bu mezalimden büyük paylar aldığı farkındadır. Bu katliam girişimlerine insanî bir tutumun yansımalarıyla karşı çıkan

⁸⁸ H. L., "Bizden Ne Bekliyorlar?", *İrade-i Milliye*, sy. 23, 11 Cemziye'1 Evvel 1338 – 2 Şubat 1920, 1.

⁸⁹ "'Klod Farer' İstanbul'da", *Dilek*, sy. 10, 15 Kânûn-ı Sâni 1338 – 15 Haziran 1922, 2.

⁹⁰ Kemal Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", *Yeni Türkiye*, sy. 64 (2014): 3896; Loti'nin Türkiye'yi müdafaa ettiği dönemlerde Ermeni, Sırp ve Yunan asıllı kişilerden tehdit mektupları aldığı dahi olmuştur. Baldıran, "Pierre Loti'nin Türkiye'ye Olan Sempatisi", 191.

⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz: Zeynep Mennan, "Türkiye'de Olumsuz Pierre Loti Eleştirileri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20, sy. 2 (2003): 31-40.

⁹² Pierre Loti'ye yönelik gerçekleştirilen en büyük eleştiri, dönemin en büyük şairleri arasında bulunan Nazım Hikmet tarafından kaleme alınır. Nazım'ın *Ne domuz bir burjuvaymışım meğer!* dizeleri ile eleştirdiği kişi, Pierre Loti'den başkası değildir. Nazım Hikmet'in *Piyer Loti* başlıklı şiirinin tamamı için bkz: Nazım Hikmet, *Bütün Şiirleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 34.

Loti, duygusal bir yaklaşımın ötesinde de reel-politik bir düşünce tarzıyla durumları değerlendirebilmiştir. O, Doğu'nun gizemlerine tutkun, Türk-lere karşı duygusal bir yakınlık besleyen Pierre Loti değil; tümüyle ortaya siyasal tavır koyan, güdümlü bir yazardır.⁹³ Bu siyasal tavrın etkinliğinin net olarak anlaşılabilmesi için çalışma, "Pierre'in Türk-Ermeni İlişkilerine Dair Yaklaşımları" şeklinde belirli bir konu veya belirli bir dönemi değil, oldukça geniş bir zaman aralığını Türk-Fransız ilişkileri üzerinden ele almaktadır. Bu husus çalışmanın özgünlüğüne de katkı sağlayan bir noktayı teşkil etmektedir.

Bu çalışma, takribî 1911 yılından (Trablusgarp Savaşı'nın başlamasından) 1921 yılına (Millî Mücadele dönemine) kadarki gerçekleşen hadisele-ri konu edinmektedir. Çalışmaya getirilen sınırlılıkta, Pierre'in Türkiye'ye yönelik *savunucu* söylevlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen 1911 yılı⁹⁴ esas alınmıştır. Çalışmanın noktalandığı 1921 yılına gelindiğinde ise Pierre, bu tarihten kısa bir müddet sonra dünyaya gözlerini yumacaktır. Bu süre zarfında vukuu bulan hadiseler, Pierre Loti'nin kaleme almış olduğu eserler üzerinden tetkik edilmiştir. Mamafih hadiseler, dönemin gazete başlıkları üzerinden de takip edilmeye çalışılmıştır.

Pierre Loti'nin Trablusgarp Savaşı'ndan Millî Mücadele dönemine kadar ki süreci konu edinen iki önemli eseri *Can Çekişen Türkiye* ve *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü*, çalışma içerisinde kullanılan temel kaynaklar arasındadır. Bu iki önemli eser içerisindeki anlatılar, Pierre tarafından doğrudan tanıklık edilerek kaleme alınmıştır. Olayların doğrudan bir tanığa ait olarak kaleme alınmış olması, eserleri bu çalışma için oldukça değerli bir konuma getirmektedir. Maahaza 1879 yılında kaleme alınan *Aziyade* eserinden hareketle, Pierre'in kişiliğine yönelik birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur. Pierre'in kişiliğine yönelik yapılan çıkarımlar, Pierre'in diğer eserlerindeki söylevleriyle bir araya getirilerek Pierre Loti'nin daha açık bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamıştır.⁹⁵ Son olarak

⁹³ Pierre Loti, *Doğudaki Hayalet*, çev. Faruk Ersöz (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000), 18; Pierre Loti'nin Türkiye'ye yönelik savunucu söylevleri kimi yazarlar tarafından Pierre'in hakperestliğe düşkün tavrıyla ve romantik kişiliğiyle ilişkilendirilirken kimi yazarlar da Loti'nin Türkiye'ye göstermiş olduğu dostluğu Abdülhamid dönemine duyduğu hayranlıkla ilişkilendirmektedir. Bkz: Alain Quella-Villeger, "Büyük Türk Dostu Loti, Louis Barthou Aracılığı ile Aziyade'den Atatürk'e", çev. Sevim Sönmez, *Türkiye İçin Mektuplar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 46.

⁹⁴ Yaşar Özüçetin, "Anadolu Gazetelerinden Biri Olan "İzmir'e Doğru" ve Pierre Loti'nin Gazetede Yazıları", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi* 4, sy. 18 (2011): 264; Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", 3896.

⁹⁵ Çalışma, bu yönüyle özgün bir yerde bulunmaktadır.

Pierre'in Türk-Ermeni ilişkileri üzerine kaleme almış olduğu yazılarının yer aldığı *Pierre Loti'nin Mektupları ve Son Kitabı: Türkler ve Ermeniler* adlı eser, Millî Mücadele yıllarındaki Rus-Ermeni iş birliğine işaret etmesi bakımından elzemdir. Nitekim çalışma içerisinde bu iş birliğinin Fransa'nın aleyhine olduğu net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Pierre Loti'nin kaleme almış olduğu diğer eserlerden de bir ölçüde yararlanmanın dışında, çalışmanın konusuna doğrudan ışık tutacak ikinci el kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Çalışmada Büyüköztürk'ün "ortaya çıkmış/var olan bir durumun ya da olayın nedenlerini, bu nedenleri etkileyen değişkenleri ya da bir etkinin sonuçlarını belirlemeye yönelik bir araştırma türü"⁹⁶ olarak tanımladığı *Nedensel Karşılaştırma Araştırması*'na başvurulmuş; bununla birlikte *Tarihsel Tarama* yönteminin gereklilikleri bağlamında belirli kuruluşların arşivlerinden ve basılı yayınlardan da sistematik bir şekilde veriler toplanmıştır. Akabinde bu veriler, eleştirel bir analize tabi tutularak çalışma içerisine dahil edilmiştir.⁹⁷

1. Pierre Loti'nin Fransa'sında Türkiye'nin Konumu ve Türkler

Pierre Loti'nin uluslararası kamuoyuna karşı Türkiye'yi müdafaa eden yazılar kaleme almasındaki başlangıç, birçok akademik çalışma tarafından Trablusgarp Savaşı ile başlatılmaktadır. Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında da Loti'nin kaleminden benzer yazılar çıktığı ifade edilebilir.⁹⁸ Filhakika Pierre'in Türkiye'ye yönelik müdafaaalarını 1911 gibi geç bir tarih ile ilişkilendirmek, Pierre'e karşı yapılan büyük bir haksızlık olacaktır. Nitekim kendisinin "Pera beni sıkıyor, rahatsız ediyor. Gidip eski İstanbul'a hatta daha da ötesine, kutsal Eyüp semtine yerleşeceğim."⁹⁹ ifadeleriyle ve diğer benzeri erken dönem yazılarıyla, zaten her dem bir seçim içerisinde olduğu görülmektedir. Fakat bu çalışmanın kapsadığı dönem aralığından hareketle ve tarihsel kronolojinin göz önünde bulundurulmasıyla çalışmaya, ilk olarak Trablusgarp Savaşı yıllarıyla

⁹⁶ Şener Büyüköztürk v.dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013), 189.

⁹⁷ Fatih Yazıcı, "Tarihsel Tarama", *Tarih İçin Metodoloji*, edt. Ahmet Şimşek (Ankara: Pegem Akademik Yayınları, 2015), 172-173.

⁹⁸ Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, haz. Fikret Şahoğlu, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1973), 9; Kemal Kahraman, "Loti, Pierre", 213; Atatürk, Pierre'in bu duruşunu civanmert ve hakperest bir anlayış ile özdeşleştirmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Pierre Loti, *Türkiye İçin Mektuplar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 205.

⁹⁹ Pierre Loti, *Aziyade* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2018), 56.

başlangıç yapılacaktır. Bu dönemin ardından Pierre Loti'nin uluslararası zeminde Türkiye'yi müdafaa ettiği Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele yılları ele alınacaktır.

2. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali ve Balkan Savaşları (1911-1913)

İtalya'nın 5 Kasım 1911 tarihinde Trablusgarp ile Bingazi'yi işgal etmesinin ardından başlayan Trablusgarp Savaşı,¹⁰⁰ sonuçları itibariyle Osmanlı hükümetine büyük kayıplara mâl olmuştur. İtalya Trablusgarp'ın belirli bir bölümünü kontrolü altına alırken, Osmanlı'nın siyasi çöküntüsü bu tarihten sonra büyük bir ivme kazanmıştır. İtalya'nın bu savaşta kazandımları ve savaşın Osmanlı Devleti'nde yol açmış olduğu zararlar, Avrupa devletlerinin gazetelerinde haftalarca konu edinilmiştir. Başta Fransız gazeteleri olmak üzere Avrupa gazetelerinde atılan manşetler, İtalya'nın kazanmış olduğu zafer karşısında methiyeler dizeler niteliktedir.¹⁰¹ Loti gazete manşetlerine atılan başlıklar kadar,¹⁰² Trablusgarp'ta yaşanan kanlı hadiselere de büyük tepkiler göstermiştir. Trablusgarp'ta bulunan İtalyanları, hiçbir amaca hizmet etmeyen emperyalist işgalciler olarak tanımlamaktadır.¹⁰³ Avrupa devletlerinin ise dinî fanatizmin etkisinde kalarak İtalyanları desteklediklerini ifade eder. Öyle olmalı ki, Avrupa'yı bir bütün olarak tutan etmenlerden birisi konumundaki Hristiyanlık benliğinin Loti'de yeterince güçlü olmayışı,¹⁰⁴ Loti'nin dinî fanatizm ağırlıklı Avrupalı söylevlerden sıyrılmasını kolaylaştırmıştır. O, her şeyden önce bir dünya vatandaşıdır. Pierre Trablusgarp'ta yaşanan savaşa Fransa'nın destek çıkması istemez, Kuzey Afrika'da ve Şark'ta kötü bir imaj çizmesine razı değildir.¹⁰⁵ Trablusgarp'ta ölen bir İtalyan askerinin annesi tarafından

¹⁰⁰ Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 2, (1985): 297.

¹⁰¹ Pierre Loti, Paris'te yayımlanan gazetelerde çalışan muhabirlerin İtalyan ordusunun konakladığı cephelerde bulduklarını ve bu nedenle de kendilerine gösterilen hizmetlerin etkisinde kalarak çeşitli yazılar kaleme aldıklarını belirtir. İtalyan ordugâhlarından Fransız muhabirler, Trablusgarp'ta bulunan Arapların İtalyanlar tarafından *ot gibi biçildiklerini* överek kaleme aldıklarını ifade eder. Pierre, bu durumu ne insanî bir tutum ne de objektif bir bakış açısı olarak kabul eder. Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye* 1914, 45.

¹⁰² Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", 3896.

¹⁰³ Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye* 1914, 53.

¹⁰⁴ Loti, Avrupa'nın dini fanatizminden oldukça uzakta bir kişiliğe sahiptir. *Aziyade* romanında dile getirdiği "Hristiyan olmayı denedim, olamadım." ifadeleri onun Hristiyanlıkla olan ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyar. Pierre Loti, *Aziyade*, 47-48.

¹⁰⁵ Fransa'nın yakın geçmişte Kuzey Afrika'da gerçekleştirdiği Cezayir ve Tunus işgallerinden dolaydır ki sicili K. Afrika'daki Arap kabileleri arasında ve Osmanlı Devleti nazarında hiç de parlak değildir. Pierre bu olumsuz sicilin Trablusgarp'ta İtalyanlara verilecek destekle cilalanmasını ve devam ettirilmesini istememektedir.

Loti'ye yöneltilen “*Trablusgarp’ın fethi, Fransa tarafından yapılmış olsaydı 3 Ocak 1912 Figaro’da okuduğum makaleyi yine de yazacak mıydınız?*” sorusuna karşı Loti “*Trablusgarp’ı eğer Fransızlar almış olsalardı, onları da aynı şekilde protesto ederdim.*” ifadeleriyle karşılık vermiştir.¹⁰⁶ Pierre Loti’nin Trablusgarp’ın işgaline yönelik göstermiş olduğu bu net tavır, birçok Batılı okuyucu tarafından ağır hakaretlere uğramasına sebebiyet vermiştir.¹⁰⁷ Özellikle İtalyanlar tarafından pek çok *çirkin küfürler* ve *çeşitli tehditler*¹⁰⁸ içeren mektuplar almıştır.

Fakat ne Trablusgarp Osmanlı Devleti için son cephe ne de Pierre Loti için son müdafaa noktası olacaktır. Trablusgarp Savaşı’nın sürdüğü yıllarda, Birinci Balkan Savaşı patlak verecek ve Devlet-i Âliyye bu duruma oldukça hazırlıksız bir şekilde yakalanacaktır. Kuzey Afrika ve Rumeli’de aynı anda savaşılan Osmanlı, her iki cepheye de yeterince destek sağlayamayacaktır.¹⁰⁹ Kısa bir sürenin ardından ise Balkanlar büyük bir mezalimin merkezi konumuna dönüşecektir. Çok sayıdaki Müslüman ve Türk gruplar, bölgede yayılmacı politikalar izleyen Balkan Birliği (Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan) tarafından acımasız şekillerde katledilecektir. Bu katliam girişiminden kurtulabilen gruplar ise, Türkiye’nin iç bölgelerine, Anadolu’ya doğru göçe zorlanacaktır.¹¹⁰

1912 tarihinde Balkanlar’da yaşanan bu mezalime Pierre Loti sessiz kalmayacaktır. Balkanlar’daki Türk ve Müslüman nüfusa karşı girişilen katliam hareketlerini, yüksek bir ses ile cihan-ı efkâr-ı umumiyeye duyurmaya çalışmıştır.¹¹¹ İlk iş olarak, bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusunun sindi-

¹⁰⁶ Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, 51.

¹⁰⁷ Kurak, “Türk Dostu Pierre Loti’nin Gözüyle Ermeni Meselesi”, 3896.

¹⁰⁸ Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, 52.

¹⁰⁹ Nitekim Trablusgarp Savaşı, Balkan devletlerinin birliğini sağlayabilmesinde ve Osmanlı’nın Avrupa topraklarındaki asırlık yatırımlarının silinmesinde oldukça yıkıcı etkiler yaratmıştır. Kemal Beydilli, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 609.

¹¹⁰ Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 25.

¹¹¹ Pierre Loti’nin kaleme aldığı *Can Çekişen Türkiye* ve *Sevgili Fransa’mızın Doğudaki Ölümlü eserleri*, Balkan Savaşları üzerine detaylı bir incelemeyi içlerinde barındırmaktadır. Özellikle *Can Çekişen Türkiye* adlı eserde, Balkan Savaşları sırasında Türklere karşı girişilen katliam ve zulüm hareketlerini anlatan mektuplara ve makalelere yer verilmektedir. Bununla birlikte Balkanlar’da Türklerin aleyhine gelişen duruma bir son verebilmek için dönemin Amerikan başkanı Taft ile bir görüşme ayarlayabilirdi ise de olumlu bir sonuç alamaz. Amerika’dan memleketine döner dönmez ise zaman kaybetmeden Türkler adına birtakım kampanya faaliyetleri yürütmeye koyulur. Kemal Kurak, “Türk Dostu Pierre Loti’nin Gözüyle Ermeni Meselesi”, 3896.

rilmesine yönelik başvuru girişimlere dikkat çeker. Balkanlar'daki Türk nüfuzunun gitgide kırılmasını büyük bir endişe ile takip eder. Loti'nin Rumeli'de bulunmasını arzuladığı Türk nüfuzu, yalnızca onun Batı'dan çok Doğu'ya yakın bir ahvâl-i ruhiye içerisinde bulunuşu ile açıklanacak bir durum değildir. Nitekim Pierre, Bulgar Birliği'nin Balkan topraklarındaki hak talebine de karşı değildir. Balkan Birliği'nin bağımsızlıklarına giden süreçte bir mücadele içerisinde olmalarını takdir ile karşılar.¹¹² Baldıran bu nedenle olmalıdır ki, Loti'nin kimi zaman Batı'nın kalıplaşmış söylevlerinden kurtulamadığına işaret eder.¹¹³

Balkanlar'daki Türk ve Müslüman gruplara uygulanan mezalimin karşısında durmakla birlikte Pierre, Rumeli'de bulunması zarurî bir Türk nüfuzunun varlığına da işaret etmektedir.¹¹⁴ Balkanlar'da bulunan Fransız ve Katolik dokusunun korunması, Loti'ye göre bu coğrafyadaki Türk varlığı ile yakından ilişkilidir.¹¹⁵ O, Rumeli'de bulunan Fransız ve Katolik dokusunun karşısında Bulgar salibini bir tehdit olarak görmektedir. Bu düşüncesini Balkan Savaşları sırasında kaleme aldığı *La Turquie Agonisante (Can Çekişen Türkiye)* adlı eserinde şu ifadelerle açıklamaktadır:

“...bizim Türkiye'de yıllardan beri artan -az klasın haddinden fazla artan diyecektim- iki buçuk milyona yakın sermayemiz var. İktisadî birikimimiz olan bu para istilâcılarının elinde ne olacak? Ve en önemlisi, normal veya dinî okullarımız da var, ortalama bir hesapla, dilimizi yanlışsız konuşan 110.000 öğrenciyi kapsıyor. Balkan adası kısmı, Bulgar veya Yunan eline geçerse, bunlar olduğu gibi kapanacak, mahvolacaktır. Aynı zamanda Müslüman okullarında

¹¹² Loti'nin Balkan devletlerine karşı getirmiş olduğu eleştiriler, Balkan devletlerinin bağımsızlık mücadelesi esnasında sergilemiş oldukları tutumlar ile ilgilidir. Balkan devletlerinin bölgede giriştiği katliam hareketlerini, yerel halkın zor kullanılarak göçe zorlanışını ve benzeri savaş hukukunun dışında kalan davranışları eleştirir. Daha geniş bilgi için bkz: Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, 69.

¹¹³ Galip Baldıran, *Pierre Loti ve Oryantalist Söylem*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005), 11; Batı'nın kalıplaşmış söylevlerinden kurtulamadığı ifade edilen Loti'nin *Aziyade* romanında sarf ettiği “...Osmanlı uyruğuna girmek, adımı ve vatanımı değiştirmek benim için önemli değil ama resmî olarak Hıristiyan kalmayı tercih ederim.” sözleri, burada hatırlanması gereken ilginç bir anekdot olabilir. Daha geniş bilgi için bkz: Loti, *Aziyade*, 167.

¹¹⁴ Sümeyra Zeynep Şahin ve Muhammed Abdullah Balta, “Pierre Loti'nin Doğusu: Oryantalist Söyleminde Türkiye İzleri”, *Korku ve Kaygı Çağında İnsan ve Toplum Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Türkiye-Ankara, 9-10 Ocak 2021), ed. Sait Okumuş v.dğr. (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021), 204.

¹¹⁵ Nitekim Devlet-i Âliyye içerisindeki azınlıkların birbirlerinden hoşlanmadıkları bilinen bir gerçektir. Daha geniş bilgi için bkz: Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 117; Ayrıca tarihin de gösterdiği gibi Hıristiyan mezhepleri arasındaki bu çekişme yalnızca Katoliklik ile Ortodoksluk arasında değil; Balkanlar'da birliğini yeni sağlamış millî devletlerin millî kiliseleri arasında da devam etmiştir. Bkz: İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 89.

*mecburi olan Fransızca öğrenimi de kalkacaktır. Ne yazık! Böylece, dünya yüzünde sevgili dilimizin yıldızının söndüğü bir ülke daha bulunacaktır.*¹¹⁶

Balkanlar'da mevcut Fransız ve Katolik dokusu kadar bölgedeki Fransız ve Katolik nüfusunun da büyük bir tehlike altında olduğunu belirten Loti, Balkan Devletleri'nin Türk ve Müslüman gruplara yönelik sergilemiş olduğu zulümlerden Fransız ve Katolik nüfusunun da payını aldığına işaret eder.¹¹⁷ Bu bağlamda Balkanlar'da kurulacak baskın bir Ortodoks nüfuzu veyahut Bulgar kilisesi gibi birtakım millî kurum ve kuruluşlar, bölgedeki Katolik nüfuzunun aleyhine bir gelişme olarak değerlendirilir.¹¹⁸

Yukarıda bulunulan çıkarımların Pierre Loti'nin Rumeli coğrafyasındaki birincil önceliklerini teşkil ettiği ifade edilebilir. Loti, ülkesi Fransa'nın Rumeli coğrafyasında bulunan iktisadî yatırımlarının, politik emellerinin, dinî ve kültürel çalışmalarının sekteye uğraması hususunda oldukça endişelidir.

3. Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele Yılları

Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları, Devlet-i Âliyye'nin iki kıtadaki asırlık yatırımlarının noktalandığı bir tarih olmuştur. Bu savaşların maddî ve manevî yaraları henüz sarılamamışken kısa bir müddet sonra Birinci Cihan Harbi patlak verecektir. Pierre, Birinci Cihan Harbi'nde Devlet-i Âliyye'nin Alman saflarında yer almasını şiddetle eleştirir. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın kucağına itildiğini ifade eder. Fransa'nın ise Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği bir savaşta asla kârlı çıkamayacağını vurgular. Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı açacağı bir savaşta, Fransa'nın İslâm dünyasındaki itibarı büyük ölçüde zarar görecektir.¹¹⁹ Fransa'nın Şark'ta itibar kaybetmesine en çok memnun olacak devlet ise, yine Şark'a dair büyük emeller peşinde koşan İngiltere olacaktır. Pierre Loti, bu mülahazadan hareketle *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü* eserini kaleme alacaktır. Savaşın sürdüğü yıllarda sessizliğini koruyacak olan Pierre, Türklerin savaştan büyük bir yenilgiyle ayrılmasının ardından sessizliğini bozacak ve kalemını yeniden eline alacaktır.¹²⁰

¹¹⁶ Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, 90.

¹¹⁷ Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914*, 84.

¹¹⁸ Eroğlu, *Pierre Loti'nin Mektupları ve Son Kitabı: Türkler ve Ermeniler*, 125.

¹¹⁹ Pierre Loti, *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü*, çev. Tuğrul Baykent (İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 4.

¹²⁰ Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", 3898.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Millî Mücadele dönemine ışık tutan Loti, Türkiye'nin uğradığı işgal dönemini ve Türklerin kötü muameleye maruz kaldığı yılları kaleme alır. Enteresandır ki Pierre, birçok Batılı emperyalist güç tarafından işgal altında tutulan Anadolu'yu yalnızca Türklerin aleyhine görmez. Balkan halkları tarafından Rumeli'de kötü muameleye uğrayan Türklerin kader ortağı olarak saydığı Fransızların, Millî Mücadele döneminde de bu ortaklıktan pay aldığını vurgular. Bu dönemde Katolik nüfusunun Yunanlar tarafından kötü muameleye uğradığı tek yerin Balkanlar olmadığına işaret eder. Pierre'e göre Yunanlıların İzmir ve İstanbul'u işgal etmesine ses çıkarmamak, bölgedeki Fransız ve Katolik nüfus ve nüfuzuna yapılabilecek en büyük kötülüklerdendir. Nitekim İstanbul sokaklarındaki Yunanlıların Fransız subaylarını itip kakmaya meyilli oldukları görülmektedir.¹²¹ Yunanlar kahvehanelerde sigaralarının dumanlarını Fransızların suratlarına üflemeğe cesaret edebilmekte ve Fransızlar hakkında "sersem" ifadelerini tereddüt etmeden kullanabilmekteydiler.¹²²

Bununla birlikte Millî Mücadele döneminde, Türkler tarafından Yunan ve Ermenilerin katledildikleri ve zulme uğradıkları haberlerini ciddiye almaz. Türkleri katliam haberleri ile suçlayan Yunan ve Ermenileri ağır bir dil ile tenkit eder. Nitekim bu yalan haberlere prim veren Osmanlı topraklarındaki emperyalist güçlerin kötü emellerinin farkındadır. Bu dönemde bir Fransız-İngiliz rekabeti yaşandığı ifade edilebilir. Loti, İngiltere'nin Akdeniz'de hedeflerine ulaşabilmesi için Fransa'yı bölgeden saf dışı etmeye çalıştığını kavrayabilmiştir.¹²³ İngilizler, Doğu'yu Türk hükümlerinden kurtarmak ve Fransa'nın Doğu'daki etkinliğini kırabilmek için Arap ve Ermeni grupları milliyetçi fikirler üzerinden kışkırtmaktadır.¹²⁴ Maahaza Rusya'nın Ermeni cemaatine yönelik yardım ve arka çıkışları, Ermenilerin Osmanlı'nın aleyhine Rusya'ya ispiyonculuk faaliyetlerinde bulunmalarının önünü açacaktır.¹²⁵ Rusya'nın yardımlarıyla birlikte doğu bölgesinde bulunan Türk ve Müslüman topluluklar, Ermeniler tarafından büyük zulümlere maruz kalacak, Pierre Loti dışında hemen hemen hiçbir Fransız bu

¹²¹ Bu tarz hareketlere meyyal Rum taifesinin yalnızca Fransız (Katolik) ve Türk (Müslüman) gruplara benzer girişimlerde bulunduğu söylenemez. Rum taifesinin kötü muamelelerinden iki İtalyan ve bir İngiliz'in dahi hayatının kaybettiği ifade edilmektedir. Yaşar Özçetin, "Anadolu Gazetelerinden Biri Olan "İzmir'e Doğru" ve Pierre Loti'nin Gazetede Yazıları", 271.

¹²² Baldıran, "Pierre Loti'nin Türkiye'ye Olan Sempatisi", 190.

¹²³ Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", 3899.

¹²⁴ Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", 3905.

¹²⁵ Adil Dağıstan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü", 110.

katliam girişimlerine ses çıkarmayacaktır.¹²⁶ Pierre, bu durumun Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğu kadar Katolik Fransa'nın bölgedeki çıkarlarına da ters düştüğünün farkındadır. Türkiye'nin doğusunda İngiliz veya Rus güdümünde kurulacak bir Ermeni Devleti'nin bölgedeki Fransız menfaatleri açısından oluşturacağı tehlikeyi sezebilmektedir.¹²⁷ Pierre Loti bir yandan bölgede yaşanan acımasız katliamlara ve haksızlıklara sessiz kalmaz iken diğer taraftan da Türkiye'nin doğusunda yaşanan oyunları iyi bir şekilde tetkik edebilmiştir. Pierre'e göre bu oyunların Fransa'nın lehine sonuçlanmasında, Osmanlı topraklarında tesis edilecek bir Türk-Fransız iş birliği oldukça elzem bir rol oynayacaktır.¹²⁸ Bu minvalde Loti, Millî Mücadele yıllarının ilk dönemlerinde Fransız kamuoyundaki olumsuz Türkiye ve Türk imajını gidermeye yönelik çalışmalarda bulunacak, Türk-Fransız yakınlaşmasının baş mimarlarından birisi olacaktır.¹²⁹

4. İstanbul'daki Fransız Varlığı ve Rusya'nın Etkisi

Batılı güçlerin Türkiye'deki emperyalist çekişme noktalarından birisi de İstanbul'dur. XIX. yüzyıl boyunca Devlet-i Âliyye'ye en büyük tehdit unsuru olarak beliren Rusya, İstanbul'un ehemmiyetinin farkındadır.¹³⁰

¹²⁶ Edhem Nazif, "Hakikatler Karşısında", *Işık*, sy. 25, 13 Temmuz 1335 – 13 Temmuz 1919, 2; Bununla birlikte Pierre'in *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü* başlıklı eserinde yer alan "Ermeni Katliamları" başlığı, Pierre için savaş bayrağı açmakla aynı anlamı taşımaktadır. Bkz: Adil Dağıstan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü", 109; Kurak, "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi", 3901.

¹²⁷ Kemal Kurak, "XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğusunda Fransa'nın Rolü ve Pierre Loti'nin Mücadelesi", *II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu* (Türkiye-Kayseri, 22-24 Mayıs 2008), haz. M. Metin Hülagü v.dğr., (Kayseri: Kayseri Üniversitesi Yayını, 2009), 480.

¹²⁸ Pierre Fransa'nın Türkiye'deki menfaatlerini azınlıklar üzerinden kurulacak bir ittifakta değil, doğrudan Türk hükümeti ile sağlanacak bir iş birliğinde görür.

¹²⁹ Dağıstan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü", 110; 1920 yılı öncesi Fransız basınındaki Türkiye ve Türk imajı oldukça olumsuz bir şekilde seyrediyor. Bu dönem Fransız basınında Türkiye üzerine edinilmiş bilgilerin yetersiz olduğu ifade edilebilir. Daha geniş bilgi için Akgün'ün *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu* adlı kitabın tanıtım yazısına bakılabilir: Seçil Akgün, "Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16, sy. 27 (1992): 282; Fakat Pierre'in Fransız kamuoyuna karşı yılmadan kaleme almış olduğu yazılar, Doğu'da Türk-Fransız iş birliğinin oluşabilmesi doğrultusunda Fransız kamuoyunu etkilemiştir. 1920'lere gelindiğinde Pierre'in bu yönde amacına ulaştığı söylenebilir. Bu dönem zarfında Pierre Loti'nin görüşlerinden Fransız kamuoyu olduğu kadar Türk basını da etkilenmiş, Pierre'in düşüncelerine katkı sağlamıştır. "*Fransa'nın istikbâli âlem-i İslâm'dadır*" başlıklı ifadelerle Türk gazeteleri, Fransa'nın bölgede etkin bir güç olarak kalabilmesini Türkler ile sağlayacağı bir ittifakta görmektedir. Bkz: H. L., "*Âlem-i İslam ve Fransa*", *İrâde-i Millîye*, sy. 31, 27 Cemziye'1 Âhîr 1338 – 18 Şubat 1920, 1.

¹³⁰ Rus Çarı Büyük Petro'nun Vasiyetnâmesi'yle belirginleşen İstanbul'un ehemmiyeti, daha sonraki Rus çar ve çariçelerinin de odak noktasını oluşturmuştur. Nitelim mezkûr vasiyetnâmede "*İstanbul ve Hindistan'a hâkim olan bir güç bütün cihanın hâkimi olur.*" şeklindeki ifadeler, daha sonraki tüm Rus hükümet politikalarının ana doğrultusunu teşkil edecektir. Petro'nun

İstanbul *dünya düzeninin merkezi* konumundadır. On dokuzuncu yüzyılda bu düzenin bozulmasına yönelik en büyük tehdit, Türkiye'nin kapı komşusu Rusya'dan gelmektedir.¹³¹ Pierre Loti, İstanbul'un Rus hakimiyeti altına girmesini pek çok açıdan bir yıkım olarak nitelemiştir.

O, bu yıkımın başında İstanbul'un doğal güzelliklerinin sonsuza dek kaybolmasını görmektedir. Kendisine has parçalarından teşekkül mozaik yapısının bozulmasından endişelenir. İstanbul'un renkli ve ışıltılı mozaığıne âşık olan Pierre, zamanla İstanbul'un mozaik yapısını oluşturan parçalardan birisine dönüşmüştür. Pierre Loti üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda, Pierre'in İstanbul'dan ayrı düşünülemediği sıklıkla vurgulanır.¹³² El'an Türkiye ve İstanbul'un birçok noktasında onun izlerini görebilmek hiç de zor değildir.¹³³ Pierre Loti için İstanbul, içerisinde nezaket ehli insanların yaşadığı, kin ve nefretin getirilerinden uzak bir yaşam tarzının hâkim olduğu bir şehirdir. İstanbul'u mistik ve efsunlu bir şehir olarak görür.¹³⁴ İstanbul'daki bu ahengin bânîleri olarak Türkleri gören Pierre, bunların korunabilmesinde de yegâne unsur olarak yine Türkleri işaret etmektedir. Pierre için İstanbul'un Ruslar tarafından işgali, tüm bu güzelliklerin kaybolması anlamını taşımaktadır. Batı'daki soğuk ve karanlık fabrikalarının ve betonarme binaların İstanbul şehir silüetinde oluşturacağı tahribatı önceden kestirebilmektedir.¹³⁵ Nitekim o dönemde İstanbul

Vâsiyetnamesi'nin tamamı için bkz: Ahmet Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 384.

¹³¹ II. Katerina dönemi Rusya'sının en büyük arzusu Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkarak buradaki Hristiyanları esaretten kurtarmak ve İstanbul'u ele geçirmek idi. Daha geniş bilgi için bkz: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, (İstanbul; Kronik Yayınları, 2020), 37.

¹³² Pierre Loti, *İstanbul 1890*, trc. Galip Baldıran, (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 2.

¹³³ Türkiye'de birçok cadde, işletme ve benzeri noktaların isimleri "Pierre Loti" olarak isimlendirilmiştir. Bununla birlikte İstanbul'un mimarî üslubu ve sanatsal kültürünün bir parçasını teşkil eden kitabelerden birisi de Pierre Loti adınadır. Bkz: M. Uğur Derman, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 269; Pierre, Türkiye'nin her köşesinde kendine ait birçok parça bulabilmiştir. *Aziyade* romanında Selanik'e dair birçok güzelliğe işaret etmekle birlikte, *Yeşil Cami* eserinde, tarihî kubbeleri ve ulu çınarlarıyla Bursa'ya hayran kalır. Pierre Loti'nin Bursa hakkındaki yazıları için bkz: Pierre Loti, *Yeşil Cami*, trc. Elif Gökteke, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018), 11.

¹³⁴ Irene L. Szyliowicz, "The Role of Stamboul in Pierre Loti's Turkish Fiction", *Turkish Studies Association Bulletin*, 7, sy. 2 (1983): 4.

¹³⁵ Sanayi bacalarının İstanbul'da oluşturacağı tahribattan dolayı Pierre, Payitaht'ın fabrika yerleşimlerine açılmasına karşıdır. Bu görüşü, onun birçok Türk aydını tarafından ülkenin gelişmesine ket vurmamak istemesiyle ilişkilendirilmiş ve ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Türk aydınlarının benzeri tutumları üzerine bir inceleme için bkz: Mennan, "Türkiye'de Olumsuz Pierre Loti Eleştirileri", 31-40; Oysa Pierre'e atfedilen birçok oryantalist görüş, Pierre'in istekleriyle bağdaşır nitelikte değildir. Edward Said'in "*Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak*" olarak nitelediği Oryantalist bakışta, Loti'ye bir yer yoktur. O, Doğu'yu yeniden tesis etmekten öte muhafaza etmek istemektedir. Oryantalizm hakkında bkz: Edward Said,

Boğaz'ında yükselen Robert Koleji'nin inşaatına bakıp, doğayı bozan bu beton yığınınu kızmaktan kendini alamaz.¹³⁶

Saniyen, İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmesinde zarar görebilecek yegâne unsur şehrin yalnızca kendisi değildir. İstanbul'da temin edilecek bir Moskof hakimiyetinin Avrupa için, özellikle Fransa için, büyük bir tehdit unsuru oluşturacağı aşikârdır. Pierre, İstanbul'daki bir Rus hakimiyetinin Batı Avrupa için büyük kayıplar demek olduğunu kavrayabilmiştir. O, İstanbul'u dünyanın en mühim geçidi olarak görmektedir.¹³⁷ Bu bakış açısı, bir romantığın veyahut tanınmış bir edebiyat yazarının bakış açısından fazlasını taşımaktadır. Pierre; romantik söylevleri, hümanist dünya görüşü ve kaleme aldığı romanlarının ötesinde bir Fransız deniz subayıdır. Onun bahriyeli kimliğinin getirmiş olduğu özellikler, kaleme alınan birçok yazıda göz ardı edilmiştir. Pierre'in bahriyeli kimliği, Kırım Savaşı'nda Fransa'nın Rusya'ya karşı izlemiş olduğu siyasetin sürdürülmesinden yanadır.¹³⁸ 1856 yılında Fransa, Rusya'nın İstanbul üzerindeki emellerini gerçekleştirmemesi için bölgede Türkiye ile birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır.¹³⁹ Aksi taktirde, İstanbul'un Ruslar tarafından işgali, Fransızların *dünya merkezi konumundaki* bir noktadan tardedilmesi anlamını taşımaktaydı.¹⁴⁰ Pierre Loti bu durumu, Fransa'nın başına gelebilecek en büyük tehlikelerden birisi olarak zikretmektedir. İstanbul'da kurulacak bir Rus hakimiyetinin Fransızların dünya politikasındaki yerini etkileyeceği gibi Katolik Kilisesi de bu durumdan ağır darbeler alacaktır.¹⁴¹ Aksine 1453 tarihinde İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi, böylesine büyük bir dünya başkentinde birçok dinin yaşam alanı bulabilmesine olanak sağlamış idi. Rusların İstanbul'u ele geçirmeleri, bu dinsel çeşitlili-

Oryantalizm (İstanbul: Pınar Yayınları, 1989), 16.

¹³⁶ Baldıran, "Pierre Loti'nin Türkiye'ye Olan Sempatisi", 187; Günümüzde İstanbul Türklerin hakimiyeti altında bulunmasına rağmen, Pierre'in geçmişte İstanbul için söylemiş olduğu tüm o müspet yanların bugün kaç varlığını sürdürebilmektedir? Bu hususun üzerine uzunca düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz.

¹³⁷ Eroğlu, *Pierre Loti'nin Mektupları ve Son Kitabı: Türkler ve Ermeniler*, 131.

¹³⁸ Bu noktada belki de Fransa'yı tekrardan Osmanlı nazarında 1807 Kale-i Sultaniye Anlaşması'ndan önceki *yegâne müttefik* konumuna taşımak istediğini, en azından Osmanlı dış politikasında Fransa'nın daha etkin bir yer edinmesini arzuladığını ifade edebiliriz. 1807 yılında imzalanan Kale-i Sultaniye Anlaşması ile Bâbüal'de uzun yıllardan beri süren Fransa'ya bağımlı dış politika noktalandırılmış, Fransa Osmanlı dış politikasındaki ağırlığını İngiltere'ye kaptırmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, "Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy. 1 (2009): 310.

¹³⁹ Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 267.

¹⁴⁰ Eroğlu, *Pierre Loti'nin Mektupları ve Son Kitabı: Türkler ve Ermeniler*, 118.

¹⁴¹ Eroğlu, *Pierre Loti'nin Mektupları ve Son Kitabı: Türkler ve Ermeniler*, 130.

ğin son bulmasıyla aynı anlamı taşımaktadır. İstanbul'da oluşabilecek bir Rus güdümünde, özellikle Katolik cemaatin İstanbul'da ne derecede bir temsiliyet hakkı kazanabileceğini tahmin etmek hiç de zor değildir.

Sonuç

Bu çalışmada Pierre Loti'nin Osmanlı'ya yönelik tutumları, Pierre'in Doğu'ya olan hayranlığının bir nişanesi olmaktan ziyade, Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarına yönelik reel-politik bir gözlemin tezahürü olarak ele alınmıştır. Alışlagelenin aksine, Pierre'in romantik kişiliği ve hümanist dünya görüşü bu çalışmada geri planda tutulmuş, bahriyeli kimliğinin getirmiş olduğu ve tecrübeye dayanan görüşleri ön plana çıkartılmıştır. O, yaşadığı çağın sorunlarına romantik söylevler değil, reel-politik çözümler üretebilmiştir. Ülkesinin Şark'taki menfaatlerini tarihsel bilgisi ve askerî tecrübesiyle kavrayabilmiş ve güçlü edebî yönüyle de düşüncelerini Düvel-i Muazzama'ya karşı savunabilmiştir. Bu minvalde, takribî 1911 ilâ 1921 aralığını kapsayan dönem içerisinde, makaleleri, gazete yazıları ve çeşitli eserleriyle ülkesinin Osmanlı Devleti'yle menfaatlerinin kesiştiği birçok noktayı işaret etmiştir. Türkiye'nin Balkanlar'ı kaybetmesiyle Fransız ve Katolik nüfuzuna karşı ortaya çıkabilecek olumsuz etkenleri sıralamıştır. Türkiye'nin doğusunda ve Akdeniz'de Batılı devletlerin azınlıkları kullanarak Fransa'yı emperyalist mücadelenin dışına ittiğini ön görebilmiştir. Bununla birlikte Şark'ta Fransa karşısında beliren Rus tehdidinin ön sinyallerini vermiştir. Pierre tüm bu tehditler karşısında Fransa'nın Şark'taki menfaatlerini, bölgede kurulacak bir Türk-Fransız ittifakında görmüştür. İngiltere ve Rusya Türkiye'deki kazanımlarını azınlıklar üzerinden gerçekleştirmeye çalışırken, Pierre, Fransa'nın Türkiye'deki menfaatlerini azınlıklar üzerinden kurulacak bir ittifakta değil, doğrudan Türk hükümeti ile girişilecek bir iş birliğinde görmüştür. Nitekim Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını her geçen gün daha iyi bir şekilde kavrayabilmesinde ve Fransa'nın atacak olduğu adımları yeniden hesaplamasında Pierre Loti'nin payı oldukça büyüktür.¹⁴² 1920 yılı öncesi Fransız basınındaki Türk ve Türkiye imajına bakılacak olursa bu durum daha net bir şekilde görülebilir. Bu dönemde Fransa kamuoyundaki Türk ve Türkiye imajı oldukça olumsuzdur. Fakat Pierre'in Fransız kamuoyuna karşı yılmadan kaleme aldığı yazılar, 1920 yılı ve sonrasındaki Fransız kamuoyunu Türk-

¹⁴² Dağıstan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü", 110.

lerin lehine etkileyecektir. Nitekim 1920'lere gelindiğinde Pierre Loti'nin görüşleri yalnızca Fransız kamuoyunu etkilememiştir. Dönemin Türk basını da Pierre'in söylevlerinden etkilenecek Pierre'in görüşlerini destekler nitelikte çalışmalarına imza atmıştır.

Loti, Fransa'nın menfaatlerinin Şark'ta görebileceği zararlar kadar Şark üzerine de derin kaygılar taşımıştır. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele yıllarındaki konjonktürde, haksızlığa ve büyük mezalimlere uğrayan Türk ve Müslüman topluluklarının haklarını her şeye rağmen savunabilmiştir. Dönemin Türk hükümrancılığı altında bulunan topraklardaki sulhun ve çeşitli güzelliklerin Avrupalı emperyalist güçlerin himayesine geçmesiyle birlikte bozulacağı endişesini taşıyan Loti, bu endişesinin gerçekleşmemesi adına her türlü çabayı göstermiştir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 2, (1985): 293-303.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet*. haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Akgün, Seçil. "Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16, sy. 27 (1992): 281-283.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Baldıran, Galip. "Pierre Loti'nin Türkiye'ye Olan Sempatisi". *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sy. 14 (2002): 187-192.
- Baldıran, Galip. *Pierre Loti ve Oryantalist Söylem*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2005.
- Baykent, Tuğrul. "Pierre Loti". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 7 (1996): 11-14.
- Beydilli, Kemal. "Trablusgarp Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (Ankara: TDV Yayınları, 2019). 606-609.
- Beydilli, Kemal. "Boğazlar Meselesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 266-269.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akl-ı Selîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989). 275-276.
- Büyüköztürk, Şener v.dğr.. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.
- Dağistan, Adil. "Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü". *Türk Kültürü Araştırmaları* 31, sy. 1-2 (1995): 105-112.

- Derman, M. Uğur. "İstanbul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001). 267-271.
- Eroğlu, Nazmi. *Pierre Loti'nin Mektupları ve Son Kitabı: Türkler ve Ermeniler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Hikmet, Nazım. *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kahraman, Kemal. "Loti, Pierre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 213-214.
- "Klod Fare" İstanbul'da". *Dilek*, sy. 10, 15 Kânûn-ı Sâni 1338 – 15 Haziran 1922.
- Kurak, Kemal. "Türk Dostu Pierre Loti'nin Gözüyle Ermeni Meselesi". *Yeni Türkiye*, sy. 64 (2014): 3895-3906.
- Kurak, Kemal. "XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Fransa'nın Rolü ve Pierre Loti'nin Mücadelesi", *II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu* (Türkiye-Kayseri, 22-24 Mayıs 2008), haz. M. Metin Hülagü v.dğr., 477-490. Kayseri: Kayseri Üniversitesi Yayını, 2009.
- Küçük, Cevdet. "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 23-25.
- Loti, Pierre. *Aziyade*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2018.
- Loti, Pierre. *Can Çekişen Türkiye 1914*. haz. Fikret Şahoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1973.
- Loti, Pierre. *Doğudaki Hayalet*. çev. Faruk Ersöz. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.
- Loti, Pierre. *İstanbul 1890*. trc. Galip Baldıran. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Loti, Pierre. *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü*. çev. Tuğrul Baykent. İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Loti, Pierre. *Yeşil Cami*. trc. Elif Gökteke. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.
- Loti, Pierre. *Türkiye İçin Mektuplar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- L., H.. "Alem-i İslam ve Fransa". *İrâde-i Millîye*, sy. 31, 27 Cemziye'1 Âhir 1338 – 18 Şubat 1920.
- L., H.. "Bizden Ne Bekliyorlar?". *İrâde-i Millîye*, sy. 23, 11 Cemziye'1 Evvel 1338 – 2 Şubat 1920.
- Mennan, Zeynep. "Türkiye'de Olumsuz Pierre Loti Eleştirileri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20, sy. 2 (2003): 31-40.
- Nazif, Edhem. "Hakikatler Karşısında". *Işık*, sy. 25, 13 Temmuz 1335 – 13 Temmuz 1919.
- Ortaylı, İlber. *Son İmparatorluk Osmanlı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Özüçetin, Yaşar. "Anadolu Gazetelerinden Biri Olan "İzmir'e Doğru" ve Pierre

- Loti'nin Gazetedeki Yazıları". *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi* 4, sy. 18 (2011): 264-273.
- Said, Edward. *Oryantalizm*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1989.
- Szyliowicz, Irene L.. "The Role of Stamboul in Pierre Loti's Turkish Fiction". *Turkish Studies Association Bulletin* 7, sy. 2 (1983): 1-5.
- Şahin, Sümeýra Zeynep ve Balta, Muhammed Abdullah. "Pierre Loti'nin Doğusu: Oryantalist Söyleminde Türkiye İzleri", *Korku ve Kaygı Çağında İnsan ve Toplum Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Türkiye-Ankara, 9-10 Ocak 2021), ed. Sait Okumuş v.dğr.. 191-207. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021.
- YAZICI, Fatih. "Tarihsel Tarama". *Tarih İçin Metodoloji*. ed. Ahmet Şimşek. Ankara: Pegem Akademik Yayınları, 2015.
- Yenidünya, Süheyla. "Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy. 1 (2009): 309-325.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

1924 Yılı Karikatürlerinde Antimodernizm Bağlamında Kullanılan Kadın Tasvirleri

Description of Women Used in the Context of
Antimodernism in the Cartoons of 1924

Sümeýra Zeynep ŞAHİN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
MA student, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Ankara, Turkey
zeynep.sahin09@hotmail.com orcid.org/0000-0002-6316-725X.

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 15 Kasım / November 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 20 Kasım / November 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 107-131.

1924 Yılı Karikatürlerinde Antimodernizm Bağlamında Kullanılan Kadın Tasvirleri

Özet

Kadınlar, bir toplumun temel ögesi ve modernliğin birer temsilcileridir. Değişen yeni rejimle birlikte oluşan kadın kimliği de bu dönüşümün bir göstergesi olmuştur. Çalışma, Cumhuriyet ilanından sonra kadının temsilindeki dönüşümlerin çeşitli mizah dergilerinde nasıl tezahür ettiğini konu edinmiştir. 1924 yılında yayınlanmış Akbaba, Gelincik, Zümrüdüanka, Gülyüz ve Kelebek mizah dergileri incelenerek, kadın imajının dönüşümünde yaşanan kırılma noktaları incelenerek bu dönüşüm betimlemelerinin yer aldığı karikatür metinlerinin çözümlenmesinde Van Dijk yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temasını oluşturan dergilerin hepsinde ortak mesele ve sorunlar ele alınmış; mizahi üslup farklılıkları göz önünde bulundurularak karikatürler yorumlanmıştır. Modernleşmenin kadınlar açısından bir dönüşüm yaşattığı dönemde, bu dönüşümlerin toplum tarafından nasıl yorumlandığını anlamlandırmak çalışmanın amacıdır. Kadın üzerinden toplumun gelişimini eleştirmek ve yergi öğeleri kullanmak yalnızca modernleşmeye karşı bir toplum imajı sergilememektedir. Yenileşmenin mizah çerçevesinden nasıl görüldüğünü ele almakla birlikte cumhuriyet kuruluşu ile yaşanan önemli sosyal ve siyasal dönüşümlerin, mizah basınının kendine özgü diliyle kamuoyuna nasıl yansıtıldığını araştırmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Kadın, Mizah, Dergi, Karikatür.

Description of Women Used in the Context of Antimodernism in the Cartoons of 1924

Abstract

Women are the basic element of a society and representatives of modernity. The identity of women formed with the changing new regime has been an indicator of this transformation. The study focused on the reflection of transformations in women's representation in the humor press during the founding of the Republic. The main humor magazines published in 1924, which are an important step of modernization, were examined and the Van Dijk method was used to analyze the breaking points in the transformation of women's image and these transformation depictions in cartoon texts. Akbaba, Gelincik, Zümrüdüanka, Gülyüz and Kelebek journals, which formed the theme of the study and were one of the leading publications of the period, were examined and common issues and problems were discussed in all of them; cartoons have been resolved considering the differences in humorous style. At a time when modernization is transforming for women, it is the aim of the study to make sense of how these transformations are interpreted by society. Criticizing the development of society through women and using ground elements over women only shows the image of society against modernization. While discussing what renewal looks like from the humorous framework, how the important social and political transformations experienced with the Republic are reflected in the public opinion in the unique language of the humor press is included in the research.

Keywords: Modernization, Women, Humor, Magazine, Cartoon.

Giriş

Kadınlık varoluştan beri hep gündemde olan bir konu olmuştur. Bundan dolayı modernleşmeyle başlayan bir dönemde, siyasi bir rejimin değişmesi ile kadınların sosyal hayatta nasıl var olduklarını incelemek çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Günümüzde hala çözümlenemeyen bir durum haline gelen tüm canlılar kadar kadının da hayatta vermiş olduğu varoluş mücadelesi, çalışmayı gerçekleştirirken farklı bir bakış açısı kazandırmak için önemlidir. Nitekim ele alınan konu yalnızca Cumhuriyet Dönemi ile kısıtlanamaz; insanlık tarihinden beri araştırılmaya değer görülen bir konudur. Bu çalışma ile ele alınmak istenen mesele ise Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlara karşı bakışın değişim gösterip göstermediğinin tespit edilerek bir sonuca bağlanmasıyla, varsa değişen noktaların temeline değinmek; bu bakış açısının hem güldürüp hem düşündüren ve toplumun her kesimine hitap eden mizah dergilerinin başlıklarında nasıl zuhur ettiğine açıklık getirmektir. Basın, kadın algısının oluşmasında etkili bir etmendir. Toplum içinde kadının temsil edilmesi ile kadına bakışın şekillenmesi ve ne yönde şekilleneceğine kendisinin karar vereceği bir rol oynamaktadır. Her etki olumlu olmadığı gibi; kadın algısının zaman içinde değişiminde de olumsuz bir etkisi olabilmektedir. Bunları irdelemek de çalışmanın çerçevesini çizer.

Çalışma, modernleşme, kadın modernleşmesi, mizah ve basın kavramları çerçevesinde biçimlenir. Temel hedef, bahsi geçen seneye ait mizah dergilerinde konu edinilen kadın temalı karikatürlerde kadının nasıl yansıtıldığı ve modernleşmeden etkilenişinin basında nasıl yankı uyandırdığını açıklamaktır. Mizah dergileri, toplum içinde her kesime hitap ettiğinden dolayı önem arz eder. Çünkü, günlük bir gazete veya derginin anlaşılabilmesi için okuma yazma bilme zorunluluğu varken, karikatürlerin toplumun her tabakasına hitap ederek yalnızca çizimlerle çok kısa bir sürede aktarılmak istenen mesajı karşı tarafa iletmesi dolayısıyla üzerinde durulması gereken ve toplum bilincine ışık tutan bir çalışma konusu olarak karşımıza çıkar. Çalışma ile incelenen Kelebek, Zümrüdüanka, Akbaba, Gelincik, Gülyüz dergilerinin yazar kadrosunun erkekler tarafından oluşması, kadın modernleşmesinin erkek gözünden tasvir edilmesini zorunlu kılmıştır ve bu tasvirin iyi ya da kötü olması bağlamında incelenmesi gerekli görülmüştür. Yapılan literatür taraması sonucunda, 1924 yılında mizah basınında kadın algısı ile ilgili yeter-

li bir çalışma tespit edilememiş ve genellikle dergiler ile ilgili yapılan çalışmaların siyasi boyutları ele aldığı; kadınlar üzerinde durulmadığı görülmüştür. Birinci el kaynak olarak çalışmanın iskeletini oluşturacak dergilere başvurulup veriler ikinci el kaynaklarla sentezlenmiş, kadın modernleşme sürecinin tarihsel süreçte nasıl tahavvül ettiği ve toplumda kadına bakış şekillenirken mizah basınının bu konudaki rolü analiz edilmiştir. Yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak araştırma süreci sonunda elde edilen veriler betimsel içerik analizine tabi tutulmuş ve metin analizi, durum çalışmasına ek bahsedilen karikatürleri çözümlmek için söylem analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada karikatürlerin altyazı metinleri analiz edileceği için Van Dijk yöntemi de kullanılmıştır. Van Dijk daha çok medya metinlerinin yapılarını açıklamaya çalışan eleştirel söylem analiz yöntemi de medya söyleminin gerisindeki toplumsal yapının nasıl dilsel kurgulara dönüştüğü ile ilgilenir. (Solak, 2011: 3). Dijk yöntemi, haber ve medya metinlerini ve bu metinleri üslup, anabilimi, haber şeması, sosyal ve kültürel bağlamda incelemektedir. Çalışmanın sınırını yalnızca dergilerdeki kadın içerikli karikatürler oluşturmaktadır. Dergilerdeki diğer karikatürler konunun dışına çıktığı için araştırma kapsamı içerisine alınmamıştır. Dergilerin harf inkılabına kadar olan dönemlerde yayımlanmış sayıları Osmanlı Türkçesi'nden transkripsiyon edilmiş olup, nitel içerik analizi ile kadının Cumhuriyet'in kuruluş safhasında nasıl bir gelişim gösterdiği sorusuna cevap aranmıştır.

1. Türk Mizah Basını ve Kadın

Osmanlı'da basın etkili olduğu andan itibaren, Osmanlı toplumsal yapısını anlayabilmek için dergi ve gazetelerin önemi büyüktür. Özellikle 19. yüzyılda basın, kadının kendini ifade edebileceği bir alan haline dönüşmüştür. Basının elzem bir aracı olan matbaanın Osmanlı Devleti'ne çok geç ulaştığı bilinmektedir. İlk resmî gazete olan Takvim-i Vekâyi'nin basımından çok önce matbaanın Osmanlı sınırlarına girdiği bilinse de resmi tarih olarak 1831 kabul edilir. Başta günlük gazete ve dergiler çıkarılırken, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle mizah dergileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir toplumu anlamak için mizah basını önemli bir örnek ve üzerine düşülmesi gereken bir konudur. Nitekim söylenmek isteneni bir çizim ile gösteren karikatürler, bir toplum için çok şey anlatır. Toplumun nabzını tutarak hiciv eşliğinde içerisinde sürrealizm, nevrotizm ve esp-

riler barındıran mizah, toplum gelişimini takip etmek için de olmazsa olmaz bir etkidir. Türk mizah basınının gelişim tarihine bakıldığında her ne kadar resmîyette 1870’te ilk sayısını çıkaran Diyojen olarak bilinse de bu tarihten evvel de çeşitli mizahi dergilerin oluştuğu bilinmektedir.¹ Türklerden önce mizah yayınına 1856’da “Meğû” isimli dergiyle birlikte Ermenilerin başladığı görülmekte; hatta Türk mizah basınına yol göstermede bir kaynak olduğu düşünülmektedir.² Ancak bilinen eski Türk sözlü mizahına bakıldığında da Türk toplumunun mizahla çok önceden tanıştığı yorumu getirilebilir. Rivayetler kesin bir sonuç getirmese de Orta Asya’dan geldiğine inanılan³ Karagöz ve Hacivat, bahsedilen Türk sözlü mizahı için güzel bir örnektir.

Mizah dergileri incelenirken, içeriği ve yazar kadrosu tamamen kadınlara ait bir kaynak bulunamamıştır. Genellikle kadın dergilerinde görmeye alışık olduğumuz kadın yazarlar ve yalnız kadınlara ait dergiler mizah basınında ne yazık ki olmadığı için kadınların duygu durumlarına dair her şeyin bir erkek elinden çıktığı gerçeğini göz ardı etmememiz gerekir. Binaenaleyh, tarih boyunca görüldüğü üzere erkeğin gölgesinde kalan kadının modernleşme döneminde sesini duyurma çabaları bazı konularda önceki girişimlerde olduğu gibi yetersiz kalmış; en azından araştırma konumuzun çerçevesini çizen Erken Cumhuriyet Devri’ne gelene kadar geçen süre zarfında böyle gelişmiştir. Çalışma için incelenmiş olan mizah dergilerinde kadınların genel olarak aşağılanıp hor görüldüğü ve modernleşme kisvesi altında Türk kadınının toplum tarafından kabul edilemeyecek bir konumda gösterilmesi dikkat çeker. Bahsi geçen dergiler arasında özellikle *Gelincik Dergisi*, kadınların modernleşme sebebi ile çok açık giyinmeye başladığına dair görseller verilerek kadın bedeni haddinden fazla açık bir biçimde tasvir edilmiştir. Bunun yanında dergide kadının çalışma hayatına atıldığına ve kendi parasını kazandığı gibi, erkeklerin de kadının parasına göz diktiğine dair yorumlamalar gözlemlenmiştir.⁴ Bu tür karikatürlere yalnız bahsi geçen dergide değil, ele aldığımız tüm dergilerde de ortak bir mesele olarak gündeme geldiğine rastlanmış olmakla beraber içinde bulunulan bu durum kadının erkek parasına muhtaç olarak gösterilmesinden ibarettir. Neredeyse

¹ Hıfzı Topuz, *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü* (Ankara: İnkılap Kitabevi, 1997), 107.

² Turgut Çeviker, *Karikatürkiye & Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*, (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 16.

³ Metin And, “Karagöz”, *DIA* 24 (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 401-403.

⁴ *Gelincik* 6 (Temmuz 1924): 26.

tüm mizah basınında güldürü yolu ile kadının para avcısı olarak gösterilmesi çok olağan bir hale gelmiş; Akbaba, Gelincik, Güler yüz, Zümdürüanka, Kelebek dergilerinin birçok sayısında buna benzer karikatürler fazlaca yer almaktadır. Bu durumun normalleştirilmesi ise yine mizah basınına bir eseridir diye düşünülebilir. Nitekim Türk mizah basınına gelişim safhaları incelendiğinde de erkek çizimlerinin kadın çizimlerine nazaran her anlamda daha ön planda olduğu dikkat çeker. Daha çok Osmanlı Devleti'nin modernleşme çağında rastlanılan kadın dergilerinden görmeye alışık olduğumuz konular aile, moda, çocuk eğitimi, edebiyat gibi asıl anlatılmak istenenin kadın haklarını gözetmek ve toplumda var olduklarını hissettirmek olduğu çok açıktır. Ancak mizah basını, toplumun eksikliklerini ve eleştirilen kısımlarını yerme unsuru ile topluma aksettiren bir alan olduğundan kadın meselesinin basına intikal edişi çok farklı zuhur etmiştir. Bu aktarımlardan bahsetmek için öncelikle çalışmada ele alınan dönem içerisinde dergilerde kadınların nasıl imlendiğine bakmak faydalı olacaktır.

2. Mez kûr Dergilerde Modern Kadın Yansımaları

Çalışmada adından sıkça bahsettiren dergiler incelenirken yalnızca kadın konusunu ele alan karikatürler çözümlenmiştir. Dergideki karikatürlerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı kadınının da Batı'ya ayak uydurmasına pasif bir direniş göstererek karikatürlerle yergi malzemesi haline getirilmiş, yeri geldiğinde kadınların para için her şeyi yapabilecekleri, kocalarını aldattıkları, çok açık giyindikleri ve ne yazık ki modernleşmenin yalnızca bunlardan ibaret olduğu yansıtılmıştır. Ekte verilecek olan örnek Gelincik Dergisi'nden bir kare. Dönemin kadınları için bakış açısını anlamlandırmak için gösterilen güzel bir örnek.

Resim 1'de görülen karikatüre göre, bir kadının şarkı söylemesi talip istemesine ya da bekarken yapılması gereken bir eylem görüntüsünün çizilmesine yer verilmektedir. Öncelikle karikatürün işlendiği dönem ele alınarak yorumlanırsa, modernleşmenin ivme kazandığı bir dönemde böyle bir yorum yapmak gelenek ile açıklanabilecekken, diğer örneklerde de görüleceği üzere derginin diğer çizimlerinde gelenekselci bir yaklaşımın ziddi bir tavır takınıldığı gözden kaçmaz. Resimde gösterilen bir durumda, bir kadın evliyken şarkı söylemek gibi basit ve kişiye göre eğlence veren aktiviteleri yapması hoş karşılanmadığı yorumu ortaya çıkar. Muhtemelen bu görüşün temelinde Osmanlı kadınının daima sessiz ve pasif olması

gerektiği düşüncesi vardır. Ancak eğer bahsedilen kiracı bir erkekse, evli bir erkeğin yüksek sesle şarkı söyleyecek kadar neşeli olmadığı yorumlanabilir.

Resim 1.⁵

Zevc: "Alt kattaki kiracı evli değil galiba..."

Zevce: "Neden?"

Zevc: "Şarkı söylüyor da..."

Osmanlı toplumunda kadınların toplumsal bir değişim süreci geçirmesi Tanzimat Dönemi itibariyle gerçekleşmiştir. O tarihten evvel kadının özgürleşmesi ancak kısıtlı bir şekilde yaşanmıştır. Bir kadın, Osmanlı düşünce sistemine göre belli bir yaşa gelene kadar babanın, ondan sonra ise kocanın çatısı altında o kişinin sorumluluğuna girerdi. Kendi ayakları üstünde durabilen bağımsız kadın imajı ise genellikle döneme aykırı bir portre çizmiş ve eleştiri oklarından kendini alıkoyamamıştır. Ancak gelişim sürekli devam eden bir olgudur ve devletin dönüşüm geçirdiği bir süreçte kadınların bu duruma kayıtsız kalmaması gayet normaldir. Ayrıca artan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar ise kadınları iş hayatına atılmaya teşvik etmiş önemli bir mevzudur. Nitekim Türk kadını geçmişten beri tarlada çalışarak evin ekonomisine katkı sağlamış olduğundan çalışma yaşamına kolay uyum sağlamıştır. 19. yüzyıl ile tekstil ve tütün sektörü başta olmak üzere kadın işgücünden yararlanılmıştır.⁶ Bu gelişme ile ilgili

⁵ Gelincik 3 (Haziran 1924): 12.

⁶ Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-*

dönemin gidişatını ve toplumsal eşitsizlikleri değerlendirmek açısından güzel bir örnek yine *Resim 2*'de Gelincik'ten. Bir kadının tek başına konuşmasını konu edinen karikatür çalışan bir kadının düşüncelerindeki aykırılığı yakalamamızı bekler. Karikatürün yayımlandığı 1924 yılı ise kadınların ekonomik özgürlüklerini kazandıklarına dair bir fikir edinmemizi kolaylaştırır.

*Resim 2.*⁷

“Bir erkek bulmalıyım ki gözü benim kazandığım parada olmasın... Ama nerede?”

Karikatüre baktığımızda kadınların iş yaşamının modernleşme ile ivme yakaladığını yorumlayabilir, ayrıca erkeklerin de artık çalışan kadınların paralarına göz koyacak kadar olaya sıcak baktığını anlayabiliriz. Toplumsal rollerin değiştiğini gösteren bu karikatürde kadının yalnız başına durmayı tercih etmemesi gözden kaçmamalı. Derginin kadına yaklaşımı *Resim 3*'teki karikatürde bir kadının kendi ayakları üzerinde durmak için bile bir erkeğe ihtiyaç duymasını ifade etmesinden de anlaşılabilir. Dergide kullanılan görsellerde genellikle Avrupalı yaşam tarzına ve gelişmelere ayak uydurmaya çalışan bir kadın görülürken, karikatüristlere göre ise modernleşmenin Osmanlı kadın kimliğine zarar verdiğinin savunması yapılmaktadır. Tıpkı çalışmanın ele aldığı çoğu dergideki gibi, kadınları eğitim, sanat, düşünce ve hayal dünyalarını teşvik etmek yerine modernleşme girişimlerinin ne kadar yanlış (!) bir karar olduğu düşünce-

1922). (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstrisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2010), 57.

⁷ *Gelincik* 6 (Temmuz 1924): 26.

si dayatılmaya çalışıldığı yorumlanır. Bu durumun dergi yazarları ve yayıncılarının erkek olmasından kaynaklı olduğu muhtemeldir. Kadınların ekonomik bağımsızlığını kazanmaya başladıklarına bu karikatür iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Resim 3.⁸

*“İki yüz ellisini Ragib’den, iki yüz ellisini de Macid’den isterim...
Adam sen de ikisinden de beşer yüz lira isterim, beş yüz kiraya gider, beş yüzü
de bana kalır.”*

Ekonomik bağımsızlığını 1924’ten çok önce kazanmaya başlayan kadınların erkeklere muhtaç olmadan da yaşamlarını sürdürebilmeleri mümkün görünmektedir. Cumhuriyet’in kurguladığı yeni kadın kimliğine zıt ama bir o kadar da sıklıkla erkek söylemine konu olmuş “para avcısı” kadın tiplmesi örnek olarak Resim 3’te verilmiştir. Karikatürdeki kadının düşüncesi iki erkekten de fazla para isteyerek kendisine de para kalmasıdır. Bu çizimde hem kadının kira gibi geçimini ilgilendiren durumda hem de kendi lüksünde erkeklerin cebine baktığı yorumlanarak filhakika kadının kurnazlığına da bir gönderme yapılmaktadır. İncelenen dergilerde kamuoyu nezdinde kadınların kendi ayakları üzerinde durmayı tercih etmeyerek erkek parasına tamah ediyor izlenimi verilmesi olabildiğince subjektif ve alaya alınmış bir mesele olarak yorumlanır. Zira kadın iş gücünün tarihsel sürecinde sanayi devriminin önemli bir nokta olduğu gözden kaçmamalıdır. İşçi olarak çalışma hayatına başlamaları Erken Cumhuriyet Dönemi’nden öncesine dayandığı için, bahsedilen dönem içerisinde çalışmayan kadınların varlığı çalışanlara oranla çok az olma-

⁸ Gelincik 7 (Temmuz 1924): 28.

lıdır. Nitekim kadın iş gücünün tedricen ev ve kırsal alandan sıyrılıp fabrika ve atölyelere taşınması Cumhuriyet Dönemi başlarına tekabül eder.⁹ Ev dışına çıkmış olan kadın için annelik görevinin geri planda kalması ile tepkilerin bu şekilde gösterilmesi doğru orantılı olabilir. Kamuoyunda bu durum ile alakalı kaygıların birçoğu yansıtılmıştır.

Kadın bedeninin yayıncılar tarafından sıklıkla karikatürlerde gösterilmesi dergiye okuyucu çekmek ya da hedef kitleyi yermek nedeniyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Kadın bedeninin dergilerde mizah yergisi unsuru olarak kullanılmak için bile olsa dikkat çekici bir şekilde kullanılması kadın bedeninin kendilerince kurgulandığı fikrini ortaya çıkarır. Görüldüğü üzere ki kadınlar modernleşme bağlamında toplumsal gerçeklikten uzak bir şekilde temsil edilmiştir. Derginin neredeyse bütün sayılarında kadın vücudunun tabiri caizse cinsel bir haz unsuru ve görsel şölen olarak uyarılması sıklıkla tekrarlanmıştır. Neredeyse çoğu sayıda, tasvir edilen kadınların üstünde döneme göre oldukça açık nitelendirilebilecek Avrupalı giysiler tasvir edilmiştir. Billhassa moda, modernleşmenin kadınlar üzerinde en önemli temsilidir. Modernleşme sürecinde eleştirilerin önemli bir konu modadır. Geleneksel kadın giyimi ile dergilerdeki değinilen ve eleştirilen kadın modası karşılaştırıldığında eleştirel bir söylem oluşturmuştur. Neticede moda, kadının özgürleşmesinin toplumsal yansıması olarak vurgulanır. Buna göre, duruma yaklaşımda modernizmi ve gelenekselciliği savunanlar için farklı düşünceler hakimdir. Gelenekselci yaklaşanlar için kadının değişmesi, geleneksel yapının çözülüşü olduğu için bir yozlaşma olarak görülür. Modernizm savunanlar içinse yeni ve dinamik bir şeydir.¹⁰ Tanzimat ile başlayan yenileşme hareketleri, Osmanlı kadınının üzerindeki yeni yaşam tarzı bulmasını da sağlamıştı. Avrupa modasına uyum sağlamak isteyen ve gündemi takip eden kadınlar, dikiş öğrenmeye başlamış;¹¹ tabii bu durum basında da tartışmaya yol açtı. Bu tartışmalar yalnızca kadın modasında başlayan özgürlük değil, modern toplum biçimi açısından da önem arz ediyordu. Mizah dergilerinde de bu durum, “son moda, bu yılın modası” gibi yazılarla¹² sunulmuş, kimi

⁹ Ahmet Makal, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kadın Emegi” *Çalışma ve Toplum Dergisi* 2, 25 (2010): 15.

¹⁰ İlan Pappé, *Ortadoğu’yu Anlamak*, trc. Gül Atmaca. (İstanbul: NTV Yayınevi, 2009), 291-312.

¹¹ Namık Sinan Turan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, *KADEM* 12 (2013): 107.

¹² Akbaba, S. 148, 5 Mayıs 1340 (5 Mayıs 1924), 53; Akbaba, S. 127, 21 Şubat 1340 (21 Şubat 1924), 384; Akbaba, S. 162, 23 Haziran 1340 (23 Haziran 1924), 95; Güleriyüz, S. 121, 7 Ağustos 1339 (7 Ağustos 1923), 186.

zaman mizahi bir üslupla bu durum eleştirilirken kadınların modayı bu denli takip ettiğinden yakınılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde kadın giyiminde Avrupa modasının hâkim olduğu rahat bir şekilde görülür. Özellikle Meşrutiyet Dönemi kıyafet konusunda bir dönüm noktasının temsilidir.¹³ Meşrutiyet ile kadınların sosyal yaşamdaki etkinlikleri artmış, daha özgür adımlar atarak çevrelerinde olup bitenlerin farkına varmaya başlamışlardır. Batılı kadınların kılık kıyafetinin Osmanlı kadınlarına nasıl ulaştığı konusuna gelinirse, gelişen basın beraberinde dünyada olup bitenler kolay bir biçimde algılanmaya başlanmıştır. Toplum içine girerek toplumun nabzını tutan bazı Avrupalı elçiler, elçi eşleri ya da gayrimüslim kadınlar aracılığıyla bu etkileşim kolayca yaşanmıştır. Zira dönem de bu etkilenmeye çok müsait olduğundan yadırganan bir durum oluşmamıştı. Ancak alışılmışın ve gelenekselin dışına çıkan kadınların dergiler aracılığıyla acımasızca eleştirilmesi sık rastlanı hale gelmiştir. Avrupa modasını takip eden Türk kadınlarının dikiş öğrenmeye başlamasıyla¹⁴ basında da tartışmalar başlamıştı. Bu tartışmalar yalnızca kadın modasında başlayan özgürlüğü değil, modern toplum biçimi açısından da önem arz ediyordu. Avrupa ile gelişen ilişkiler bağlamında duruma bakılırsa, yalnız kadınların değil yöneticilerin bile daha modern giysiler tercih ederek çağdaş bir görünüm sergilemek istemesi karşısında bu durum hiç de yadırganmamalıdır. Elbette ki gelişen dünya perspektifinde kadınlar da Avrupalı kadınları gördükçe onlar gibi davranmak ve onlar gibi giyinmek, yaşamak, onların sahip oldukları sosyal haklardan yararlanmak isteyeceklerdi. Özgürlüklerinin peşine düşen kadınlarda ilk olarak çarşaf ve yüzlerine örttükleri peçe kalktı, bunların yerini daha Avrupalı kıyafetler aldı.¹⁵ Avrupa yelek, entari, rob, kostüm gibi terimler toplum içinde yaygınlaşmıştır. Özellikle Fransız modasında sıkça görülen beyaz renk tercih edilmeye başlanmış, çeşitli çizgi desenleri, dekolteler, kabarık etekler, korseler aksesuar olarak da genelde başta görülen değerli taşlar, başlıklar giyim kültürüne kazandırılmıştır. Dergilerde görülen kadın figürleri bakımlı, makyajlı ve güzel giyimli olarak işlenmiş; hatta çoğu zaman makyaj konusu, erkekler tarafından sıkça eleştirilmiştir. Örneğin, Akbaba'da boya koktuğunu söyleyen bir adam karşısında du-

¹³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 125.

¹⁴ Namık Sinan Turan, "Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar", *KADEM* 12 (2013): 107.

¹⁵ Yaprak Zihnioglu, *Kadımsız İnkılap* (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 109.

ran kadının makyajına atıf yapmak istemiştir.¹⁶ Derginin farklı sayısında, garip makyajlı iki kadın çizilerek, makyajı bazen abartarak yaptıklarına iğneleme yapılmıştır.¹⁷ Harp döneminde enflasyondan dolayı ülkede her şey pahalılaştırken kadınların makyajdan etkilenerek gözlerine far olarak kömür ezip sürdüklerine dair bilgiler verilmiştir.

Resim 4.¹⁸

Örnekte görüldüğü üzere mizah dergilerinde kadınların giyimleri genellikle resimdeki gibi açık tasvir edildiğinden, Avrupa modasına yakın olduğu düşünülürse, çizimlerin Osmanlı kadını tam olarak yansıtmadığı çıkarımı yapılabilir.¹⁹ Antrparantez görseldeki kadının elbisesi normalin çok üstünde açık ve örnek alınan Avrupa modasının bile çok üstünde olduğundan ekteki çizim biraz abartı içermektedir. Bu noktada eleştiriden önce metinlerde temsili yapılan kadınların uyruklarının incelenmesi gereklidir. Zira, 1912 Yunan İşgali ile Selanik'ten Osmanlı topraklarına göç eden birçok kadın olmuş, akabinde Akbaba Dergisi'nde yer alan bir karikatürde bu duruma bir örnek tespit edilmiştir: "Madam, seni Ankara'ya götürem mi?" sorusuna "Ne yapayım orada?"²⁰ şeklinde karşılık veren bir kadının konuşma tarzına bakarak Türk olmadığı açık bir biçimde anlaşılır. Genel hatları ile kadının döneme göre çok açık ve Avrupai giyindiği gösterilirken cinsel çağrışım yapan birçok karikatürle bu sav desteklen-

¹⁶ Akbaba 124 (Şubat 1924): 375.

¹⁷ Akbaba 87 (Ekim 1923): 263.

¹⁸ Gelincik 1 (Haziran 1924): 4.

¹⁹ Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1982), 146.

²⁰ Akbaba 1 (Aralık 1922): 3.

miştir. Basın, kadının modernleşme aşamasında daha çok açık giyinmeye başladığını tasvir eder. Böyle bir durum varsa bile, modernleşme yalnızca kadına has bir durum olarak vukua gelmedi; erkekler de bundan payını aldı. Modern toplumlar, cinsiyete dayalı eşitsizlikleri üretir ve diğer toplumsal eşitsizliklerle iç içe sürdürür; modern toplumlarda cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliklerin esasen biyolojik farklılıklardan kaynaklandığı düşünülür. Fakat bu biyolojik farklılıklar, toplumda akseden cinsiyet farklarına sonradan verilen anlamlar olarak toplumun içinde vardır.²¹ Toplum, bazı işlevleri cinsiyete özgü kılmaktadır, örneğin kadın anne olabilirken erkek asker olabilir. Anne ile asker arasındaki ayrım biyolojik değil, toplumdur. Bir başka deyişle bu ideolojik farklılıklar biyolojik determinizm ile toplum tarafından değişmez bir gerçek haline getirilir. İncelenen karikatürlerde bu sık rastlanan durum, kadın bedeninin dikkat çekici bir öğe olarak sergilenmesinde ve toplumsal rollerinin yalnız erkeğe hizmet etmek olarak gösterilmesinde büyük etkiye sahiptir.

Resim 7.²²

“Kadın iyi giyinmelidir diyorlar
Bilakis iyi soyunmalıdır fikrindeyim.”

Resim 8²³

“Şu kış kadar fena mevsim yok.
İnsan giyinmek zorunda kalıyor.”

Kadınların muhafazasız olmaya fazla ilgili gösterilmesi hususunda

²¹ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 110.

²² *Zümrüdüanka* 133 (Ocak 1924): 399.

²³ *Zümrüdüanka* 105 (Ocak 1924): 315.

Zümrüdüanka Dergisi'nden iki örnek verilmiştir. Transparan bir gecelik- le tasvir edilen kadının kendi kendine konuşması aktarılmıştır. Kadının birçok çizimde görseldeki gibi yansıtılmaya çalışılması, bedeniyle ön plana çıkmaya çalıştığı fikrini uyandırır. Döneme ışık tutan çeşitli kaynaklara bakıldığında toplumsal haklarını elde eden kadınların böyle olmadığını; özgürlüğüne düşkün olmakla açık olmak arasında fark olduğunu ve özgürlüğün yalnızca bedensel değil zihinsel bir olguya da işaret ettiğini görmek karikatürlerdeki antimodernizm fikirlerini anlamayı da kolaylaştırır.

Toplumsal yenileşmenin sonucunda oluşan değişimlerin basına yansımada kültürel değerlerin değiştiği tezini güçlendirdiği söylenir. Dergilerde gözlemlendiği kadarı ile peçeli ve tabiri caizse kapalı kadınlar yer alırken, karşılaştırmalı olarak karşısına daha Avrupai ve giyimde süse düşkün kadınlar konulmuştur. Dönem, yenileşme dönemidir ve akan sürece karşı koymak imkansızdır. Farklı coğrafi özellik, kültür ve yaş skalasını ele almadan iki karşılaştırmanın yapılması doğru bir yaklaşım değildir. Zira kırsal kesimde yaşayan bir insan ile şehir hayatının akışına ayak uyduran kimsenin yaşam tarzları bir olamaz. Bu duruma güzel bir örneği Akbaba'da görmekteyiz.

Resim 9.²⁴

Genç kız: "Bu kadar kalın peçeyi ben ne yapayım?
Siz onları muşmula suratlı kocalara satınız!"

Resim 10.²⁵

²⁴ Akbaba 153 (Mayıs 1924): 67.

²⁵ Akbaba 158 (Haziran 1924): 82.

Tuhafiyeci: "Zaten efendim, ben de valide hanım efendi için çıkarmıştım!"

Akbaba'da kadının modernleşmeyle birlikte toplumdaki varlığı ile alakalı birçok karikatür vardır. Dergide söz sanatı olarak cinas, dilsel söylem olarak da ima çok sık kullanılmıştır. Genellikle cümlelerin yan anlamlı olduğu ve cinsel çağrışım yaptığı rahat bir şekilde görülürken *Resim 9*'daki tezgahların kadına peçe gösterdikten sonra genç kızın annesine gösterdiğini söylemesi, yalnızca yaşlı kadınların yüzlerini ve başlarını kapattığı fikrini oluştururken modernleşmenin de yanlış algılanmasını destekler. Modernliğin yalnızca baş açma ile olabileceği düşüncesi toplumun hemen her kesimine nüfuz etmiş bir düşüncedir. Oysaki baş açmaktan öte zihinleri açmanın gerekliliğidir asıl vurgulanmak istenen. Dönemin şartlarına göre Müslüman bir kadının yaşam tarzının yanlış modernleşmeye evrildiği tepkisi üzerinde çok durulur. *Resim 10*'da ise muhtemelen Anadolu kadınının 1924 yılında kılık kıyafeti anlatılmak istenmiştir. Daha dışa kapalı olduklarından dolayı modernlik algısının geç tezahür ettiği yorumlanabilir.

Toplumda yerleşmiş kalıplara cinsiyet etrafından bakılınca erkeklerin kadınlardan daha şanslı olduğu görülür. Toplum içinde kadın/erkek olmak biyolojik oluşum dışında anlamları da vardı, kadınların kamusal alandaki konumu bu durum üzerinden şekil alır. Kadın bedeninin tahakküm edilmesi ve şiddete maruz kalması Osmanlı'dan günümüze değin kadın hareketinde öncelikli bir konu olmuştur.²⁶ Kamusal alan çerçevesinde Osmanlı kadınına bakıldığında erkeklere özgü veyahut karma alanlarda bulunabilmeleri birçok kesim -özellikle erkekler- tarafından karşı çıkılan bir durum oluşturmuştur. Dergiler incelenirken kadınların toplum içinde bulunmaları eleştirilerek Zümrüdüanka'da bir kadını kafese koyan erkek çiziminin altında verilen yazıda "*burada büyüyeceksin*"²⁷ söylemi, kadınların kamusal alanda var olmaya başlamasına bir tepki bakımından eleştirilmeye değerdir. Kadının gelişip ilerlemesinin istenmeyen bir durum olduğu bu ve benzeri eleştiri unsurlarıyla yorumlanabilir. Çarşaf ve peçesinden sıyrılan kadının ahlaksızlaştığı vurgusu ise çok göze çarpar. Kadınlar için umumi mekanlar, girilmemesi gereken ve sadece erkeğe uygun yerler olarak tanımlanmıştır. Bu bakış açısı çerçevesinde kadının modernleşmesine set çekildiği fikri elbette çalışmamızın sorunlarından birini

²⁶ Ülker Yükselbaba vd., *Kadın Kamusal Alan ve Hukuk*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2017), 5.

²⁷ *Zümrüdüanka* 30 (Ocak 1923): 89.

oluştururken, bunun nedenine bakınca da erkek egemen toplumlarda erkeklik algısının kaybolacağı fikri korkusunun oluştuğundan bu tip eleştirilerin gündeme geldiği yorumu çıkarılır. Erkeklerle ait olarak kalıplaşmış mekanlardan en önemlisi ve günümüzde bile hala kullanılan kahvehane temalı bir çizim Karagöz Dergisi'nde karşımıza çıkar.

Resim 11.²⁸

Hanımlar Kahvehanelerde Oturabileceklermiş!

Karagöz: "Aç kulağımı Hacıvat, hanım ablalara bir şekerli okkalı gel. Bu küçük hanıma da marpucu temiz bir nargile!"

Karagöz'ün cümlelerine bakıldığında, içi kadın dolu kahvehanede kadınların bulunuş amacının sorgulandığı çok açıkken, nargile ve çay içerek "erkeklerle has" ortamlarda bulunarak yine onlara özgü bir eylemin yapılmasını mizahi üslupla eleştirmeleri, kadınların kamusal alana girişinin dengeleri şaşırttığı yorumunu çıkarır.

Bir başka ortak olarak ele alınan konu ise neredeyse her kadının eşini aldattığı ve bir erkekle ancak parası için birlikte olacağı yorumu aktararak yanlış modernleşmeye örnek getirilmiştir. Kadınların erkek gözünde kullanılabilecek bir metaya dönüştürülmesi dergilerde en sık rastlanan fenomendir. Örnek olarak Resim 5'te Zümrüdüanka'da tezgahtar bir kadına bir erkeğin "son fiyat ne istiyorsunuz?" sorusu cinsel bir çağrışım yapması, kadının "on lira" dedikten sonra "yalnız bir saat için mi?" lafı ile bariz anlaşılır.

²⁸ Karagöz 1676 (Nisan 1924): 344.

Resim 5.²⁹

Görselde verilen mesaj, kadınları istedikleri kalıba sokabileceklerini düşünen erkekler karşısında kadınların basit birer meta haline dönüşmesidir. Zira dergilerin her sayısının en az bir sayfasında kadınlar hakkında verilen cinsel içerikli mesajlar ve kadınların obje olarak sergilenmesi asla eksik edilmemiştir. Aynı dergiden duruma başka bir örnekle yaklaşırsak Resim 6'daki karikatürde asıl düşündürücü mesele, kadın ve erkek ilişkilerinin basına "rahat" bir tavırla yansıtılması ve kadın erkek ilişkilerinin neredeyse tamamının "yalnızca bu şekilde yürüyormuş" ve bir kadınla erkeğin arkadaşlığının hiçbir zaman normal arkadaşlık olamayacağı imajının verilmesidir.

Resim 6.³⁰

“-İftarda orucunuzu neyle bozacaksınız?”
“-Şeftali tatlısıyla!”

²⁹ Zümriüdüanka 64 (Ocak 1924): 193.

³⁰ Zümriüdüanka 130 (Ocak 1924): 391.

Dergilerde gösterilen erkeklerin kadına bakışını destekleyen em iyi örnek bu karikatür olabilir. Özellikle alt metne bakıldığında üslubun son derece yersiz ve rahat olduğu göze çarpar. Kadınların erkeklerle böyle rahatça konuşabildiği imajı verilirken kadın ve erkek arasında bu tür diyalogların olması da ayrıca abartılmış olarak verilmiştir.

Kadınların modernleşmesinde eleştirilerin bir başka nedeni, toplumsal yaşama ayak uydurmaya başlayan asri kadının evini unuttuğu düşüncesidir. *Resim 12*'de "Hanımların Barlara Gitmesine Müsaade Edilirse" başlığı ile ele alınan karikatürde ayna karşısında süslenen kadının evdeki sorumluluklarını kocasına devrederek eğlenmeye gittiği çizilmiştir. Bu da toplumsal cinsiyet rollerinin değiştiği imajını vererek kocasına söylediklerinin sorumsuzca ve yanlış modernleşmeyi temsil ettiği fikrini doğurmuş, eleştiri malzemesi haline dönüşmüştür. Asri kadının kendine vakit ayırabilmesi bile karikatürden görüleceği üzere bir lüks olarak algılanmaktadır. Osmanlı toplumunda kadının tek görevi, evine ve çocuklarına bakmak algısı olduğundan yeniliğe ayak uydurmaya başlayan Türk kadınları eleştiri oklarından sıyrılamamışlardır.

Resim 12.³¹

“Saat beşte dans muallimi bekliyor. Altıda Kafeşantan'da Bedia ile buluşacağız, yediden gece yarısına kadar Sermet'lerde çay ziyafetinde bulunacağım. Sen evdeki işleri bitir, tam birde beni almağa gel.”

³¹ Zümürdüanka 84 (Ocak 1924): 252.

Buna ek olarak çarpık ilişkiler sıklıkla gündemde tutulup, kadının kocasını aldatmasının çok alışlagelmiş bir durum gibi işlenmesi ve neredeyse tüm asri kadınların bu şekilde davrandığı aktarılmıştır. Dönem ve şartlar ne olursa olsun bir cinsiyet topluluğunu birkaç örnek üzerinden genellemeye koymak çok doğru bir tutum değil. Bilakis işlenmiş olan dönemde de kadınların hala bu denli açık fikirli oldukları ve kadın erkek ilişkilerinin bu derece geliştiği söylenemez.

Resim 13.³²

Dergilerde kullanılan ifadelerden biri de kadınların bir işi yapabilecek kapasiteye sahip olmadıklarıdır. İncelenmiş olan dönem için konuşulacak olursa 1924 yılı mizah dergilerinin genellikle çoğunda kadınlar hakkında küçük bir yazı bile olsa bu söylem rahatlıkla hissedilir. Örneğin duruma hasıl olan Resim 13'teki karikatürde kadının "eğer hükümet ben olsaydım!" cümlesine karşılık erkeğin "çabucak alaşağı ederlerdi" cevabı ile kadınları siyaset için basit ve imkânsız gördüklerine işaret eder. Oysaki kadınların cemiyetleşme faaliyetleri ile birlik oldukları ve kadınlara ait bir fırka kurma fikirlerini bile hayata geçirecek kadar cesur oldukları atlanan bir gerçektir. Buna örnek olarak, Karagöz Dergisi'nde Kadınlar Halk Fırkası'nun tiye alınması gösterilir. "Kadınlar Halk Fırkası Süsleniyor"³³ başlığı ile ka-

³² Akbaba 114 (Ocak 1924): 346.

³³ Karagöz 1752 (Aralık 1924): 572.

dınların siyasi hayatı normal hayatmış gibi sanmaları süsü verilirken, tek yapabildikleri deyim yerindeyse süslenip püslenmek algısı oluşturularak eleştiri getirilmiştir.

Giyim hususundaki düşünceler ve bu düşünceleri destekleyen örnek karikatürlerden önceki sayfalarda bahsedilmişti. Kadınların süslenme mevzusu da işin içine girince moda ile ilgilenen kadınların nasıl algılandığına dair birkaç eleştirel tutum daha örnek olarak verilecektir. Yavaş yavaş sosyal hayata geçiş yapan kadınların kamusal alanda varlığını hissettirerek dergilerde onları moda düşkünü yaftası ile eleştirip meslek hayatında dahi kadınların itibarsızlaştırılmasına örnektir.

Resim 14.³⁴

“Muallimlerin İsimleri Gibi Kıyafetleri de Erkekleştirilirse”

- Yahu hale bak, bu kıyafette erkek olur mu?

- O erkek değil a canım, mektep muallimi.

Buradaki örnekte iki adamın kadının kıyafetini eleştirdiği görülür. Esas eleştirilmesi gereken durum kılık kıyafetlerin cinsiyetleştirilmesidir. Bir kadının sürekli etek giymeyeceği gibi pantolonun da yalnız erkeklerle özgü olmadığı fikrinin aşılması gerekirken günümüzde bile bu tür mevzular zaman zaman gündeme gelmektedir. Ayrıca çizimde görüldüğü üzere işe giden bir kadının çalışma hayatına girdiği görülürken bu durum çevrelerce pek olumlu karşılanmamıştır.

³⁴ Zümürdüanka 125 (Ocak 1924): 375.

Resim 15.³⁵

- Kim bilir ne acele işi var ki evden çorapsız fırlamış.
-Kocasını üzerlerine geldiyse çoraplarını giymeye vakit bulamamıştır.

Resim 16.³⁶

- “Çıplak Baldır Modası”
-Çoraplarımı şimdi yıkadım kurusun da öyle çıkarız!
- Ayol şimdi çıplak bacak modası var çorabı ne yapacaksın

Resim 15'teki karikatürde kadının çorapsız dışarı çıktığında hemen kocasını aldatan kadın güzellemesi yapılmıştır. Bunun, toplumun genel bir algısı olduğunu söylemek muhtemel, çünkü aşağıda verilen örnekte çıplak bacak modasının hâkim olduğu yazılmış ve kadınların modayı ne kadar ilgiyle takip ettikleri betimlenmiştir. Çizimde de kadının arkasından fikir yürüten kişilerin erkek olması, modadan haberleri olmadan cinsel bir metafor haline getirdiklerini gösterir. Nitekim kadınlarla ilgili en fazla yorumun erkeklerden çıktığını daha önce belirtmiştik.

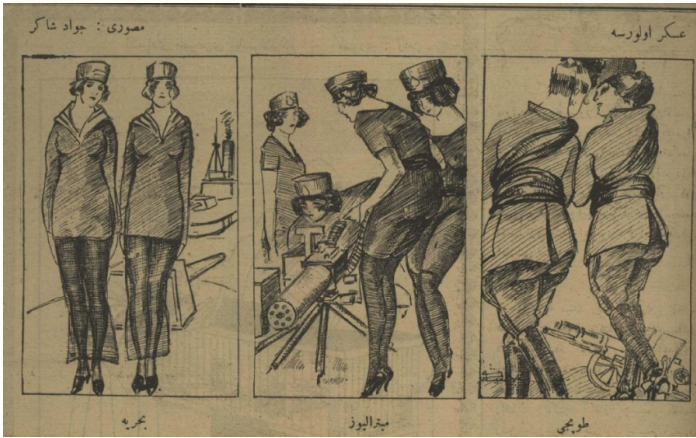
Ayrıca meslek konusunda neşriyatlarda genelde kadınların meslek icra ederken çizimleriyle alay edilirken bu işlerin erkeklere özgü olduğu düşüncesi de yüklenen değersizlik ve becerisizlik görüşünün birer yansıması olarak karşımıza çıkar. Bu durumu yansıtan karikatürler ekte verilmiştir.

³⁵ Zümrüdüanka 159 (Temmuz 1924): 477.

³⁶ Akbaba 162 (Haziran 1924): 95.

Resim 18.³⁷

Her kadının altında meslek isimleri kadın uyarlaması olarak yazılmıştır. Sağ baştan “Müftiha, talebe, hatibe, vaize, kadiye, imame, gassale, hafize” Kadınların meslekle tamamen alakasız sarık, elbise ve aksesuarlarla resmedilmesi mesleklerin onlara ne kadar zıt olduğu düşüncesini vurgular. Oysa kadınların da bu meslekleri yapmasında bir engel yokken, basın buna ters algı yaratmaktadır. Buna ek olarak basında sıkça gündeme gelen ve kadınların tek yaptıkları mesleğin o olduğu algısını oluşturan hizmetçilik, mizah basınına göre erkekleri baştan çıkarmak için kullanılan bir misyon haline gelmiştir.

Resim 20.³⁸

³⁷ Akbaba 7 (Aralık 1922): 20.

³⁸ Akbaba 235 (Mart 1925): 76.

Kadınların mesleklere ne kadar zıt oldukları fikrinin kabul gördüğü mizah basınında bir başka örnek “Kadınlar Asker Olursa” başlığıyla kıya-fetlerinin uygunsuz ve kadınların aralarındaki iletişim ele alınarak mesleğe uygun olmadıkları ironik bir dil ile aktarılmıştır. Kadınların ayağında-ki topuklu ayakkabı ve etekleriyle çizilmesi bu tersliği daha anlaşılır kılar. Temsillerde kadınlar genellikle, siyasetten ve herhangi bir meslekten anlamayan değersiz kimseler olarak gösterilmeye çalışılsa da kimi örneklerde de görüleceği üzere cinsel kimliği ile ön plana çıkartılarak sanki kadınların hayatlarında tek vasıfları o imiş hissi verilir. Asırlardır toplum tarafından yerleşmiş olan eril tahakküm algısı sebebiyle, kadınların sosyal hayata katılım sağlaması ve kamusal alanda da varlığını göstermeleri toplumsal cinsiyet rolüne aykırı görülmüştür. Dönem şartlarına bakılırsa, hegemonik erkeklik değeri çok yaygın olmakla beraber statü fark etmeksizin her erkeğin aynı derecede yararlandığı toplumsal bir düzenden bahsedilir.³⁹ Türk toplumunun erkek egemenliğine dayanan bir toplum olduğu açık bir şekilde gözlemlenebilen bir gerçekliktir.

Sonuç

Çalışmada, Cumhuriyetin erken döneminde bahsi geçen dergilerde kadınların sosyal hayata katılması ve modernleşme girişimlerinin nasıl zuhur ettiği ile alakalı yayımlanan sayılarda çeşitli görüşler karikatürize edilmiştir. Birbirinden ayrı bir mizah anlayışı geliştiren her bir derginin edebi üslubu da farklılık göstermiştir. Genellikle hiciv ve ironi ile olaya yaklaşarak mizahi bir üslupla konular tiye alınarak yorum getirmişlerdir. Geçmişten günümüze hala devam eden bir mesele olarak patriarki ataerkillik, çalışmada bu pencereden bakmaya yoğunlaştıran bir mesele olmuştur. Patriarki kadınlar üzerinde erkek tahakkümünü anlatan bir kavramı ifade eder. Kavram, ilk olarak Kate Millett ve Sylvia Walby gibi feminist düşünürler tarafından (Millett, 1970; Walby, 1990) kullanılmış, erken dönem feminist düşünürlere bakıldığında farklı sınıf, ırk ve millet gözetmeksizin kadınların ortak bir ezilme yaşadığını belirtmişlerdir. Bu farkındalıklar ise toplumsal cinsiyet ile rollerin farklılığına vurgu yapmıştır. Osmanlı son döneminde de erken cumhuriyet döneminde de aynı durumların yaşandığı gözden kaçmaz. Yeni bir rejim inşa ederken, kadınların haklarını talep etmekte daha özgür davranabileceği bir ortamın ku-

³⁹ Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 17.

rulması, dünyada görülen gelişmelerle doğru orantılı olmuştur. Nitekim, daha erken dönemlere bakıldığında Türk kadınının birçok haktan mahrum bırakıldığı ve erken cumhuriyet dönemi ile daha modern ve özgür bir kimliğe büründüğü gözlemlenmiştir. Toplumsal değişimin yaşandığı bir dönem olsa da Cumhuriyet ile gelen inkılapların henüz uygulamaya konulmadığı zamanda bile Avrupa basınında kadın gelişmeleri ve tasvirleri incelenirse Türk kadınının çok benzerlik gösterdiği görülür. Kimi dergi, toplumsal cinsiyet rollerini baz alarak konuya bir bakış açısı sağlasa da kimi dergi ve gazete de duruma yalnızca siyasi ve sosyal boyutu ile bakmakla yetinmiştir. Çalışmamızın omurgası oluşturan dergilerden Gülyüz ve Kelebek, toplumsal cinsiyet rolleri ile yaklaşan dergi modeline çok güzel örnektir. Her dergide kullanılan karikatürlerde dikkat çeken unsur ise cinselliği öne çıkarılan kadın imgelerinin sıklıkla kullanılmasıdır. Bu argümanlar dışında yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin eski Osmanlı Devleti ve onun inandığı esaslar ile bağlarını koparmaya çalıştığı yorumlanabilir. Eskiden daha içe kapanık, çarşafli, geleneksel ve dinine bağlı olarak tasvir edilen kadına, yeni rejim ile modern ve bağımsız bir kimlik kazandırılmaya çalışılırken basının bu durum için çok önemli bir aracı malzeme olduğu su götürmez bir gerçektir. Bir düşüncüyü, olguyu, fikri, yeniliği topluma dayatmanın en kolay ve güvenilir yolu basındır. Mizah basınında ise bu değişimlerin bir yergi unsuru olarak kullanılması, kadının toplum içerisinde nasıl değişim gösterdiğine bir örnek olabilir. Hedeflenen kadın imgesi ise mizah basınında, alay unsuru haline gelerek cinsel bir metaya dönüşmüş bireye evrilmiştir. İncelenmiş olan dergilerde, döneme göre kadının olumsuz tasviri çok göze batmakla beraber yeni Türkiye Cumhuriyeti ile hedeflenen kadın imajının dergilerde yansımaları sonucunda oluşturulmaya çalışıldığı bir gerçektir.

Kaynakça

- Akbaba*, S. 114, 7 Kanunusani 1340 (7 Ocak 1924): 2.
Akbaba, S. 114, 7 Kanunusani 1340 (7 Ocak 1924): 346.
Akbaba, S. 124, 11 Şubat 1340 (11 Şubat 1924): 375.
Akbaba, S. 137, 27 Mart 1340 (27 Mart 1924): 20.
Akbaba, S. 16, 29 Kanunusani 1339 (29 Ocak 1923): 48.
Akbaba, S. 18, 5 Şubat 1339 (5 Şubat 1923): 54.
Akbaba, S. 26, 5 Mart 1339 (5 Mart 1923): 76.
Akbaba, S. 58, 25 Haziran 1339 (25 Haziran 1923): 176.

- Akbaba*, S. 87, 4 Teşrinievvel 1339 (4 Ekim 1923): 263.
- Akbaba*, S. 95, 1 Teşrinisani 1339 (1 Kasım 1923): 3.
- And, Metin. "Karagöz". *DIA* 24. (1969): 401-403.
- Caporal, B. *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1982.
- Çeviker, T. *Karikatürkiye & Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*. İstanbul: NTV Yayınları, 2010.
- Gelincik*, S. 3, 22 Haziran 1340 (22 Haziran 1924): 12.
- Gelincik*, S. 3, 8 Haziran 1340 (8 Haziran 1924): 4.
- Gelincik*, S. 6, 26 Temmuz 1340 (26 Temmuz 1924): 26.
- Gelincik*, S. 6, 26 Temmuz 1340 (26 Temmuz 1924): 26.
- Gelincik*, S. 7, 31 Temmuz 1340 (31 Temmuz 1924): 28.
- Gülyüz*, S. 106, 25 Nisan 1339 (25 Nisan 1923): 143.
- Gülyüz*, S. 115, 26 Haziran 1339 (26 Haziran 1923): 170.
- Gülyüz*, S. 120, 31 Temmuz 1339 (31 Temmuz 1923): 183.
- Gülyüz*, S. 61, 26 Haziran 1338 (26 Haziran 1922): 4.
- Gülyüz*, S. 70, 17 Ağustos 1338 (17 Ağustos 1922): 3.
- Gülyüz*, S. 85, 30 Teşrinisani 1338 (30 Kasım 1922): 80.
- Kelebek*, S. 1, 12 Nisan 1928: 3.
- Kelebek*, S. 14, 9 Şubat 1928: 9.
- Kelebek*, S. 32, 15 Teşrinisani 1339 (15 Kasım 1923): 284.
- Kelebek*, S. 52, 3 Nisan 1340 (3 Nisan 1924): 463.
- Makal, A. (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Emegi. *Çalışma ve Toplum*, 2 (25), 13-39. Ankara.
- Pappe, I. *Ortadoğu'yu Anlamak*. trc. Gül Atmaca. İstanbul: NTV Yayınları, 2009.
- Sancar, S. *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Topuz, H. (1997). *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü*. Ankara: İnkılap Kitabevi.
- Turan, N. S. (2013, Ocak). Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetlerinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar. *KADEM*. 12. 103-138.
- Yıldırım, K. (2011). *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstrisi Anabilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul.
- Yükselbaba, Ü. vd., *Kadın Kamusal Alan ve Hukuk*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2017.
- Zihnioglu, Y. *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadımlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis, 2003.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1

Aralık/December 2021

ISSN 2792-0194

Arketipsel Eleştirinin Temel Kaynakları

Fundamental Sources of Archetypal Criticism

Hicran GÜMÜŞ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi

PhD Student, Istanbul University

Istanbul, Turkey

hicrankaratay@gmail.com

orcid.org/0000-0002-5389-3354

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15 Kasım / November 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 20 Kasım / November 2021

Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 133-148.

Arketipsel Eleştirinin Temel Kaynakları

Özet

Arketipsel eleştiri, Carl Gustav Jung'un analitik psikolojisine bağlı olarak gelişen, edebiyatı arketipik simgelerin ifadesi olarak gören esere dönük bir edebiyat kuramıdır. Jung'a göre arketipler, psişe binasının temelleridir. Arketipler kendilerini simge diliyle açığa vurur. Teorisyen bu simgelerin dilbilgisine hâkim olmalıdır. Bunun ne yolla yapılacağını Jung'tan hemen önce James G. Frazer, onun ardından da Joseph Campbell, Northop Frye, Mircae Eliade gibi araştırmacılar yol açıcı eserleri ile ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada bahsi geçen araştırmacıların eserleri çerçevesinde arketipsel eleştirinin ne olduğu ve ilk kaynakları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: arketip, arketipsel eleştiri, eleştiri, mitos, jung

Fundamental Sources Of Archetypal Criticism

Abstract

Archetypal criticism is a work-oriented literary theory that progresses based on the analytic psychosis of Carl Gustav Jung and sees literature as the expression of archetypal symbols. According to Jung, archetypes are the basis of the psyche concept. Archetypes reveal themselves through the symbol language. The theorist must master the grammar of these symbols. Shortly before Jung, James G. Frazer, and after him, researchers such as Joseph Campbell, Northop Frye, and Mircae Eliade have presented the way to do this with their inspiring works. In this study, it will be focused on what archetypal criticism is and its first sources within the framework of the works of the mentioned researchers.

Key words: arcetiphes, archetipal critisizm, critisizm, mithos, jung

Giriş

Arketipsel eleştiri, Carl Gustav Jung'un (1885- 1961) analitik psikolojisine bağlı olarak gelişen, edebiyatı arketipik simgelerin birleşimi olarak gören esere dönük bir kuramıdır. Ancak ondan önce, psikanalitik edebiyat kuramı, Sigmund Freud'un (1856- 1939) görüşleri ve onun Jung ile ayrımı üzerinde durmak gerekir. Bu yolla iki psikanalist ve ortaya koydukları kuram hakkında kesin bilgiye ulaşmak ve arketip kavramını anlamak daha kolay olacaktır.

Bilindiği üzere, psikanalitik kuram Freud'un temelini attığı *psikanaliz* kavramına dayanır. Psikanaliz, nevrozların uygulamalı tedavisine verilen addır. 1900'lerin başında ortaya konan görüşler kapsamında Freud, nevrozun ortaya çıkışını bastırılmış güdülere bağlar. *İd*, *ego* ve *süper ego* ile tanımladığı *psişe* onun yapısalcı kuramının temelini

oluşturur.¹ Freud'a göre nevrozun nedeni bilinçdışının ahlakdışı ilkelere peşinden koşarken bilincin ahlaki ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalma çabası ile ortaya çıkan çatışmadır. Edebiyat söz konusu olduğunda, yazar da Freud tarafından nevroz hastası olarak değerlendirilir. Yazar, bastırılmış güdülerini düşlerde olduğu gibi sanat eseri aracılığıyla dışa vurur. Psikanalitik kuram bu noktada yazara dönük bir eleştiri modeli olarak karşımıza çıkar. Yazar bir nevroz hastasıdır, eseri de onun psikanaliste aktardıklarıdır.² Analist eserinden hareketle yazarının psikolojisine ulaşır.

Freud ile Jung'un psikanalitik teorileri sanat eserine bakış açılarındaki ayırmadan ibaret değildir. En temelde Freud'un psikanaliz ile amacı nevrozun tedavisidir. Birey tedavi yoluyla topluma kazandırılacak bir hastadır. Jung, analitik psikolojisi ile bireyin kendi kişisel bütünlüğünü gerçekleştirmeyi amaçlar. Ender Gürol iki psikanalist arasındaki temel ayrımı şöyle özetler: "Freudcu psikanaliz ataerkildir: Görev duygusu ve ceza korkusu bilinçdışının temelini oluşturur. Freud'un ÜSTBEN'i erkeksidir. Jung'un Analitik Psikoloji'sinin temeli ise anaerkildir; hem yutup yok edici hem de koruyucu kadın imgeleriyle doludur."³ Biri topluma diğeri ise bizzat bireyin varlığına dönüktür.

Freud'un cinsel enerjiyi tanımlayan libido kavramının yerini Jung'ta "ruhsal enerji" alır. Ruh, bireyin hem bilinci hem de bilinçdışını kapsayan bir yapıya verilen addır. Psişe olarak adlandırılan bu yapı bilinç, bireysel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışından meydana gelir. Bilinç, "ben"i ifade eden uyanık yapıdır. Bireysel bilinçdışı, bireyin doğumundan itibaren algılanmış, bastırılmış ve unutulmuş verileri kapsar. Kolektif bilinçdışı ise insanın varoluşundan bugüne dek uzanan bir evrim sürecinin tamamını içerir. Burası psişenin en derin bölümüdür. İçeriğinin bilince yükselmesi mümkün değildir. Varlığı ancak nevroz vakaları, rüyalar ve sanatsal üretimler yoluyla ortaya çıkar.⁴

Freud ve Jung'un sanata bakış açılarını yukarıda bahsi geçen farklar belirler. Freud için sanat, sanatçıya ulaşmada bir araç olurken Jung, metni kendi içinde değerlendirmekten yanadır.

Freud'un kurduğu tıp psikolojisi okulu, edebiyat tarihçisini, bir sanat yapı-

¹ Freud, Sigmund, *Psikanalize Giriş*, trc. A. Can İdemen. (İstanbul: Cem Yayınları, 2015).

² Freud, Sigmund, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, trc. Kamuran Şipal. (İstanbul: YKY, 2016).

³ Jung, C. Gustav, *Analitik Psikoloji*, trc. Ender Gürol. (İstanbul: Payel Yayınları, 1997), 14.

⁴ Jung, *a.g.e.*, 249- 320.

tındaki bazı özellikler ile şairin mahrem, özel yaşamı arasında ilişkiler kurmaya teşvik etmiştir. [...] Bu analiz türü, sanat yapıtını sanatın yanında daha birçok şeyin de kaynağı olan genel insan psikolojisi alanına götürür. Sanatın bu tanımı, tıpkı 'her sanatçı narsistir' sözü gibi, basmakalıp bir ifadedir.⁵

Jung devamında, bir sanat yapıtının hakkını vermek için eleştirinin tamamıyla tıbbi önyargılardan kurtulması gerektiğini vurgular. Sanat yapıtı bir hastalık değilse, tıbbi yaklaşımın lüzumu yoktur. Freud'la bu noktada kesin olarak ayrılır. Arketipsel eleştirinin teorik temelleri de bu biçimde ortaya atılır. Ancak pratikte arketipsel eleştirinin uygulamalı örnekleri söz konusu olduğunda, alanı Jung'la ve onun teorisyle sınırlamak elbette doğru olmayacaktır. Bu bakımdan ilerleyen bölümlerde, teorinin uygulamalı örneklerini veren teorisyenler ve temel eserleri incelenmiştir.

Kolektif Bilinçdışının Arketipleri ve Arketipsel Eleştirinin Temel Kaynakları

İnsan psişesinin bilinç ve bilinçdışından meydana geldiği, bilinçdışının bireysel ve kolektif olmak üzere iki katmandan oluştuğu belirtildi. Kolektif bilinçdışı arketiplerin barınağı ve ele alınan teorinin kaynağı olarak söz konusu edilecektir.

Evrenin var olduğu günden bireyin doğumuna uzanan kolektif bilinçdışı; merkezi güç, hayvan atalarımız, ilkel insan atalarımız, ırk toplulukları, ulus, oymak ve aileye ait içerikler ile doludur. Bilinçli davranışlar olamayan içgüdüler, ölüm, sevgi, korku, cinsellik gibi tüm insanlığa ait ortak hislerin kaynağı bilinçdışıdır ve kalıplaşmış biçimleriyle daima hazır bulunurlar.⁶

Bilinçdışı sürekli etkin konumdadır, içindeki malzemeyi, geleceğe yararlı olacak şekilde karıştırıp yoğurur. Bilinçli zihin gibi o da ileriye yönelik eşik altı karışımlar meydana getirir; ancak hem içerik hem de şekil bakımından bilinçli kombinasyonlarına çok üstündür. Yanlış yöne yöneltilme tuzağına karşı durabilmesi koşuluyla, bilinçdışı söz konusu nedenlerden insan biricik kılavuz olabilir.⁷

Jung, kendinden önce var olan çalışmaları, Platon, Adolf Bastian, Hubert, Mauss, Levy Bruhl ve Herman Usener'den hareketle arketip (ilkinimge) kavramını geliştirir. Uzun çalışmaları sonunda geliştirdiği kavramı şöyle açıklar:

⁵ Jung, *a.g.e.*, 310.

⁶ Age, 44.

⁷ Age, 188.

Her bireyde, kendi kişisel anılarından başka, Jacop Burcharat'ın yerinden deyimiyle 'ilksel' simgeler vardı; bunlar kalubeladan beri insan muhayyilesinden kalıtım yolu ile elde edilen kuvvetlerdir. Bu kalıtım bazı mitos ve efsane motiflerinin dünyanın her yerinden aynı biçimlerde tekrarlanması, gerçekten hayret verici bir olayı açıklıyor.⁸

Jung'a göre arketipler, psişe binasının temelleridir. Arketipler kendilerini simge diliyle açığa vurur. Düşler, mitolojik hikâyeler ve sanatsal ürünler arketiplerin görünür olduğu yerlerdir. "Arketipin kendisi, boş, salt, biçimsel bir unsurdur, kendi tasvirinin apriori bir olasılığından, *factos praeformandi*'den (tasarlanan yeti) başka bir şey değildir. Kalıtım yoluyla aktarılan tasvirler değil biçimlerdir, bu bakımdan yine biçimsel olan içgüdülere tekabül ederler."⁹ Arketipler aynı zamanda yaratıcılığın kaynağıdır.

İlksel imgelerle konuşan kişi, binlerce ses ile konuşur; bir yandan ifade etmeye çalıştığı fikir, arızî ve geçici olandan, sonsuzca var olanın egemenliği düzeyine yükselmeye çalışırken, öte yandan insanı büyülemekte, onu ezmekte, kişisel yargımızı insanlığın ortak yazgısına dönüştürmekte ve insanı ta eski çağlardan beri her türlü sığınmasına ve en uzun geceyi yaşamasına yardım eden şu iyiliksever güçleri içimizde uyandırmaktadır. Büyük sanatın ve üzerimizdeki etkisinin sırrı da buradadır. İzleyebildiğimiz kadarıyla yaratıcı süreç, arketipik bir imgenin bilinçdışı harekete getirilmesinden ve bu imgeyi bir sanat yapıtı olarak işlenip, biçimlendirilip son haline getirilmesinden ibarettir.¹⁰

Arketipler sanat eserlerinde açığa çıkar, der Jung. Bu nokta arketipsel eleştirinin de başlangıç noktası olacaktır. Jung, Freud gibi çeşitli metinleri inceleyerek kuram için örnek teşkil edecek metinler ortaya koyar. Burada dikkate değer olan incelenen metinlerin tamamında aynı hikâyenin tekrar tekrar ortaya çıkışıdır. Mitoloji, dini metinler, halk hikâyeleri, destanlar ve modern anlatılardan oluşan bir incelemenin sonunda ortaya konan sanat görüşü, arketiplerin ezelden beri insan bilincinde var olduğu ve kendilerini benzer simgelerle ortaya koyduğu yönünde olmuştur.

Yeryüzünde ikamet edilmiş her yerde, bütün çağlarda ve her koşulda, insana ait mitler türemiştir ve bu mitler insanın vücudunun ve aklının eylemleriyle ortaya çıkan ne varsa hepsinin esin kaynağıdır. Mitin, kozmosun sonu gelmez enerjilerini insanın kültürel yaratımına akıtan gizli bir yarınc olduğunu

⁸ Age, 144.

⁹ Jung, C. Gustav, *Dört Arketip*, trc. Zehra Aksu Yılmaz, (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 21.

¹⁰ Jung, *Analitik Psikoloji*, 324.

söylemek çok ileri gitmek olmayacaktır. Dinler, felsefeler, sanatlar, ilkel ve tarihsel insanın sosyal biçimleri, bilim ve teknolojiadaki büyük buluşlar, uyku kaçırın düşler hep mitin o temel, büyülü yüzüğünden fıskırır.¹¹

Jung'tan sonra "arketip" kavramı çerçevesinde eser ortaya koyan yazarların başlıcalarından biri Joseph Campbell'dir (1904- 1987). Yukarıda alıntılanan pasajla başlayan eseri *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'nda (1949) mitosları, masalları ve çeşitli düşleri bir araya getirerek her birinde ortak olan imgelere değinir. Arketiplerin kendilerini semboller aracılığıyla dile getirdiğini söyleyen Campbell, bu simge dilinin çözülmesi için ilk olarak mitoslara başvurulması gerektiğini vurgular. Psikanalizin rolü bu noktada büyük olmuştur:

Fakat ilk önce simgelerin dilbilgisini öğrenmeliyiz ve ben, bu esrara bir anahtar olarak psikanalizden daha iyi bir araç bilmiyorum. Psikanalizi konuya dair son söz olarak kabul etmesek bile, onun bir yaklaşım olarak iş görmesine izin verebiliriz.

Buradan hareketle atılacak ikinci adım, dünyanın dört bir yanından bir dizi mitle halk hikâyesini bir araya getirmek ve simgelerin kendi adına konuşmalarına izin vermek olacaktır. Benzerlikler hemen gün yüzüne çıkacaktır; üstelik bunlar insanın gezegendeki binlerce yıllık ikameti boyunca yaşayageldiği temel gerçeklerin geniş ve şaşırtıcı biçimde değişmeyen bir ifadesini ortaya çıkaracaktır.¹²

Campbell, incelemesinin neticesinde ortaya çıkan eserde arketipsel yolculuğun üç temel aşamasını belirler: Yola çıkış, erginlenme, dönüş.

Yola çıkmadan evvel kahraman sıradan bir dünyada yaşamaktadır. "Maceraya çağrı", kahramanı bu sıradan dünyadan bilinmeyene doğru götürecek kaderini ifade eder. Kahraman zaman zaman sıradan dünyasındaki konfor alanını terk edip maceraya başlamak istemez ve "çağrıyı red" eder. Böyle bir durumda onu maceraya çağıran "doğüstü yardım" gelir. Bu yardım yaşlı bir bilge veya onu temsil eden başka bir görünüm ile kahramana ulaştırılmıştır. Yaşlı bilgenin yardımı ile "ilk eşiğin aşılması" aşaması gerçekleşmiş olur. İlk eşik aşıldığında macerayı gerçek anlamda başlayan bir olay meydana gelir. Kahraman bu olay sonucu artık "balinanın karnı"ndadır. Balinanın karnı, kahramanın değişiminin başladığı yerdir. Artık geri dönüşü olmayan bir yolda olduğunu fark eden kahraman bir dizi sınavdan geçecektir. "Sınavlar yolu"nda kahraman yeni

¹¹ Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, trc. Sabri Gürses, (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2013), 15.

¹² Campbell, a.g.e. 13.

dostlar edinir, birtakım düşmanlarla savaşır, “tanrıçayla karşılaşır.” Tanrıça, onun erginlenme sürecinde büyük rol oynayacaktır. Sonunda her şeyini kaybeden kahraman kendini kazanmış olarak dönüş aşamasına geçer. Dönüş bölümünde de kahraman önce dönüşü reddeder. Çünkü bir ödüle ulaşmıştır ve belki de dönmesine gerek yoktur. Ancak dönüş bir biçimde gerçekleşecektir. “Büyülü kaçış”, “dışarıdan gelen kurtuluş” dönüş yolundaki aşamalardır. Sonunda kahraman “iki dünyanın ustası” olarak macerasını sonlandırır. Bu son, modern anlamda bireyselleşmişliği simgeler. Artık kahraman hem fiziksel hem de psikolojik bir olgunluğa erişmiştir.¹³

Campbell’in *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*’nda sistematikleştirdiği bu yolculuk hem ilkel hem de modern metinde çeşitli görünümlemlerle kendini tekrar eder. “Kahramanın ilk işi ikincil etkilere ait dünya sahnesinden ruhun, güçlüklerin gerçekten yerleşmiş olduğu şu nedensel bölgelerine geri çekilmek ve orada güçlükleri halletmek, kendi başına onların kökünü kazımak (yani, kendi yerel kültürünün yardımcı demonlarıyla çatışmak) ve bozulmamış, dolaysız deneyimi ve C. G. Jung’un ‘arketipsel imgeler’ dediği şeyin asimilasyonunu aşmaktır.”¹⁴ Buna göre “arketipsel yolculuk” hem ilkel hem de modern biçimiyle bir erginlenme sürecidir. Edebi metin arketip olan simgelerin ifadesi ise, antikten moderne her metinde bahsi geçen yolculuktan izler bulunacaktır.

Campbell, çalışmalarında Jung’a benzer bir yol izler. Teorisini sözlü gelenekten beslenen destan ve halk hikayeleriyle örneklendirir. Onda arketip kavramı Jung’ta olduğu kadar psişik bir değer taşımasa da sonunda vardığı nokta yine Jung’unkinden farklı değildir. Sonsuz bir döngü içindeki mitolojik kahramanın yolculuğu modern biçimiyle hala devam etmektedir. Farklı imgelerle açığa çıksa da daima bir çember söz konusudur ve kahramanın hikayesi nihayete erdiğinde çember tamamlanmış olur. Jung’un üzerinde ısrarla durduğu mandalalar¹⁵ da benzer bir imgeye işaret eder.

Mandalalar bilinen en eski dinsel formlardan biri olarak kabul edilir. Kutsal olanın sınırları mandala ile çizilir ve sabitlenir. Kendini en eski biçimiyle güneş çemberinde açığa çıkarır. Bu figür çeşitli formlarıyla tapınma amacıyla kullanılmıştır. Modern biçimiyle yine ortaya çıkan mandala

¹³ Campbell, a.g.e.

¹⁴ Age, 34.

¹⁵ Jung, *Analitik Psikoloji*, 296- 300.

figürünün ortasında bu defa tanrı yerine başka bir merkezi figür bulunur.¹⁶ Adı değişse de sürekli tekrar eden ve arketipsel bir sürecin sonucu olarak meydana çıkan figürler, daima benzerlik gösterecektir.

Arketip kavramı söz konusu olduğunda, arketipsel eleştirinin öne sürdüğü tezi destekleyen araştırmacıların başında, esasında Jung ve Campbell'dan önce eser vermiş olan James George Frizer (1854- 1941) anılmalıdır. Frazer'in iki ciltlik eseri *Altın Dal* (1890), sosyal bilimler alanında ortaya konan en önemli çalışmalardan biridir.

Frazer eserini, W. Turner'in (1775- 1851) aynı adlı resminden hareketle isimlendirir. Tabloda Nemi köyündeki tapınak ve kutsal koru resmedilmiştir. Tablonun solundaki tapınağın önünde, bir elinde orak ötekinde ise kesilmiş "altın dal" tutan bir figür görünür. Anlatıya göre, tabloda altın dalı tutan kâhin, aynı zamanda bir katildir. Kâhin, kâhinliğe aday olan, kendisinden daha güçlü bir kişi tarafından öldürülecektir. Frazer eserine şöyle başlar: "Yanıtlanması gereken iki soru var: birincisi, rahip, öncelini neden öldürmek zorundaydı? İkincisiyse, onu öldürmeden önce neden Altın Dal'ı koparması gerekiyordu? Bu kitabın bundan sonrası bu soruların yanıtlamaya çalışacaktır."¹⁷ Nemi rahiplerinin ritüeli, esasında ölüm ve yeniden dirilmenin, yani tanrısal tavrın taklididir. "Tanrıları taklit etmeliyiz" düşüncesi ritüelleri ve ardından anlatıları doğurmuştur. Bu düşünce ilkellerden bugüne birçok toplumun kültür ve yazınında farklı biçimlerde tekrar tekrar açığa çıkar.

John B. Vicker, "*Bir İlkörnek ve Kaynak Olarak Altın Dal*" adlı makalesinde Frazer ve Freud arasındaki ilişkiyi ve Frazer'in eserinin önemini şöyle açıklar:

Frazer'ın belirttiği gibi, "cinsel içgüdünün ırkımızın dinsel bilincini biçimlendirir" tarzı her ikisinin de ilgisini çekiyordu. Frazer bilinçdışı kuramlarına pek güvenmiyor, Freud'u okumayı inatla reddediyorsa da yirminci yüzyılın, insan bilincinin düzeylerini ve biçimlerini düzenleme çalışmalarına katkıda bulunuyordu. Altın Dal, Kâhince öngörü, şamanca kendinden geçmeler, kitle psikolojisi konularında özgün dramatik çözümleme ve düşüncenin sağduyusal kategorilerini yadsıma örnekleriyle doludur. Varlık ve yokluk gibi Altın Dal da psikolojiyi ve somut kurgu (fiction) olayını birbiriyle kaynaştırır, ama son derece okunabilir bir biçimde.¹⁸

¹⁶ Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, trc. Aslan Yalçın, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 83-85.

¹⁷ Frazer, James George, *Altın Dal I*, trc. Mehmet H. Doğan, (İstanbul: Payel Yayınları, 2004), 8.

¹⁸ Age, 325.

Süregelen gelenekler, dinsel ve kültürel ritüeller bizlere ilkellerden miras kalmıştır. Frazer *Altın Dal*'da karşılaştırmalı bir incelemenin sonunda görüşlerini şöyle özetler: "Her şey olup bittikten sonra, bizim yabancıla olan benzerliklerimiz, ondan farklılıklarımızdan çok daha fazladır; onunla ortaklaşa sahip olduğumuz ve bile isteye elimizde gerçek ve yararlı olarak tuttuğumuz şeyleriye yabancıla atalarımıza borçluyuzdur."¹⁹ Yine Campbell'in değindiği "simgelerin dilbilgisine hâkim olma" durumu burada da önkoşul olarak sunulur. Antikten moderne ortaya konmuş tüm sanat eserleri incelenebilir; ancak ortaklıkların belirlenmesi için analitik bir bakış açısı gerekir. Simgeler, ifade ettikleri ve günümüzdeki yansımaları karşılaştırmalı bir eleştiri metoduyla ortaya konmalıdır. *Altın Dal*'ın başarısı da işte buradadır. Frazer, kendinden sonra gelenlere örnek teşkil edecek, belki de kendi zamanına kadar yazılmış en kapsamlı araştırmayı ortaya koyar.

"Ormanın kralı", "Ruhun korkuları", "Tanrıyı öldürme", "Dördüncü bölüm: Dış ruh" olmak üzere toplamda dört bölümden oluşan *Altın Dal*'da Frazer, ilkelden moderne insanın tekrar eden davranışları üzerinde durur.

Farklı insanlar tarafından anlatılan farklı mitler veya anlattıkları hikâyeler açısından birbirinden çok farklı görünen mitler arasında mitolojik, yani mit mantığı bakımından çok yakın ve derin bağlar bulunabilir. Üstelik bu bağlar birbirlerini bütünleyebilir ve aydınlatabilir. Buradan yola çıkarak en temel yapıya, yani "insan düşüncesinin evrensel kategorileri"ne ulaşılabilir.²⁰

Lévi-Strauss'un bahsettiği en temel yapı, yani "insan düşüncesinin evrensel kalıpları" arketiplerdir. Frazer bu yüzden ilkellerin ritüellerini araştırmakla işe başlar. İlkel insanın tinsel güçlerle ilişkisi ve elbette bunun aktarılan, bilinen versiyonları arketiplerin kendini açığa vurduğu ilk anlar olarak ortaya konur. Dinsel ayinler, danslar, cinsel uygulamalar, tabular ve büyü uygulamalar ilkel hayatın vazgeçilmezlerini oluşturur. İlkel insan bu yollarla tanrı ile arasındaki bağı kuvvetlendirir:

(...) Bir yabancıla, daha ilerlemiş halkların doğa ile doğüstü arasına genellikle çizdiği çizgiyi kavrayamaz pek. Ona göre, dünya çoğunlukla doğüstü güçlerce, yani tepilere ve nedenlere kendi malıymış gibi hükmedebilen; kendisi gibi acımalarına, korkularına ve umutlarına başvurulardan etki-

¹⁹ Frazer, James George, *Altın Dal II*, trc. Mehmet H. Doğan, (İstanbul: Payel Yayınları, 2004), 5.

²⁰ Lévi-Strauss, Claude, *Mit ve Anlam*, trc. Gökhan Yavuz Demir. (İstanbul: İthaki Yayınları, 2013), 27.

lenebilen kişisel varlıklarca yönetilir. Böyle kavranılan bir dünyada doğanın gidişini kendi yararına etkileme gücüne sınır tanımaz o. Dualar, söz vermeler ya da korkutmalar, kendisine Tanrılardan iyi hava ve bol ürün sağlayabilir ve kimi zaman daha yüksek bir güce başvuru gereksinimi duymaz; o, yani yabanıl, kendi mutluluğunu, yakınlarının mutluluğunu daha da ileri götürmek için gerekli bütün güçlere sahiptir.²¹

Frazer eserinde ölüm ve yaşam döngüsü üzerinde dikkatle durur. Tanrısal nitelikleri yüklenen bir insan veya figür yok edilip yerine yenisinin doğurulduğu ilkel inançlardan örneklerle insanın ezelden beri varlık ve yokluk dengesi üzerine kurulu bir sistem üzerinde bilincini olgunlaştırdığını ortaya koymuş olur. Eserinin sonunda yine en başında vurguladığını tekrarlar; illere olan benzerliklerimiz, onlardan farklılıklarımızdan fazladır.

Mircea Eliade (1907- 1986), *İmgeler ve Simgeler* (1952), *Demirciler ve Simyacılar* (1936), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* (1976), *Mitlerin Özellikleri* (1963) adlı eserleriyle tarihsel anlamda arketiplerin varlığına dair önemli kaynaklar ortaya koyar. Bu yazıda söz konusu edilecek eseri ise *Ebedi Dönüş Mitosu*'dur (1949). *Ebedi Dönüş Mitosu*; "Arketipler ve Tekerür", "Zamanın Yeniden Doğuşu", "Talihsizlik ve Tarih", "Tarihin Terörü" bölümlerinden oluşur. Her bölümde Eliade, kolektivitenin belleğinin tarih dışı olduğunu kanıtlamaya girişir.

Eliade, kitabının başında amacını şöyle açıklar:

Mitoslar insanın yürüttüğü tüm sorumlu etkinlikler için geçerli paradigmaları, örnek modelleri korur ve aktarırlar. Mitsel zamanlarda insanlara vahyedilmiş bu paradigmatic modeller sayesinde Kozmos ve toplum periyodik olarak yeniden doğar. Bu kitapta, ileride, paradigmanın sadık bir şekilde yeniden üretiminin ve mitsel olayların bu şekilde tekrar edilmesinin arkaik insanların dinsel ideolojisi üzerinde ne gibi etkileri olduğunu tartışıyorum.²²

Eliade, Frazer ve Jung'un kendisinden önce söylediği, "arketipik simgelerin insan davranışı ve üretiminde tekrar tekrar açığa çıktığı" tezini yeniden tartışmaya açar. Bu noktada fark, onun yeni argümanları kullanıyor oluşudur. Dinsel ve dindışı sembolleri incelerken yeni kaynaklardan, halk söylenceleri ve ritüellerinden yararlanır.

Eliade'ye göre mitler, tinsel varlıkların davranışlarını taklit etme üze-

²¹ Frazer, *Altın Dal I*, 10.

²² Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, trc. Ümit Altuğ. (Ankara: İmgeler Yayınevi, 1994), 12.

rine kurgulanmış öykülerdir. Genel anlamda varlığın yaratılışı hakkında bilgi verdikleri için kutsal gerçek kabul edilirler. Onlardan ritüeller doğar ve ritüellerin tekrarı ile insan kendini aşan bir güçle irtibata geçer. Bu sayede varlığını aşmış olur.²³

Arkaik insanın sembolleri incelendiğinde modern insanın özerk denemek davranışının neredeyse olmadığı gözlemlenir. Arkaik insan bütün evrenin davranışını tekrar ederek ritüellerini oluşturur. Ona göre ürettiği hiçbir şey yeni ve ilk değildir. Her davranış ve ona bağlı ortaya çıkan üretimin bir göksel karşılığı vardır. Arkaik insan, Jung'un arketip dediği, Eliade'nin tam olarak Jung'la aynı anlamı vermese de sıklıkla kullandığı arketiplerle bağlantısını daima korumaya çalışır. İlk örnek sürekli yinelenerek göksel olanla bağ korunur. "Geçerken şunu da belirtelim, ilkeller arasında mitsel modelleri olan sadece ritüeller değildir, her türden insani eylem zamanın başlangıcında bir tanrı, bir kahraman ya da bir ata tarafından icra edilen bir eylemi tamı tamına tekrarladığı ölçüde geçerlilik kazanır."²⁴ Eliade, ortaya koyduğu görüşleri kanıtlama yoluna, dünyanın neredeyse her coğrafyasından örnekler sunarak gider. Araştırmasının sonunda insanın in illo tempore²⁵'nin dışına çıkmadığını belirtir.

Arketipsel eleştiri bağlamında başvurulacak diğer önemli kaynaklardan biri Northrop Frye'in (1912- 1991) *Eleştirinin Anatomisi* (1957) adlı eseridir. Bu eser, esasında dört denemeden oluşur: Tarihsel Eleştiri (Kipler Teorisi); Etik Eleştiri (Sembol Teorisi); Arketipik Eleştiri (Mit Teorisi); Rorik Eleştiri (Tür Teorisi).

Frye, eserinin başında bir edebi metne nasıl yaklaşılması gerektiği sorusuna cevap arar. O, diğer teorisyenler gibi cevabı "arketipler"de bulur. Arketiplerin keşfi için elbette ilk kaynaklara gitmek gerekir. Frye'a göre bugünün edebiyatının kaynağı dini metinler ve mitoslarda aranmalıdır. Mitlerde yer alan arketipler, zamanla edebiyatın biçimlenmesine kaynaklık etmiştir. Doğal olarak edebi metin mitik bir düzene sahiptir. Frye, "aidiyet miti" olarak adlandırılan bir "teklik"ten söz eder.²⁶ Buna göre Batı edebiyatı, yazarı farkında olsun veya olmasın, tek bir temel üzerine şekillenir ve her eser bahsi geçen mitik düzenin parçasıdır. Bu düzen, teorisyen tarafından keşfedilmelidir.

²³ Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, trc. Sema Rifat. (İstanbul: Simavi Yayınları, 1993), 130- 135.

²⁴ Eliade, age, 36.

²⁵ "Yazılı tarih öncesi" anlamında kullanılan Latince söz.

²⁶ Frye, Northrop, *Eleştirinin Anatomisi*, trc. Hande Koçak, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 160-181

Sanatın ritmindeki yineleme prensibi öyle görünüyor ki doğanın, zamanı bizim için anlaşılır kılan tekrarlarından kaynaklanmaktadır. Törenler, Güneş'in, Ay'ın, mevsimlerin ve insan yaşamının döngüsel hareketleri etrafında kümelenirler. Her kritik dönemsel tecrübe, gündoğumu, günbatımı, Ay'ın evreleri, tohum ekme zamanı ve hasat zamanı, ekinokslar ve 104 gündönümleri, doğum, kabul törenleri, evlilik ve ölüm kendi törenlerini yaratır. Törenin gayreti [...] otomatik ve bilinç dışı bir yinelemeye sahip saf döngüsel anlatıya yönelmiştir, diyebiliriz. [...] Arketipik eleştiri, şiiri, şiir sanatının ve şiir sanatını da bizim medeniyet adını verdiğimiz, doğanın bütünsel, insan taklidinin bir parçası olarak inceler.²⁷

Buradan yola çıkan Frye, dört anlatı kategorisi belirler. Bunlar; trajik, komik, romantik ve ironiktir. Fre, bu kategoriler ile mevsimler arasında bir koşutluk bulur. Her mevsim, bir anlatı türünün mitosuna karşılık gelir. Komedyaya, “ilkbahar mitosuna”; romantik veya romansa, “yaz mitosuna”; trajik, “sonbahar mitosuna”; ironik eser (hiciv) de “kış mitosuna”na karşılık gelecek şekilde bir analogi kurulmuştur. Mevsimlerin döngüselligi, arketipik üretimde sık sık karşılaşılan “yeniden doğuş miti”ne karşılık gelmektedir.²⁸

İlkbahar mitosuna karşılık gelen komedyaya, ilk olarak arzuları engellenmiş bir kahramanı ortaya çıkarır. Çeşitli zorluklarla mücadele eden kahraman sonunda doyuma ulaşır. Bu son bir çözülme anıdır (komik keşif). Kahramanın karşısına çıkan engeller hem komedyanın aksiyonunu belirler hem de nihayetindeki komik çözümü meydana getirir. Frye, komedideki aksiyonun çözümün sonucu bir toplumdan başka bir toplum düzeyine geçişi simgelediğini belirtir. Komedideki tipik karakterler üzerinde duran Frye, buradan modern toplum düzeni ve modern komediye bağlanacak, hikâyenin sürekli tekrar ettiğini ve ilkbahar mitosunun yaşadığını ortaya koyacaktır.²⁹

Tüm edebi biçimler içinde, doyuma ulaştırılan düşe en yakın tür romanstr ve romans bu nedenle toplumsal açıdan ilginç bir biçimde paradoksal bir role sahiptir. Her devirde, egemen toplumsal ya da entelektüel sınıf, ideallerini bir tür romans biçiminde yansıtma eğiliminde olmuştur. İdealleri erdemli erkek ve güzel kadınlar tarafından temsil edilirken, bu sınıfın üstünlüğüne yönelik tehditler de kötü kahramanlar tarafından temsil edilir.³⁰

Yukarıda Frye'in yaptığı “yaz mitosuna” tanımını antikten moderne, şöval-

²⁷ Frye, *a.g.e.*, 135.

²⁸ Frye, *a.g.e.*, 189- 260.

²⁹ Frye, *a.g.e.*, 194- 219.

³⁰ Frye, *a.g.e.*, 220.

ye romansından modern Rusya'daki devrimci romansa kadar türün genel karakteri olmuştur. Macera, romansın temel öğesini oluşturur. "Kahramanın maceraya atılması, düşmanı ile savaşması, sonunda kahramanın veya düşmanla kahramanın birlikte yok olması/ parçalanması, kahramanın aniden yeniden ortaya çıkışı" şeklindeki şemanın sürekli tekrar edildiği romans, mitik bir düzen içindedir. Ancak burada kahramanın eylem gücü, miti romanstan ayırır. Mit ve romans efsanevi edebiyatın yapı taşları olmuşlardır. Frye bu sonucu mitos, çeşitli dinsel metinler, modern romandan örneklerle açıklar ve tezini pekiştirir.³¹

Sonbahar mitosu ile eşleşen tragedya düzeninde trajik kahraman, tanrı ile insan arasında bir yerde durur. Genellikle o bir düşmanlığı miras almıştır veya yeni bir düşmanlığı kışkırtır. Tragedya aksiyonunu buradan alır. Kahraman bir biçimde kurban edilir veya kurban olur. Sonunda yine bütünlüğe erecektir: "Edebiyat söz konusu olduğunda arketipik düşünmeye alışık herkes, tragedyada, bir kurban edilme taklidi bulunduğunu fark edecektir. Tragedya, Zorluk'un korku dolu duyumu (kahraman düşmelidir) ile Yanlılık'ın acıma dolu duyumunun (düşmesi çok kötü) paradoksal bir birleşimidir."³²

Frye, ironi ve hicvi ayırımın en sonunda kış mitosuyla açıklar. Anormallikler, absürtlükler içeren bir dünyada kurgulanan hicivde, düzenin yeniden kurgulanması için bazı araçlara ihtiyaç duyulur. Önce mantık tamamen kaybedilir, ardından hiciv yazarı yeni bir yol açma girişiminde bulunur. Hicvi altı bölümde inceleyen Frye, son bölümlerde kahramanın sıradanlığına ve kaderin kaçınılmazlığına yapılan vurgu ile hicvin ironik yönünün arttığını vurgular. "Bu evrenin insan figürleri elbette, sefaletin ve deliliğin *desdichado* figürleridir, sıklıkla da romantik rollerin parodileridir."³³

Yukarıda bahsi geçen evreleri birer birer örneklerle açıkladıktan sonra Frye, hangi devirde yazılmış olursa olsun her edebi eserin bu evrelerden birine veya birkaçına karşılık geldiğini savunur. Bu yüzden edebiyatta tamamen "yeni"den bahsetmek söz konusu değildir. Antikten moderne yazın örnekleriyle de savını destekler. Frye, diğer eleştirmenlerden farklı olarak biçimci bir yol izleyerek arketipsel eleştiride yeni bir yol açmıştır. Araştırmacı bu yolda çok fazla kaynakla baş başa kalır ve eserin çözüm-

³¹ Frye, a.g.e, 220- 240.

³² Frye, a.g.e, 250.

³³ Frye, a.g.e, 260-297.

lenmesinde biçimsel açıdan yol gösterici kaynak azdır. Fye, eseri ile bu alandaki açığı kapatmıştır.

Sonuç

Arketipsel eleştiri bağlamında edebiyat; “Arketip olan kişilerin, durumların, simgelerin ifadesidir ve eleştirici yazarın farkında olmadan kullandığı bu mitos dilini çözmek ve eseri daha anlaşılır bir tarzda açıklamakla görevlidir.”³⁴ Burada edebiyata bakış açısı, metinlerarasılık kavramı ile desteklenebilir. Sonuçta bir esere, arketipsel eleştiri bağlamında yaklaşmanın bazı mecburi ön hazırlıklarının olması gerektiği, eleştirmenin simgelerin dilbilgisine hâkim olmak için çok geniş bir alanda çalışması gerektiği vurgulanmalıdır.

Yukarıda bahsi geçen ve arketipsel eleştiri teorisine katkı sağlayan teorisyenlerin her biri farklı alanlarda uzmanlaşmıştır. Frazer sosyal antropolog, Jung psikiyatr, Campbell mitolojist, Frye edebiyat eleştirmenidir. Ancak belirtildiği üzere, neredeyse hepsi benzer bir sonuca varır: Mitik düzen, ilksel kalıplar olan arketipler edebi metinlerin bütününde çeşitli görünümlemlerle açığa çıkar.

James George Frazer, iki ciltlik öncü eseri *Altın Dal* ile arketipsel eleştirinin ilk örneklerini verir. Ancak Frazer, henüz arketip kavramını günümüzdeki manasıyla, sistematik biçimde kullanıyor değildir. Bu bakımdan çalışmada öncelikle Carl Gustav Jung söz konusu edilmiştir. Jung, Freud’un geliştirdiği psikanalizi “analitik psikoloji” biçimiyle yeniden yorumlar. Analitik psikolojide libido kavramını ruhsal enerji karşılar. Ruhsal enerji, kaynağını değişmez figürler olan arketiplerden alır. Jung, temelde *gölge*, *anima-animus*, *persona* ve *özben* olmak üzere dört arketip belirler. Arketiplerin nevroz vakaları, düşler ve sanat eserlerinde görünür olduğunu söyleyen Jung, çeşitli edebi metinleri inceleyerek bu eserleri mitoslara bağlayan faktörleri ortaya koyar. Sonuçta insan davranışının temel kalıplarını ifade eden arketip ve bunların sanat eserlerindeki görünümlemlerinin örnekleri ile *arketipsel eleştiri* alanı ortaya çıkar.

Jung’un ardından Joseph Campbell, Mircea Eliade, Northrop Frye ve mühim eserleri ele alınmıştır. Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*; Frye, *Eleştirinin Anatomisi*; Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu* ile alanın öncü eserlerini verir. Her biri ilkellerden günümüze doğru sistematik biçimde

³⁴ Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 220.

edebi metinleri inceler. Ele aldıkları eserler ve bunlardaki arketipik unsurları şemalandırma biçimleri değişse de sonuçta varılan yargı değişmez. Campbell, teorisini *yola çıkış, erginlenme ve dönüş* olmak üzere üç basamaklı bir çember içinde açıklar. Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*'nda yine benzeri bir çember imgesi sunar. Frye ise bu imgesel çemberi mevsimlerle açıklar. İlkbahar, yaz, sonbahar, kış mitsel karşılıkları ile ele alınır ve komediya, romans, tragedya, hiciv ve ironi türleri mevsim mitoslarıyla iç içe geçerek kalıpsal kurguları oluşturur. Frye'a göre bu kurgu kalıplarından biri veya birkaçı edebi metinlerde daima tekrar eder.

Sonuçta, Jung'un teorisi bu alanın kapılarını açmış ve muhtevaya dönük ne tür bir inceleme yapılması gerektiği yönünde araştırmacılara katkı sağlamıştır. Yukarıda bahsi geçen diğer eserler de eleştirmenin yolunu aydınlatır. Ancak yine de arketipsel teorinin sınırlarını belirlemek mümkün değildir. Arketipsel teori, esasında metni çözümlemede bir yol açar. Ortaya konan tezin desteklenmesi için, ele alınan metin el verdiği ölçüde, tarihten, din felsefesinden, felsefeden, antropolojiden, sosyolojiden ve yazarın biyografisinden yararlanılmalıdır. Bu noktada kendinden önce ve sonra gelen disiplinler, eleştirel teoriler, arketipsel eleştiriye destekler.

Kaynakça

- Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, trc. Sabri Gürses. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2013.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, trc. Sema Rifat. İstanbul: Simavi Yayınları, 1993.
- Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, trc. Ümit Altuğ. Ankara: İmge Yayınevi, 1994.
- Frazer, James George, *Altın Dal I*, trc. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları, 2004.
- Frazer, James George, *Altın Dal II*, trc. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları, 2004a.
- Freud, Sigmund, *Psikanalize Giriş*, trc. A. Can İdemem. İstanbul: Cem Yayınları, 2015.
- Freud, Sigmund, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, trc. Kamuran Şipal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Frye, Northrop, *Eleştirinin Anatomisi*, trc. Hande Koçak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, trc. Aslan Yalçın. İstanbul: Say Yayınları, 2011.

- Jung, C. Gustav, *Analitik Psikoloji*, trc. Ender Gürol. İstanbul: Payel Yayınları, 1997.
- Jung, C. Gustav, *Dört Arketip*, trc. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Kabalıcı, Ece S, "Servet-İ Fünûn ve Fecr-İ Âfî Süreci Yazarlarının Romanlarının Arketipsel Eleştiri Yöntemiyle İncelenmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi*, Kayseri 2018.
- Lévi-Strauss, Claude, *Mit ve Anlam*, trc. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Ebru Burcu, "Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Bilig* 56,(2011): 45-56,

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Bursalı İbrahim Râzî Divanı'nda Kıyafet Terimleri Clothing Terms In The Divan Of Bursalı İbrahim Râzî

Rabia ADEMOĞLU

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
Master Student, Kırıkkale University Social Sciences Institute
Kırıkkale, Turkey
rabiaademoglu@gmail.com orcid.org/0000-0002-8353-4731

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 12 Kasım / November 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 1 Aralık / December 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 149-177.

Bursalı İbrahim Râzî Divanı'nda Kıyafet Terimleri

Özet

Divan edebiyatı 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş ve sayısız şiir ve şairi bünyesi altına almıştır. Tanzimat Dönemi'yle birlikte de gücünü yavaş yavaş kaybetmiştir. Tanzimat sanatçıları divan şiirini çokça eleştirmişlerdir. Bunların başında da divan edebiyatının sosyal hayattan kopuk ve soyut bir dünyada yazılmış olması gelmektedir. Yapılan bu çalışma ise bu eleştirinin ne kadar yanlış olduğunu ortaya koymaya çalışacaktır. Divan edebiyatı sosyal hayattan bağımsız düşünülemez. Osmanlı toplumuna dair hemen hemen her şey divan edebiyatının konusu olmuştur. Sosyal hayatın içeriği ise oldukça zengindir. Bu bağlamda yapmış olduğumuz çalışma sosyal hayatın bir alt dalı olan kıyafetleri kapsamaktadır. Giyim kuşam insanlık tarihinden bu yana var olan bir ihtiyaçtır. Başlangıçta sadece bir ihtiyaç olan kıyafetler gelişerek zaman zaman statünün bir göstergesi zaman zaman da modanın bir parçası olmuştur ve endüstriyelmiştir. Osmanlı toplumunda kültürü oluşturan etkenlerden birisi olan kıyafetler divan şairlerince de şiirlerine konu edilmiştir. Yapılan çalışmada 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında yaşamış olan Bursalı İbrahim Râzî Divanı'nda adı geçen giyim kuşam terimleri tespit edilmeye ve bu terimlerin divanda nasıl ve ne şekilde kullanıldığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Bursalı İbrahim Râzî, Sosyal Hayat, Kıyafet, Kumaş.

Clothing Terms In The Divan Of Bursalı İbrahim Râzî

Abstract

Divan literature continued its existence from the 13th century to the 19th century and included numerous poems and poets. It gradually lost its power with the Tanzimat Period. Tanzimat artists criticized divan poetry a lot. The foremost of these is that divan literature was written in an abstract world disconnected from social life. This study will try to reveal how wrong this criticism is. Divan literature cannot be considered independent of social life. Almost everything about Ottoman society has been the subject of divan literature. The content of social life is quite rich. In this context, our study covers clothes, which is a sub-branch of social life. Clothing is a necessity that has existed since the history of humanity. Clothing, which was just a necessity in the beginning, developed and became an indicator of status from time to time, and sometimes a part of fashion, and became industrialized over time. Clothing, which is one of the factors that make up the culture in Ottoman society, was also the subject of their poems by divan poets. In the study, the clothing terms mentioned in the Divan of Bursalı İbrahim Râzî, who lived between the 18th and 19th centuries, were tried to be determined and to be explained how these terms were used in the divan.

Keywords: Divan Literature, Bursalı İbrahim Râzî, Social Life, Clothing, Fabric.

1. Giyimle İlgili Atasözü ve Deyimler

Divan şiirinde atasözü ve deyimlerden yararlanma oldukça fazladır. Divan şairleri çoğunlukla az sözle çok şey anlatmak amacıyla olduğu için bu yola başvururlar. Bu çalışmada, içinde kıyafet terimleri geçen atasözleri ve deyimler tertip edilmiştir. Kıyafet terimleri zamanla deyimleşmiştir. Kimileri kıyafet terimlerini temel anlamından tamamen uzaklaştırarak; kimileri ise hala temel anlamında kullanmıştır. Bu bağlamda “yaka kurtarmak, yakasını yırtmak, eteğine yüz sürmek, el etek öpmek, eteğini tutmak, eteğine sarılmak, kulağına küpe etmek ve baş tacı etmek” deyimleri Râzî Divanı'nda tespit edilmiştir.

Baş Tacı Etmek

“Baş tacı etmek” değer vermek, üstün tutmak, çok sevmek anlamlarında kullanılan bir deyimdir. Taç başa takılan ve çok değerli bir aksesuardır. Zamanla deyimleşmiş ve çok sevilen kişiler için “baş tacı” denilmiştir.

Ğubâr-ı pâyîni ser-tâc edersem

Olur mu ben gedâya ol ‘inâyet. G (18/4)

“Senin ayağının tozunu başımın tacı etmemin benim gibi bir fakire yardımı olur mu?”¹

Sevgilinin ayağının tozu aşıklar için bir lütuftur. Aşık yukarıdaki beyitte bu tozları baş tacı etse kendisine bir yararının olup olmadığını sormaktadır. “Baş tacı etmek” deyimini bir şeyi çok üstün tutmak demektir. Aşık için sevgiliye ait her şey baş tacı edilmektedir.

El etek öpmek

“El etek öpmek” duyulan saygının ve minnetin ifadesi olarak kişinin şükran, teşekkür ve saygısını sunması anlamına gelmektedir. Eteğin burada kullanımı mecaz olabileceği gibi gerçek olma durumu da vardır. Etek, Osmanlı döneminde makam sahiplerinin rütbesini göstermekteydi. Eteği öpülen kişi toplumda oldukça saygı duyulan birisi olarak düşünülmektedir. Bağlılığın, saygıyı ifade etmenin, karşıdaki büyüğe duyulan hürmet ve minnetin bir ifadesi olan etek öpmek günümüzde geçerliğini yitirmiş olsa da geçmişte sıkça uygulanan bir âdettir.

¹ Mehmet Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)” (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017), 320.

Güşe-i dāmānı olsun büse-gāh-ı hāş u ‘ām

Haḫḫına hayrî du‘ālar ola dā'im müstecāb. Trh (17/7)

“Eteği öpülen saygın biri olsun. Hakkında edilen hayırlı dualar daima kabul olsun.”²

Şair yukarıdaki beytini İstanbul'da Kapalı Fırın civarında Kalyonlar Defterdarı Abdülkadir Efendi'nin oğlu İsmail Hayri Efendi'nin doğum tarihine söylemiştir. Daha doğar doğmaz onun el etek öpülecek kadar saygın olmasını dilemektedir. Etek burada kıyafet terimi olduğu kadar; artık kalıplaşmış ve deyim haliyle kullanılır olmuştur.

Baht-ı nā-kāmım baña yāverlik etse bir nefes

Ḳadrime bā'is bilirdim dāmen-i pā-būsını. G (136/6)

“Nasipsiz bahtım bana bir nefes yardımcı olsa (ne olur)? Onun eteğini öpmenin bana itibar getireceğini bilirdim.”³

Divan şairi olan Râzî şiirlerinde sosyal hayatın izlerini yansıtmaktadır. Yukarıdaki beyitte büyük kimselerin eteğinin öpülmesinin kendisine itibar getireceğinden bahsetmektedir. Etek daha çok hükümdarın elbisesinin alt kısmına verilen isimdir. Kıyafet terimi olan eteğin bu anlamı bir süre sonra deyim olarak kalmıştır.

Eteğe Sarılmak

“Eteğe sarılmak” bir şeyi bir kimseden çok fazla istemek, arzu etmek demektir. Eteğine sarılan kişinin eteği genellikle işi tamamlatmadan bırakılmaktadır. Bu bağlamda eteğe sarılan kişi inatçı eteğine sarılan kişi sabırlı olmalıdır.

Bu ğarîbe etdiğin ‘ahd ü vefā yā ne zamān

Şarılıp dāmānıña vuşlat murād etsem hemān (Terc 1/8)

“Bu garip aşığına verdiğin sözü ne zaman yerine getirecek, vefanı ne zaman göstereceksin? Eteğine sarılıp hemen kavuşmayı dileysem...”⁴

Klasik Türk şiirinde sevgili aşığa karşı her zaman zalim ve acımasızdır. Aşığa sürekli sözler veren ama onları asla yerine getirmeyen, aşığı sürekli yüz üstü bırakan bir kimsedir. Aşık sevgilinin bu davranışları karşısında ne kadar

² Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 276.

³ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 426.

⁴ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 446.

sabır gösterse de yukarıdaki beyitte sitemini dile getirmektedir. Ancak aşık hiç usanmadan sevgilinin eteğine sarılmayı ve ona kavuşmayı istemektedir. Bu beyitte de “eteğine sarılmak” gerçek anlamda olabileceği gibi mecaz anlamda da kullanılabilir.

Eteğine Yüz Sürmek

“Eteğe yüz sürmek” çok değerli, büyük birinin yanına çıkarken yüzünü yere doğru tutup sevgi ve saygısını göstermek anlamına gelmektedir. Deyim sadece “yüz sürmek” olarak kullanılsa da “eteğine yüz sürmek” de oldukça yaygın bir kullanımdır.

Mümkün olsa yüz sürerdim ol mehiñ dāmānına

Çäre var mı derdimiñ taqririniñ imkânına (G 133/1)

“Mümkün olsaydı o ay yüzlü güzelin eteğine yüzümü sürerdim. Derdimi anlatmanın bir çaresi var mı?”⁵

Klasik Türk şiirinde aşık sevgilinin aşkı için oldukça fazla çaba sarf eder ancak aşık da sevgilinin kendisine yüz vermeyeceğinden haberdardır. Aşık sevgiliye tüm aşkını göstermek istemektedir lakin sevgili buna hiçbir zaman fırsat vermemiştir. Şair yukarıdaki beytinde mümkün olsaydı eteğine yüz sürerdim diyerek “yüz sürmek” deyimini hem mecaz hem de gerçek anlamda kullanmıştır. Yani burada sözü geçen etek sevgilinin gerçekten eteği olabileceği gibi eteğine yüz sürmek deyimini de olabilmektedir. Aşık derdinin anlatmasının başka bir yolu olmayacağından, sevgilinin eteğine yüz sürmekten başka çaresi olmadığını dile getirir.

Etek tutmak

“Etek tutmak” eteği tutulan (hürmet gösterilen) kişinin peşini bırakmamak, ondan ayrılmamak gibi anlamlar taşımaktadır. Klasik Türk şiirinde daha çok sevgilinin eteğini tutan aşığın onu bırakmamasını anlatır ya da hâmi arayan ve sonunda bulan şairin onu hiç bırakmaması anlatılmaktadır.

Keşâkeş keşmekeşle āh bu Râzî dāmeniñ tutdu

Saña düşvār olanlarıñ elinde iħtiyār olmaz (G 49/7)

“Bu Râzî mücadele ederek bin bir zahmetle senin eteğini tutabildi. (Zaten) sana âşık olanların elinde seçme hakkı yoktur.”⁶

⁵ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 423.

⁶ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 346.

Şair yukarıda sevgilinin eteğini güç bela tutabildiğinden bahsetmektedir. Aşıklar için sevgilinin eteğini tutmak oldukça meşakkatli bir iş olmasının yanı sıra oldukça da gurur vericidir. Aşık sevgiliden en ufak bir lütf gördüğünde onun peşini asla bırakmamaktadır. “Etek tutmak” gerçek anlamda kullanılabileceği gibi mecaz anlamda yani deyim haliyle de kullanılmaktadır.

Olursa derdime dermān baña feyz-i İlāhiden

Ki zîrā tūtmadıķ dāmen mi ķaldı ben olur şandım. (Mfrd 32)

“Derdime derman olursa yüce Allah’ın feyzinden olur. Çünkü derman olacağı sanıp da tutmadığımız etek kalmadı.”⁷

Râzî yukarıdaki beytinde dertlerine derman olması için önüne gelen herkesin eteğini tutup onlardan medet umduğunu ancak bunun bir fayda etmediğini dile getirmiştir. Her derdin dermanı yüce Allah’tır. Beşerin eteğini tutmak yerine Allah’a sığınılması gerektiğini vurgulamıştır.

Kulağına Kūpe Etmek

“Kulağına küpe etmek” başına gelen bir durumdan, hiç unutmayacağı bir ders almak anlamına gelen bir beyittir. Klasik Türk şiirinde birçok anlamda kullanılan “küpe” bu deyimde de oldukça fazla şiirlerde yer almıştır.

Rāziyā bu pendimi gūşına mengūş eyleyip

Ma’nevî bir dest-res tūt cānîñ eyle ber-ţaraf. (G 72/5)

“Ey Râzî! Bu sözümü kulağına küpe eyleyip manevi bir zenginlik kazan, canını (nefsini) bertaraf et.”⁸

Pend; sözlükte öğüt, nasihat anlamına gelmektedir. Birisi başka birisine öğüt verebileceği gibi yukarıdaki beyitte olduğu gibi kişi kendine de öğütte bulunabilir. Öğüt verilirken günümüzde hala kullanılan “kulağına küpe etmek” deyimini 18. yüzyıl divan şairi olan Râzî’nin şiirlerinde de bulunmaktadır.

Küpe her ne kadar bir süs, bir ziynet eşyası gibi kullanılsa da bu deyimde fazlasıyla yaşamaktadır. Kulağına küpe ettiği sözün daha sonra kendisine bir zenginlik katacağından bahsetmiştir.

Yaka Kurtarmak

“Yaka kurtarmak” umulmazken bir işten ya da kimseden kurtulmak, kaçmak anlamına gelen bu deyim Râzî Divanı’nda kullanılmıştır.

⁷ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 472.

⁸ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 365.

Ki zîrâ penc ü şeş kehle girîbânıma cem‘ olmuş

Şoyundum cāmemi bir bir hālâş etdim girîbânı (Kt 3/2)

“Çünkü beş altı haşere yakamda toplanmış. Elbiselerimi çıkardım, yakamı onlardan bir bir kurtardım.”⁹

Bursalı İbrahim Râzî zaman zaman devlet işlerinde çalışan birisi olmuştur. Yukarıdaki beytinde onun yakasında toplanan haşerelerin onun mesleği dolayısıyla toplandığı sonucuna varabiliriz. Zira onların yakasından düşmesi için elbisesini yani üniformasını çıkarması gerekmiştir. O elbise çıktıktan sonra yakasına toplanan haşerelerin gittiği görülmüştür. Yani şairin yukarıda söylediği câme kelimesi daha çok onun mesleki konumunu yani rütbesinin bir temsilidir.

Beyit genel olarak elbise terimleriyle yazılmıştır. Câme, girîbân, soyunmak gibi ifadeler bunun örneğidir. Girîbân ise yaka demektir. Daha çok gömleklerde bulunan bu kısım elbisenin kendisi olmamasına rağmen elbisenin bir bölümüdür. Ayrıca yaka silmek olarak kullanılan deyimde de yaşamaktadır. Yaka silmek bir şeyden bıkip usanmak demektir. Aslında şair yakasına toplanan haşerelerden yaka silmiş onlardan usanmıştır.

Yaka Yırtmak / Parçalamak

Yapılan haksızlık karşısında duyulan isyanı ve kızgınlığı ifade etmek amacıyla bazen divan şairleri yakasını yırtmak deyimini kullanmışlardır.

Necîbâ gibi ben de eyledim çâk-ı girîbânım

Bu Râzî nâ' il oldu intisâba nev-zemînimden (G 108/7)

“Soyu soppu temiz olanlar gibi ben de yakamı parçaladım. Bu Râzî de yeni durumumdan dolayı intisap etmeye nail oldu.”¹⁰

Şair yukarıdaki beytinde bir nevi sosyal hayatın bir eleştirisini yapmıştır. Yaka yırtmak bir çaresizlik durumunu ifade eden bir deyimdir. Soyu soppu temiz olanlar gibi ben de yakamı parçaladım derken böyle bir çaresizliğin sadece temiz ve saf insanların başına geldiğini zalimlerin yerinde gayet mutlu olduğunu ifade etmektedir. Kıyafet unsurlarından birisi olan yaka burada deyimleşmiş ve bir durumun bir halin özetini verecek duruma gelmiştir.

Cigerim hûn ile memlû baña raħm eyle şultânım

Devâsız derdiñe düşdüm edem çâk-ı girîbânım (Terc 2/8)

⁹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 438.

¹⁰ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 403.

“Sultanım! Yüreğim kanla doldu, bana merhamet et. Devasız derdine düştüm, yakamı parçalayayım.”¹¹

Şair yukarıdaki beytinde büyük bir çaresizliğin içinde olduğunu tüm beytinde hissettirmiştir. Yüreğinin kanla dolması çok acı çektiğinin bir göstergesidir. Devasız bir derde düştüğünden ve yaka yırtmaktan başka elinden hiçbir şey gelmediğini göstermektedir. Şair yukarıdaki beytinde bir medet ummaktadır. “Sultanım” dediği kişi onun bu çaresiz durumundan kurtaracak kişidir. Yaka yırtmak deyimi bu kadar çaresizliğin anlatıldığı beyitlerde şairin kullandığı bir deyimdir.

2. Giysilerde Kullanılan Kumaşlar

Osmanlı toplumunda giyim önemli olduğu kadar giyimi oluşturan parçalar da oldukça önemlidir. Kıyafetlerin en vazgeçilmez unsuru ise şüphesiz kumaşlardır. Kumaşlar Osmanlı kültüründe çok geniş bir yere sahiptir. Osmanlı kumaşlarının nâm-ı diğer devletlere kadar ulaşmıştır. Keza Bursa ili kumaşçılığıyla nâmını dünyaya duyurmuştur. Osmanlı kültüründe bu denli öneme sahip kumaşlar Bursalı İbrahim Râzî Divanı’nda sadece bir beyitte kendisini göstermiştir.

Hâre (Dalgalı Kumaş)

Hâre genellikle eflatun renkli ve dalgalı görünüme sahip bir kumaş çeşididir. Hâreler, kumaş dokunduktan sonra iki kızgın silindir arasında kumaşı ezmek ve sürtmek suretiyle elde edilir. Hâre Farsçada mermer, sert taş anlamına gelmektedir. Kumaşın mermeri andıran görüntüsünden dolayı halk arasında bu isimle anılmıştır.

Es‘ada tanzîr ederseñ Râziyâ güftârını

İnce bil sırma kemerle hâre kâftanlı güzel (G 86/5)

“Ey Râzî! Sözlerini en güzel ve hayırlı bir şeye benzetmek istersen sözlerin ince belli, sırma kemerli ve hare kaftanlı güzel gibidir.”¹²

Şair yukarıdaki beytinde kendi sözlerini kıymetli giyim unsurlarına benzetmiştir. Bu bağlamda hâre kumaşlı kaftanla şair kendi şairliğini övmektedir. Beyitten anlaşılacağı üzere bu kumaş oldukça değerlidir.

¹¹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 448.

¹² Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 376.

3. Giyim Kuşam Unsurları

3.1. Başa Giyilenler

Giyim kuşamın ayrılmaz parçalarından birisi de baş giyimidir. Osmanlı toplumunda önemli kültürel parçalardan birisidir. Başa giyilen her unsur giyen kişinin statüsü hakkında ipuçları vermektedir. Bu bağlamda Râzî Divanı'nda adı geçen başa giyilen kıyafet unsurları; külah, arakçım, ammâme ve nikâbdır.

Ammâme

Türkçe bir kelime olan sarık, sarmak kökünden gelmektedir. Sarığın Farsça karşılığı destâr, Arapça karşılığı ise ammâme'dir. Padişahlar, vezirler, ulema, çeşitli devlet memurları farklı şekillerde sarık sarmışlar ve genellikle beyaz rengi tercih etmişlerdir. Tarikatlarda ise, şeyhler zaman zaman farklı renkleri tercih etmişlerdir. Daha sonra şeyhin tercih ettiği renk sarık, o tarikatın alamet-i farikası haline gelmiştir.¹³

Sarık, Osmanlı toplumunda bir statüyü gösteren çok önemli bir giyim eşyasıdır. Sarığı sarma işi çeşitli kumaşlardan yapılmakta ve ona göre farklı isimler almaktadır. Bunlardan dülbend; eski Türk giyim kuşamında da sarıklık en makbul bez olmuştur.

Sarık sarmak veya sarık giymek sünnet sayıldığından rengi ve şekline özel bir önem verilmiştir. Osmanlı'da kullanımı yaygın olan sarıkların kenarlarına, misvak, hutbe kâğıdı, muska gibi eşyaların yanı sıra, kişisel zevki yansıtan çiçek ve kokulu yaprak gibi nesnelere sokulurdu.

Kırdırdı hezâr telleri hâl-i ruh-ı şevkîñ

Şüfî verip ‘ammâmesini bâma değişir (G 35/2)

“Sevgilinin yanağının üzerindeki benin verdiği şevk sofiye yüzlerce tel koparttı. Sofi sarığını bam teliyle değiştirir.”¹⁴

Sofular, tasavvuf yoluna girmiş, dünya malından elini eteğini çekmiş, tek bir amacı Allah'a kulluk etmek olan kişilerdir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin yüzündeki ben aşıklar için her daim çekici olmuştur. Dünya malından elini eteğini çeken sofular bile sevgilinin yanağındaki beni görünce kıskançlıktan kafalarındaki saçları yolmuşlardır.

Sarık sarma adeti Osmanlı toplumunda oldukça yaygındır. Sarık sarmak

¹³ Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1967), 202.

¹⁴ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 334.

için türlü kumaşlar kullanılmaktadır. Ancak yukarıdaki beyitte Râzî'ye göre sevgilinin beninin şevkine düşen sofular saçlarını ve sakallarını yoldukları kıllarla sarıklarını sarmaktadır. Sarık ve sarığı sarma olayı yukarıdaki beyitte ele alınmıştır.

Arakçin

“Araç-çin, kavuğun altına giyilen takkeye denilmektedir. Bu takke, kavuğun kenarlarının terden yağlanmaması için giyilir. Pamuklusu ve sadesi de vardır. Sıçandışi denilen ince dikişlileri ise en meşhur olanıdır.”¹⁵

Kelime anlamı olarak arak, ter; çin ise toplayan manasına gelir. Araç-çin ise, ter toplayan yani emen manasını ifade etmektedir. Kavuğu temizlemek ve yıkamak zor olduğu için, terden hem ıslanmasın hem de yağlanmasın diye ‘arak-çin giyilirdi.

Hemân şâh-ı Habeş ‘asker çekipdür güyiyâ Rûm’ a

Dökülmüş perçem-i ‘anber-aver âmân ‘araç-çine (G 116/3)

“Güzel kokular saçan perçemler takkenin üstüne dökülmüş. Sanki Habeş sultanı Anadolu’ya asker çıkarmış.”¹⁶

Sevgilinin söz dinlemeyen saçları takke içerisinden dışarı çıkmıştır. Bu saçlar aşığa göre kan dökücü Habeş askerlerine benzemektedir. Saçların öldürücülüğü konu edinmiştir. Burada takke sanki o askerlerin koğu gibi kullanılmıştır. Sevgilinin saç her daim uzun olarak nitelendirilir. Bu yüzden sarıktan veya takkeden ucu her daim görünmektedir.

Takke buradaki anlam olarak herhangi bir gruba dahil olmaktan ziyade sevgilinin kullandığı bir başlık olarak kullanılmıştır. Herhangi bir tarikatın ya da statünün simgesi değildir.

Külâh

Külâh, keçeden yapılmış, dikişsiz, tek parça başlıktır. Eskiden külâhı sadece erkekler ve askerler ile her tabakadan halk giyerdi. Her kişinin giydiği külâh onun görevini, sınıfını veya ait olduğu esnaf grubunu da ifade ederdi. Külâh divan şairleri tarafından pek çok şekilde kullanılmıştır.

Külâhlar, Osmanlı Dönemi’nde halk arasında oldukça yaygın kullanılan bir baş aksesuarıdır. Bu sık kullanım deyimlere ve atasözlerine konu olmasına

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 63-64.

¹⁶ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 408.

neden olmuştur. Külâhın İstanbul başta olmak üzere birçok yerde moda haline gelmesiyle birlikte “külâha çingirak asmak, külâhı havaya atmak, külâhı eğri takmak, İçel külâhı, külâhı tekbirletmek, külâha çiçek takmak vs.” şeklinde eserlerde kendine yer bulmuştur.

Külâhlar tarikatları da sembolize etmektedirler. Şekillerine göre Mevlevî külâhı, Arnavut külâhı, Tatar külâhı, dede külâhı gibi isimler almaktadır. Mevlevîlerin giydikleri külâha sikke denmekteydi. Bu külâhlar devetüyü renginde otuz, otuz beş santim uzunluktadır. Mevlevîler bu külâhları başlarına tekbirle giyerlerdi.

“Külâh tekbirletmek” bir Mevlevîlik terimidir. Mevlevîliğin başlangıcındaki on sekiz günlük, “nev-niyâz” tecrübesi adı verilen devrenin sonunda, tarikata yeni girenin başına, Kazancı Dede tarafından dualarla sikkesi giydirilir. Buna “külâh tekbirletmek” denmiştir.

Hırka-i teslîme ikrâr eyledim şimden gerü

Râziyâ Monlâ-yı Rüm'dan bir külâh ister gönül (G 87/7)

“Bundan böyle teslim hırkası giymeye karar verdim. Ey Râzî! Gönül Monla-yı Rum'dan bir külâh ister.”¹⁷

Râzî, yukarıdaki beyitte bundan böyle teslim hırkası giymeye karar verdiğini, gönlünün Mevlâna'dan bir külâh istediğini söylemektedir. Râzî, Mevlâna'ya bağlanma, ona intisap etme isteği içerisinde; bir Mevlevî muhibbi olma arzusundadır.

Râzî, Mevlevî bir şairdir ve bunu da beyitlerinde çoğu kez dile getirmiştir. Mevleviler, başlarına keçe külâh ve üstlerine de tennure denilen kolsuz gömleği onun üstüne de destegül denilen kısa ve kollu bir ceket giyerler. Yukarıdaki beytinde de Monla-yı Rum'dan yani Mevlana'dan bir külâh istemekte yani ona intisap etmek istemektedir. Külâh giymek Mevlevîlerin sembolü haline gelmiştir. Aslında bir kıyafet unsuru olan külâh artık bir statü, bir konum belirten gösterge haline gelmiştir.

Nikâb

Aslen Arapça olan nikâb kelimesi Bürkâ, cünne ve yaşmak nevinden yüz örtüleri için kullanılan bir tabirdir. Nikâb zaman zaman yaşmak ile karıştırılmıştır. Ancak nikâb, giyen kişinin gözlerini de kapatan bir giyim unsurudur. Divan şiirinde nikâb ile genellikle sevgilinin yüzünü örten ka-

¹⁷ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 376.

kül bahsedilmiştir. “Kadınlara has bir giyim eşyası olmasına rağmen, sosyal statüsüne uygun olmayan yerlere girip çıkan genç, güzel ve zengin erkekler tarafından da tanınmamak için kullanılmıştır. Türkçe karşılığı ise, peçedir.”¹⁸

Gülşen-i küymda gördüm gül cemâlin âfitâb

Berk-i gülden gül yüzine güyyiâ tıtmuş niğâb (G 14/1)

“Güneş gibi parıldayan sevgili, senin gül yüzünü gül bahçesinde gördüm. Sanki yüzüne gül yaprağıyla bir örtü çekilmiş.”¹⁹

Klasik Türk şiirinde gül ile nikâb birlikte sık sık anılır. Gülün kat kat olan yaprakları nikaba benzetilmektedir. Sevgilinin yüzü de güneşe benzetilmiştir. Nasıl ki güneşe çıplak gözle bakılmıyorsa sevgilinin yüzüne de nikâbsız bakılmamaktadır. Sevgilinin yanağı ise gül gibi kırmızıdır. Bu rengin sebebini aşık gülün sevgiliye nikâb oluşuna bağlamaktadır.

Çok kişiler meftûndır bâb bâb

İhtiyârsız yüzine çekmiş niğâb (M 5/2)

“Birçok kişi ona değişik açılardan düşkündür. O, elinde olmadan yüzüne parça parça örtü çekmiş.”²⁰

Klasik Türk Edebiyatı’nda sevgili yüzünü aşıktan gizlemektedir. Aşığın tek isteği sevgilinin yüzüne bir an bile olsa bakmaktır. Yukarıdaki beyitte de yine sevgilinin yüzünü nikâb ile gizlediği anlatılmaktadır.

Taç

Taç, hükümdarlar ile bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri süslü başlığın adıdır. Taç, Arapça bir kelimedir. Farsçası ise esferdir. Diğer başa takılan sarık, külah, destar gibi kelimelere benzer kullanılmıştır. Taç giymek bir statü göstergesidir. Hükümdarların takması yanında bazı tarikata mensup kişiler de taç takarlar. Osmanlı toplumunda bir şahsın tacına bakarak tarikatını anlamak mümkündür. Taç, hükümdarların hakimiyet sembollerinden bir tanesidir. Daha çok saray ahalisinin taktığı taşlar çok kıymetli taşlar ve mücevherlerden yapılmaktadır.

¹⁸ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 181-182.

¹⁹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 317.

²⁰ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 457.

Tâc-ı ma‘den şorğucu bālâdadır

Esfeli görmez gözi a‘lâdadır (M 3/6)

“Madenî tacın sorgucu yukardadır. Aşağısını görmez, gözü yukarıdadır.”²¹

Sorguç; Osmanlı döneminde, padişahın ve vezirlerin başlıklarına takılan, tüylerden ve mücevherlerden yapılmış, püskül biçiminde süse verilen isimdir. Padişahlar özel günlerde, savaşa giderken, tahta çıkarken tacına sorguç eklemektedir. Sorguçlar da kıymetli taşlarla süslenip hükümdarın şanına şan katmaktadır. Sorguçlar dik takıldığı gibi bükülerek de kullanılabilir. Şair yukarıdaki beyitte hükümdarın sorgucunun kendisi gibi dimdik ayakta olduğunu sembolize etmektedir. Taç başlı başına bir hükümdarlık alameti iken sorguçla birlikte kıymeti çok daha fazla artmaktadır. Padişahın sorgucunun başının dik durması padişahın da gözünün yukarıda olmasıyla ilişkilendirilmiştir.

3.2. Vücuda Giyilenler

Râzî Divanı'nda adı en çok geçen vücuda giyilen kıyafetlerin ismidir. Bu kıyafetler kimi zaman gerçek anlamıyla kimi zaman ise mecazlarla süslenmiş haliyle beyitlerde geçmiştir. Bu bağlamda Râzî Divanı'nda adı geçen ve vücuda giyilen kıyafet isimleri; Kaftan, câme, esvâb, hırka, dâmen, pirehen, elbise, ton, hülle, ihram, sinebent, peştamal ve cübbedir.

Câme

Farsça olan bu kelime, genel olarak üste giyilen kıyafetlere verilen isimdir. Câme kelimesi elbise, kıyafet gibi tüm giyim eşyalarını kapsayacak anlamda kullanılsa da esasında bol, rahat ev kıyafetleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Câme daha çok dış kıyafettir. Eskiden devlet erkânı, dışarıda günlük elbiselelerini, evde de bu elbiseyi giyerdi.

‘İdiyyeye zühd ehli ‘aceb câme değışir

Hırkasını rindân mey ile câme değışir (G 35/1)

“Gariptir ki zâhid bayramlığını hırkayla değışir. (Oysa) rindler hırkalarını şarapla değıştirirler.”²²

Râzî, rind-zâhid mukayesesini yaparken bayramlarda yeni, temiz ve güzel

²¹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 456.

²² Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 333.

elbise giyme adetine değinmektedir. Zâhidin bayramlığını hırkayla değışme-yeceğini, ama rindlerin hırkalarını şarapla değışeceğini ifade etmektedir.

Râzî rind-meşrep bir şairdir. Divan'ında zâhidi ham, şekilci, dinin özünü anlamayan biri, süse, şatafata önem veren kaba sofu olarak sunar. Rind ise dünya malına, şekle, süse önem vermeyen, ilahî aşkla kendinden geçen biridir. Tasavvufî terminolojide şarap, ilahî aşkı sembolize eder. Rind, şarabın peşindedir. Öyle ki hırkasını bile bir kadeh şaraba değışir. Rind, ilahî aşk ile kendinden geçmenin, sarhoş olmanın derdindeyken zühd ehli bayramlığının, yani dünyanın ve onun süsünün peşindedir.

Câme genel olarak dış kıyafet olarak geçmektedir ancak hırka gibi dış giysiler yerinde de kullanılmaktadır.

A'lâ yaraşur şavriña ey Yûsuf-ı şânî

Ki câmelerinî berk-i gül ü yâsemenimden (G 104/5)

“Ey ikinci Yusuf! Böyle davranman sana çok yakışır. Elbiselerin de gül ve yasemin çiçeği yapraklarındandır.”²³

Râzî, yasemin çiçeğini gülle birlikte anıp ondan sevgiliye ait bir güzellik unsuru olarak bahseder. Sevgiliye ikinci Yusuf olarak seslenen Râzî, onun elbiselerinin gül ve yasemin yaprağından olduğu söyler.

Yusuf, Divan şiirinin güzellik sembolüdür. O, güzelliğin doruk noktasıdır. Râzî de şiirlerinde sevgiliyi “Yûsuf-ı şânî” (ikinci Yusuf) olarak vasıflandırıp yüceltmıştır. Elbiseleri gül ve yasemin çiçeğinin yaprakları olan sevgilinin “Yûsuf-ı şânî” gibi davranması ona çok yakışmaktadır.

Divan şiirinde çiçek isimleri sıkça kullanılmaktadır. Sevgili de çoğu zaman bu çiçeklere benzetilmektedir. Çiçeklerin elbisesi ise yapraklardır. Bu yüzden şair sevgilinin elbisesini yapraklara benzetmiştir.

Ergüvânî câmelenmiş bağlamış gül penbeler

Şad hezâr maḥbûbeler olmuş anuñ meczûbesi (G 152/2)

“Erguvan renkli elbiseler giymiş penbelere bürünmüş. Yüz binlerce sevgili onun cazibesine kapılmış.”²⁴

Klasik Türk şairleri tabiattan en üst derecede faydalanmışlardır. Bunun en bariz örneği şiirlerde geçen çiçek isimleridir. Şairler tabiattaki çiçekleri gerek kokusu gerek şekli gerekse de rengi dolayısıyla ele almışlardır. Divan şairleri

²³ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 399.

²⁴ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 438.

bu çiçekleri daha çok teşbih ve mecazlar yardımıyla şiirlerinde kullanmışlardır. Şair yukarıdaki beytinde erguvan çiçeğini rengi dolayısıyla kullanmıştır. Yukarıdaki beyitte elbisenin türü herhangi bir şekilde belirtilmezken rengine vurgu yapılmıştır.

Divan şiirinde sevgili ulaşılmaz bir noktadadır. Birçok aşık ondan medet ummaktadır. Sevgilinin gerek güzelliği gerekse de giydiği cazibeli erguvan renkli elbisesi aşıkları kendisine bağlamıştır. Bu beyitten anlaşıldığı üzere erguvan çiçeği renginde olan elbise sevgiliye daha çok cazibe katmıştır.

Cübbe

Arapça bir kelime olan cübbe, elbisenin üzerine giyilen yakası ve kolları bol, önü açık üstlüktür. Boyu dizlere kadar uzanan cübbe, her renk kumaştan yapılmıştır. Kışın daha sıcak tutan kumaşlar kullanılırken, yazın sof ya da şâliden tercih edilmiştir. Kumaşın düz olması şartıyla, ipekten de cübbe diktirilmiştir. Din adamları, medreselerde görev yapanlar, softalar cübbe giymişlerdir. İlmiye sınıfı ise, dışarıda cübbe yerine lata giymişlerdir. Ayrıca yeniçeri solaklarının üstlerine giydikleri elbiseye de cübbe adı verilmiştir.

Cübbe, bir bilginlik nişanesi, seccade ve hırka gibi zühd alameti olan bir giysidir. Alimlerin, din görevlilerinin giydiği bu cübbe daha çok İslami beyitlerde kullanılmıştır. Cübbe, makam sahibi olmayı temsil eder. Hakikati bulmak isteyen kişi ise cübbe ve sarık gibi makam sahiplerinin giymiş olduğu kıyafetleri bırakıp, hâl ehlinin tavrı olan dünyalık her şeyden vazgeçer.

Cübbesinde nūr-ı tevḥîd-i Ḥudā taḥrîr olup

Ādemîyyet zātına vā-beste tā rûz-ı ḥesâb (Trh 17/5)

“Cübbesinde Allah’ın birliğinin nuru yazılıdır. İnsanlık hesap gününe kadar onun zatına bağlıdır.”²⁵

Yukarıdaki beyit; İstanbul’da Kapalı Fırın civarında Kalyonlar Defterdarı Abdülkadir Efendi’nin oğlu İsmail Hayri Efendi’nin doğum tarihine söylenen tarihtir. Şair onun medresede görev yapmasını istercesine ona daha doğar doğmaz bu beyitleri söylemiştir. Onun cübbesinde yani kıyafetinde Allah’ın birliğinin yazıldığı söylenilmektedir. Cübbenin bunun gibi İslâmi kelimelerle kullanılması yaygındır.

²⁵ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 275.

Dâmen

Dâmen, Farsça bir kelime olup Türkçe karşılığı etektir. Divan şiirinde daha çok Farsça kullanımı yaygındır. Gerek Râzî Divanı'nda gerekse de diğer divanlarda olsun dâmen daha çok deyimleşmiş şekilde kullanılır. Etek günümüzde kadınların giydiği bir kıyafet olmasına karşın Osmanlı toplumunda kadın erkek herkes tarafından giyilmektedir. Mevlevî dervişleri sema gösterisinde bu etekleri giymişlerdir.

Dest-res bul dâmen-i mürşide etme ictinâb

Bir nefeste kâim alır fâlib olan medâr-ı 'aşk (G 76/3)

“Kuvvet bulup şeyhinin eteğinden kendini uzak tutma. Aşka talip olan bir nefeste arzusuna kavuşur.”²⁶

Râzî'ye göre aşka talip olan şeyhin eteğinden uzak durmamalıdır. Kuvvet bulup şeyhinin eteğine yapışanın ise arzusuna bir nefeste kavuşacağı belirtilmektedir.

Divan'da Râzî'nin Mevlevî olduğunu gösteren daha birçok beyit vardır. Mevlevî bir şair olan Râzî'nin şiirlerindeki muhteva, ağırlıklı olarak tasavvufîdir. Divan'ın muhteva incelemesinde dinî-tasavvufî konuların ağırlığı belirgin biçimde kendini hissettirir. Râzî Divanı'nda Mevlâna için Hüdavendigâr, Hünkâr, Hazret-i Mevlâna, Mevlevî, Şeyh, Mollâ-yı Rûm, Rûmî ve Hazret-i Pîr lakap ve unvanları kullanılmıştır.

Şeyh, tasavvuf ilmini müritlere izah etmektedir. Kendisi de Mevlevî olan Râzî, şeyhi Mevlana'nın yolundan yani eteğinden ayrılmamayı dilemektedir. Kuvvet bulup şeyhinin eteğinden ayrılma derken ise kendisini olgunlaşmış görüp bu yoldan çıkmaması gerektiğinin hatırlamaktadır. Seyr-i suluk yolculuğunda mürit her zaman çaba göstermektedir.

Yukarıdaki beyitte şeyhin eteğinden kasıt onun himayesidir. Kıyafet terimleri gerçek manalarında kullanıldığı kadar bu beyitte olduğu gibi mecaz anlamda da kullanıldığı olmuştur.

Elbise

İnsan üzerine giyilen neredeyse her tür giyeceğe elbise denir. Günümüzde “elbise” daha çok kadınların giydiği uzun veya kısa olabilen vücudun tamamını kapatan kıyafettir. Ancak kıyafetle eş anlamlı olup erkek kadın dahil tüm kıyafetlere de verilen genel isimdir.

²⁶ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 367.

Bir pula degmez iki ‘âlemiñ aşlâ kadarı

Hâşş elbise-i semmür u semenden geçdik (G 82/3)

“İki alemin değeri bir pul bile etmez. Kıymetli samur kürklerden ve dünya nimetlerinden vazgeçtik.”²⁷

Yukarıdaki beyitte elbiseden kasıt samur hayvanının kıymetli olan kürkü kastedilmektedir. Bu bağlamda elbise genel bir cinsiyet ayırt etmediği gibi hayvanların elbiseleri olan kürk, tüy, deri gibi dış yüzeylerini de kastetmektedir.

Şair yukarıdaki beyitte dünya malından elini eteğini çektiğini dile getirmektedir. Ayrıca kendi yaşadığı çağın sosyal hayatıyla ilgili de bilgi vermektedir. Bu bağlamda samur hayvanının elbisesinin yani kürkünün değerli olduğunu şiirinde belirtmektedir. Dünya nimetlerini ayrı samur kürkünü ayrı tutması da onun dünya malına eş değer olduğunu göstergesidir.

Ba‘zı ba‘zı bulunur elbisede

Çakum u sincabda yok semmürda var (G 153/5)

“Bazen elbisede bulunur. Kakımda ve sincapta yok, samurda var.”²⁸

Bursalı İbrahim Râzî Divanı'nda lügazlar da bulunmaktadır. Yukarıdaki beyit de bu lügaz örneklerinden bir tanesidir. Bazen elbiselerde bulunan bir şeyden bahsetmektedir. Muhtemelen elbisenin yapımında kullanılan unsurlardan bir tanesidir. Kakum hayvanında ve sincapta bulunmayan ancak samur hayvanında bulunan bir şeydir. Lügazın cevabı bilinmemekle birlikte samurun parlak kürkünden yapılan bazı elbiselere gönderme yapılmaktadır.

Esvâb

Arapça kökenli olan bu kelime “sevb” yani giyecek, elbise kelimesinin çoğul halidir. Bir elbise çeşidinden ziyade bunlara verilen genel isimdir. Klasik Türk Edebiyatı'nda esvâb yani kıyafet gerek gerçek anlamıyla gerekse de mecazi anlamıyla şiirlere konu edinmiştir.

Neyleyim dünyâ-yı dünüñ ‘âriyet ešvâbını

Başına çalsun felek iğbâl-i nâ-hemvârını (Matla 13)

“Bu alçak dünyanın ödünç elbisesini neyleyeyim. Felek alsın şu çarpık talihini başına çalsın.”²⁹

²⁷ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 372.

²⁸ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 455.

²⁹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 473.

Yaşadığımız dünyanın geçiciliği ve dönekliği şairlerin divan şiirinde sıkça bahsettiği bir olaydır. Şairler genellikle geçici olan bu dünyaya ehemmiyet vermezler onun geçici olduğunu bildikleri için ebedi olan dünyaya yoğunlaşmışlardır. Şairin yukarıda belirttiği alçak dünyanın ödünç elbisesi ise hiç kuşkusuz insan bedenidir. Bu bedenlerin geçici olduğunu öteki dünyaya giderken çıkartılması gerektiğinin bilincindedir. O yüzden şair bu bedene de bu geçici dünyaya da önem vermemektedir. Kısaca yukarıda geçen “esvâb” elbise kelimesi ‘âriyet esvâbı şeklinde kullanılmıştır. Ödünç elbiseden kasıt vücuda giyilen gerçek elbiseden ziyade mecazen insan bedenidir.

Hırka

Sözlükte “delmek, yırtmak” anlamına gelen hark kökünden türeyen hırka kelimesi “kumaş parçası, yamalık; yamalı ve eski elbise” demektir. Hırka daha çok dervişlerin giydiği yünlü, kolları geniş, yakasız, önü düğmelerle kapatılan bir kış giysisidir. Tarikat mensuplarının sıkça kullandıkları bu giysi, tarikat giyimiyle özdeşleşmiştir. Müride şeyh tarafından dua ile giydirilir ve o şeyhe bağlılığı simgeler.

Tasavvuf ehillerinin giydiği hırkalar genel olarak sûf adı verilen yünden yapılmaktadır. Hatta sofû ve tasavvuf kelimelerinin de buradan geldiği düşünülmektedir.

Hırka hemen tüm tarikatlarda kullanılan bir giyim eşyasıdır. Beyitlerde de zâhid, derviş, Abdal, tespih, taç gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Hırka; taç, kemer, seccade ve tespih gibi beyitlerde maneviyatı temsil etmektedir. Bunun karşısında ise maddiyatı temsil eden, maddi anlamda kıymetli olan veya bir mertebe, makam ifade eden efser, şal, hil’ât gibi unsurlar vardır.

Çok eskiden dervişler, malının helal olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alarak kendilerine yamalı birer hırka dikerlerdi. Bu yamalı kıyafetlerde aslında dünya malına değer vermediklerinin bir göstergesidir. Aslında dervişler bu yamalı kıyafetlerle benliğine köle değil Allah’a kul olduklarını gösterirler.

Hırka aynı zamanda zühd ve aşıklık nişânedir. Bu bağlamda divan edebiyatında adı en çok geçen kıyafetlerden bir tanesidir. Hırka daha çok dünya malının geçici olduğu vurgulanan beyitlerde kullanılmaktadır.

Hırka-i teslîme ikrâr eyledim şimden gerü

Râziyâ Monlâ-yı Rûm’dan bir külâh ister gönül (G 87/7)

“Bundan böyle teslim hırkası giymeye karar verdim. Ey Râzî! Gönül Monla-yı Rum’dan bir külah ister.”³⁰

Râzî, Mevlâna Celaeddin-i Rûmî’nin kölesi, onun külahının hizmetçisi olduğunu söyleyerek Mevlevîlikle bağlantısını ortaya koymaktadır. Râzî, yukarıdaki beyitte bundan böyle teslim hırkası giymeye karar verdiğini, gönlünün Mevlâna’dan bir külah istediğini söylemektedir. Râzî, Mevlâna’ya bağlanma, ona intisap etme isteği içerisinde; bir Mevlevî muhibbi olma arzusundadır.

Teslim hırkası; dervişin hırka giymesini, kendi iradesinden sıyrılıp şeyhe teslim olmasını sembolize etmektedir. Şair yukarıdaki beytinde hırkayı hem gerçek anlamıyla hem de mecazi anlamıyla kullanmıştır. Hırka giymenin tarikatta yeri olmasına karşın teslim hırkasını giymek birine intisap etmek anlamındadır.

Hulle

Hulle Arapça kökenli bir kelime olup bedenın aşağı ve yukarı bölümlerini kapatmaya yarayan astarlı elbisedir. İslam aleminde “cennet elbisesi” olarak anılır. Bunun sebebi cennet hurilerinin her birinin yetmiş kat hullesinin yetmiş farklı renkler görüneceği inancıdır. Tasavvuf ehli ise hulleyi tarikata girişte giyilen “manevî giysi” olarak görmektedir. Hulle beyitlerde sündüs kumaşından dokunmuş ve genellikle yeşil, kırmızı veya rengarenk olarak anılmaktadır.

Hulle-i cennet sezâdır kâmet-i bâlâsına

Nüş edip câm-ı şehâdet eyledi haşıl meram (Trh 21/3)

“Onun uzun boyuna cennet elbisesi yakışır. O şehadet kadehini yudumlayıp isteğine kavuştu.”³¹

Yukarıdaki beyitte 1808 yılında Balçık’ı muhafaza ederken şehit olan Arif Ağa mevzu bahis edilmektedir. Râzî burada, Arif Ağa’ya cennet elbisesinin yakıştığını, onun şehadet kadehini yudumlayıp arzusuna nail olduğunu dile getirmektedir. Şair Kethüdalığını yaptığı Arif Paşa’ya bir tarih manzumesi yazmıştır. Bu manzumede genel olarak onun cennete gideceği, huri ve gılmanlar ile yaşayacağı belirtilmektedir.

Yukarıdaki beyitten anlaşılacağı üzere hulle cennet elbisesi olmasının yanı sıra herhangi bir cinsiyete bağlı değildir. Hulle cennette hem erkeklerin hem de kadınların giyeceği türden bir kıyafettir.

³⁰ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 376.

³¹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 278.

İhram

Kadınların başlarını ve vücutlarını örtmekte kullandıkları genellikle kare ve dikdörtgen şeklinde örtüye ihram adı verilmektedir. “Hacıların Kâbe’yi tavaf ederken giyinmeye mecbur oldukları dikişsiz örtünün ismi de ihramdır.”³² “İhram, hac veya umre yapan kimseye normal durumlarda helal olan bazı davranışların haram kılınması anlamındaki fıkıh terimidir. Ancak ihramla birlikte erkeklerin dikişli elbise giymeleri yasak olduğundan ihram kelimesi ile hac ve umre sürecinde giyilmek üzere hazırlanmış beyaz renkli, dikişsiz giysi kastedilir olmuştur.”³³

İhramın hacıların kullandıkları bir giysi olması nedeniyle beyitlerde Kâbe, hac, hacı gibi kavramlarla sık sık birlikte kullanıldığı görülmektedir. İhramın içerisine herhangi bir kıyafetin giyilmemesi Allah’a teslimiyetin sembolüdür. Hacdan dönen kişinin yani ihram giymiş kişinin dünyaya fazla meyletmemesi gibi özellikler âşığın hal ve tavrına uymaktadır. Bu sebeple âşıklar ile ihram giyenler arasında bir ilgi kurulmaktadır. Aşıkların sevgilinin bulunduğu yerin etrafından dönmeleri, Kâbe’yi tavaf etmeye benzetilir.

İhram, dünya ile arasına mesafe koymuş insanın elbisesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İhram giyen kişi, üzerindeki bütün dikişli elbiselerden arınan, dünyaya ait her şeyden uzaklaşan kişidir. Arif kişi, fani olan dünyada dünyalık heveslerden sıyrılan, ona bağlanmayandır.

Başım açıp giyip ihramı feryâd eyledim anda

‘Arâfâta çıkıp lebbeyk diyü zıkr-i kelâm etdim (K 1/5)

“Orada başımı açıp ihramımı giyerek Allah’a yalvardım. Arafat’a çıkıp “Lebbeyk” diyerek Kur’an’ı zikrettim.”³⁴

Arafat; Hz. Muhammed’in ölümünden önce veda hutbesi konuşmasını on binlerce kişiye yaptığı dağın adıdır. Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennetten indirildikten sonra buldukları yere “Arafat”, buldukları güne “arefe” denilmiştir. Her yıl hacı adayları arefe günü burada toplanırlar ve bir süre beklerler. Şair yukarıdaki beytinde hacca gittiğinden Arafat Dağı’na çıktığından söz etmiştir. Lebbeyk, Arafat, zıkr ihram gibi hac terimleri de bir arada kullanılmıştır.

³² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1998), 417.

³³ Salim Ögüt, “İhram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 539.

³⁴ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 300.

Kaftan

Kaftan Osmanlı toplumunda cinsiyet fark etmeksizin iki cins tarafından da kullanılan bir kıyafettir. Günlük hayatta daha alelade kumaşlardan yapılanlar tercih edilirken, özel günlerde, bayramlarda, ziyafetlerde ve düğünlerde daha ağır kıymetli kumaşlardan yapılmış kaftanlar tercih edilirdi. Türk giyiminde kaftan bulunan, belirlenen ilk örneklerde dahi mevcuttur.

1828'de yapılan kıyafet inkılabına kadar Osmanlı toplumunda elbisenin üzerine giyilen bir üstlüktür. Önü açık, boyu uzun ve geniş kesimli olan kaftanın önü zaman zaman sırmalarla veya kürkle süslenirdi. Mezopotamya kökenli bir giysi türüdür. Osmanlı toplumunda her iki cins tarafından da kullanılmıştır. Kaftanlar genellikle en değerli kumaşlardan yapılırdı. Kışın giyilen kaftanların içi kürkle kaplanırdı. Toplumda çokça giyilen kaftan, genellikle kemha kumaştan yapılmış olan çok değerli bir üst giysisi olup, törenlerde giyilirdi.

Kaftan ile hil'at yaklaşık olarak aynı giysiyi karşılamaktadır. Kabâ ise bu kıyafetin Arapça karşılığıdır. Osmanlı İmparatorluğunda bir hizmeti takdir gören kimselere padişah ya da üst düzey yöneticiler tarafından giydirilen değerli kumaşlardan dikilen giysiye hil'at denir. Hil'at giydirme geleneği Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Mahmud dönemine kadar devam etmiştir.

Hil'atlar, kaftanlar genellikle verilen kişinin konumuna ya da iletilmek istenilen onurun derecesine göre renk ve kalitede dokunurdu. Kaftanlar, genellikle Cülûs törenlerinde ve Nevrûz'da hediye edilirdi.

Es'ada tanzîr ederseñ Râziyâ güftârını

İnce bil şırma kemerle hâre kaftanlı güzel (G 86/5)

“Ey Râzî! Sözlerini en güzel ve hayırlı bir şeye benzetmek istersen sözlerin ince belli, sırma kemerli ve hare kaftanlı güzel gibidir.”³⁵

Kaftan Osmanlı Devleti döneminde özellikle erkekler olmak üzere kadın ve erkeklerin giydiği bir kıyafettir. Padişahın bile üzerine giydiği genellikle altın işlemeli kıyafettir. Osmanlı toplumunda bu denli yaygın olan bu kıyafet yukarıdaki beyitte şairin kendi sözlerini benzettiği bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kaftanın kıymetli bir kıyafet olduğu sonucuna varılmaktadır.

Peştemal

“Bele bağlanan ve vücudun belden aşağı kısmını örten beze, futaya püşt-

³⁵ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 376.

mâl denir. Püşt-mâl üç yerde kullanılır. Esnafın işinin başındayken beline sardığı bez; kadınların sokağa çıkarken başlarıyla vücutlarını örtükleri örtü ve hamam püşt-mâli. Hamam püşt-mâlleri da önce kadın ve erkek püşt-mâli olarak ikiye ayrılır, erkek püşt-mâllerinde ana renk siyahtır. Sonradan bu renk hamam tellaklarına tahsis edilmiştir.”³⁶ Kadınların kullandığı peştamâl iki parçadan meydana gelmektedir. Bir parçası belden aşağısını örter, diğer parçası ise kafa ve vücudun üst kısmını örter. Günümüzde kelime peştamâl olarak kullanılmakta ve hamam kültüründe yoğun olarak yaşatılmaktadır.

Post giyinmek peştamâlî pişesi

Bâb-ı me' mûra mûkîm endîsesi (M 6/4)

“Peştamâlî ve işi, mesleği post giyinmektir. Düşüncesi ise devlet kapısına yerleşmektir.”³⁷

Sözlükte “deri, kabuk, cilt” manasına gelen Farsça post kelimesi Türkçede “hayvan derisi” anlamında kullanılır. Özellikle küçük ve büyük baş hayvan derisinden yapılan minder ve seccadeye post veya pösteği (püsteki) denir. Eskiden evlerde ve bilhassa tekkelerde yaygın biçimde kullanılan posta tasavvufta gerçek anlamının yanı sıra şeyhlik makamını ifade eden bir mana da yüklenmiştir. Şeyhin oturduğu post mensup bulunduğu tarikatın pîrinin makamıdır ve şeyh posta oturmakla tarikat pîrini temsil eder. Post-nişîn (posta oturan) tekke şeyhi, posta geçmek “bir tekkeye şeyh olmak” anlamına gelir. Kendisi de Mevlevî olan Râzî; güneş batarken kızıl renk aldığı ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî bu sırada vefat ettiği için Mevlevîlik’te Mevlânâ’yı temsil eden makam postunun rengi kızıldır. Post giyinmek şeyhliği temsil etmektedir. Yani bir kıyafet bir mesleği, bir statüyü anlatmak için kullanılan bir nesne haline gelmiştir. Peştamal ise yukarıdaki beyitte şairin mesleğini ifade etmektedir. Peştamalıyla birlikte devlet kapısında işe girmeyi arzulamaktadır.

Pirehen

Gömlek, vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysidir. Gön deri demektir; gönlek ise çıplak tene giyilen kıyafettir. Pirehen veya pirahen Farsça gömlek demektir. Gömlek ya da eski adıyla gönlek herhangi bir cinsiyet ayrımı yapılmadan kadın ve erkekler tarafından giyilen bir kıyafet olduğu için divan şiirinde çokça yer almıştır.

³⁶ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 191.

³⁷ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 458.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin anlatıldığı beyitlerde gömlek genellikle aşık tarafından kiskanılmaktadır. Zira sevgilinin vücudunu sımsıkı saran bir kıyafettir. Gömlek telmih unsuru olarak Hz. Yusuf'u çağrıştırmaktadır. Hz. Yusuf'un kardeşleri onu kışkandıkları için Hz. Yusuf'u kuyuya atmış ve gömleğini kana bulayıp babalarına "Yusuf'a hayvan saldırdı ve öldü" demişlerdir. Bu bağlamda gömlek teriminin geçtiği beyitlerde ya Hz. Yusuf ya da onun kadar güzel sevgili anlatılmaktadır. Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakup'un gözlerini kör öden de gözlerini açan da gömlek olduğu için divan şiirinde gömlek hem mecazi anlamda hem de gerçek anlamda "göz açma" özelliğiyle bilinmektedir. Gömleğin geçtiği beyitlerde gömleğin yırtılması olayı ise Hz. Yusuf ile Züleyha olayına telmih yapmaktadır.

Pirehen giydikde bulmaz isteyen nâzdan

Şîne-i şimînini seyr etdir açmazdan (Matla 20)

"Gömlek giydiğinde isteyen senin nazından dolayı bulamaz diye gümüş göğsünü açmadan seyrettir."³⁸

Gömlek daha çok düğmeli ve ince olan bir kıyafettir. Sevgili bu kıyafeti giydiğinde gümüş gibi parlak olan teni gözükmektedir. Ama sevgili oldukça nazlıdır bu yüzden gömleğini açmadan ona sıkı sıkı sarılarak aşıklara gümüş tenini göstermemektedir.

Sinebent

"Memeleri göğse yapıştıran ve arkadan bağlanan sütyen adıdır. Hayvanların koşumlarında göğse gelen kayışa da bu ad verilir."³⁹ Sinebent ayrıca; at koşumunda eyerin geriye kaymaması için hayvanın göğsüne bağlanan enli kayış, işlemeli veya gümüşlü göğüslük, gömüldürük anlamıyla birlikte yine göğüslük yerine kullanılmıştır.

Bir mücevher şîne-benddir şîne-bendim şînesi

Kevkeb-i burc-ı sa'îdde gıbt'eder seyyareler (G 34/2)

"Benim gönlümü bağlayan sevgilinin sinesi mücevher bir sütyendir. Gökyüzünde gezen yıldızlar ona imrenerek bakarlar."⁴⁰

Klasik Türk şiirinde sevgilinin bedeni oldukça parlak olarak nitelendirilir. Sevgilinin bu parlak vücudunu mücevherlerle dolu sütyen kapatmaktadır.

³⁸ Elaldı, "Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", 481.

³⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, (İstanbul: 1993), 229.

⁴⁰ Elaldı, "Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", 332.

Aşığın gönlünü kapan onu kendisine tutsak eden bu parlak vücuttur. Hatta gökyüzünde geceyi aydınlatan yıldızlar bile sevgilinin mücevherli sütyenini kıskanmaktadır.

**Ne mümkün pâyidâr olmağ baña bend ü kemend ey şüh
Beni bend eyleyen zülf ü kemend ü şinebendiñdir (Mfrd 94)**

“Ey baştan çıkarıcı güzel! Beni bağlayan ipin, kemendin sağlam kalması ne mümkün? Beni bağlayan, saçın ve sütyeninin kemendidir.”⁴¹

Kement; Uzaktaki bir kimseyi veya şeyi çekip yakına getirmek için atılan ucu ilmekli iptir. Divan şiirinde kement sevgilinin saçı ile özdeşleşir. Sevgilinin saçının ucu kement gibi kıvrımlı olduğu için sevgiliyi yakalamakta ve onu saçlarında sallandırmaktadır. Can havliyle kıvranan aşık onun saçından bir şekilde kurtulmaktadır. Sevgilinin saçının aşığı bağlaması alışılmış bir mazmundur. Ancak sevgilinin sütyenine aşığın bağlanması çok görülen bir olay değildir.

Sütyen diğer kıyafet terimlerine göre divan şiirinde daha az anılmaktadır. Buna rağmen Râzî'nin Divanı'nda iki yerde geçmektedir. İki yerde de sütyen askılarına bağlanma konusunda ele alınmıştır.

Ton

Belden başlayan ve ayak topuklarına kadar inen, bacakları saran iki paçası bulunan bir iç çamaşırıdır. Belinde ipi ve paçalarında ayakların daha rahat geçebilmesi için yırtmaçları vardır. Kadın ve erkek donlarının kesimleri farklıdır. Erkek donlarının ağ yerleri bol olurken kadınlarda bu ağ daha dar gelmektedir. “Donun boyu eğer çakşır giyilecekse dizkapağının hemen üzerinde son bulurdu. Kadın donu ise ayak bileklerine kadar inmez genelde dizin üzerinde olur ve bittiği yerde danteller, nakışlarla işlenerek süslenirdi.”⁴² “Bunun yanında kadın elbisesi, fistan ve şalvara da don denilmiştir.”⁴³

“Vücutun alt kısmına giyilen iki paçalı giysiye don denildiği gibi elbiseye de genel olarak ton adı verilmiştir.”⁴⁴ Râzî Divanı'nda geçen ton ise bu anlamında genel elbiseye verilen isimdir.

**Yeşil tonlar giyip cânân ‘aceb ra’nâ meleklenmiş
Baña yüz vermedi aşlâ felek-meşreb feleklenmiş (G 62/1)**

⁴¹ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 487.

⁴² Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 94.

⁴³ Mine Esiner Özer, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *Tarih Dergisi* 0, sy. 33 (Mart 1982): 16.

⁴⁴ Özer, “Türkçe’de Kumaş Adları”, 48.

“Canan yeşil elbiseler giyip güzel bir melek mi olmuş? O melek, bana hiç yüz vermez, felek gibi dönecek olmuş.”⁴⁵

Bir kişinin melek olması onun ölümünden sonra denilen bir sözdür. Cennet elbisesine hulle denilmektedir. Hulle genellikle yeşil renklidir. Yukarıdaki beyitte sevgili yeşil elbise giymiş melek mi olmuş derken sevgilinin ölüp cennet hurilerinin giydiği yeşil hulle giydiğini söylemiştir. Sevgili, aşığa karşı her zaman put gibi tepkisiz durmaktadır. Bu sebepten ötürü aşık onu ölmüş sanmış olabilir. Zaten ikinci mısradaki melek gibi olan sevgilinin aşığa hiç yüz vermediği ve felek gibi alçak olduğu söylenilmektedir.

3.3. Aksesuarlar

Birer giyim eşyası olmasa da aksesuarlar giyim-kuşamı tamamlayan unsurlar olmaları bakımından önemlidir. Aksesuarlar genel olarak şiirde sıklıkla kullanılan âşığa ve maşuğa ait olan aksesuarlardır. Klasik Türk şiiri özellikle sevgiliyi anlatırken birçok betimleme yapar. Divan şiirindeki sevgili her ne kadar soyut olursa olsun divan şairleri onu oldukça fazla betimleyerek okurun gözünde bir resim oluşturmaktadır. Şair, sevgiliyi tanıtırken giydiği kıyafetten taktığı aksesuara kadar her şeyi şiirine almıştır. Râzî Divanı'nda aksesuar olarak kemer ve mengüş (küpe) kullanılmıştır.

Kemer

Kemer, bir şerit şeklinde yapılarak elbiseyi sıkıp tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan, bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan eşyaya denir. Eskiden kumaşlardan, derilerden kemerler yapıldığı gibi altın ve gümüşten kemerler de yapılmaktaydı.

Divan şairleri bir giyim kuşam eşyası olan kemeri oldukça sık zikretmişlerdir. Kemer neredeyse her zaman sevgilinin ince beliyle birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin beline sarılan kemeri şairler her daim kıskanmıştır. Aşığın rakibi her zaman canlı kanlı birisi değildir. Sevgilinin beline dolanan kemer dahi aşığın rakibidir.

Giyeceklerin önemli bir aksesuarıdır. Osmanlılarda kadınların gümüşten kemer veya tokaları gümüşten kumaş kemer takmamaları çok yaygın bir gelenektir. Osmanlı kadınlarında kemer takma âdeti, kuşaktan kuşağa aktarılmış bir motiftir.

Kemerler üzerine işlenen motiflerle, kıymetli taşlarla süslenir. Kemerleri

⁴⁵ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 356.

daha da güzelleştiren üzerindeki tokalardır. Bu bağlamda kemerle birlikte sim, nakış, sırma, gümüş toka, altın toka birlikte anılır.

Kemer tarikat giyiminde önemli bir yere sahiptir. Kemerin giyilmediği tarikat yok denecek kadar azdır. Tarikat giyiminde kemer, aidiyetin, bağlanmış, biat etmiş, o yola girmiş olmanın bir alametidir. Kemer aynı zamanda arasına bir şeyler sıkıştırıp cep gibi kullanıldığı olmuştur.

Es'ada tanzîr ederseñ Râziyâ güftârını

İnce bil sırma kemerle hâre kâftanlı güzel (G 86/5)

“Ey Râzî! Sözlerini en güzel ve hayırlı bir şeye benzetmek istersen sözlerin ince belli, sırma kemerli ve hare kaftanlı güzel gibidir.”⁴⁶

Kemer Osmanlı toplumunda zenginliğin bir işaretidir. Altın ve gümüş kullanılarak, üzerine değerli taşlar işlenerek yapılan kemerlerin yanı sıra; çok kıymetli kumaşların üzerine, değerli taşlar kullanılarak yapılan süslemelerle birer sanat eseri haline gelen kemerlerin örneklerine günümüzde halen rast gelinmektedir.

Sırma işi kumaşın ön yüzünden yürütülen, arka yüzünden görünmeyen, diğeri kumaşın arka yüzünden yürütülen ön yüzünden görünmeyen sim ve sırma kullanılan iki yüzü işlenen bir nakıştır. Genellikle kıyafet terimleriyle birlikte kullanılır.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin beli hiçbir güzelde olmayacak kadar incedir. Bu ince bel onu kusursuz yapmakta ve aşıkları hayran bırakmaktadır. Yukarıdaki beyitte şair kendi sözlerini sevgilinin ince beline sarılmış sırma bir kemere benzetmektedir. Sevgilinin o ince beline sarılan kemer aşıklar için hep kıskançlıkla karşılanmıştır. Sevgilinin beline sarılabilen bir şey de şairler tarafından övgü kaynağıdır.

Mengüş

Mengüş Farsça “küpe” demektir. Küpe; kulağa takılan ve altın, gümüş vs. kıymetli madenlerden ve taşlardan yapılan bir çeşit ziynet eşyasıdır. Klasik Türk şiirinde küpe daha çok; mengüş, güşvâr, halka-be-güş, halka-der-güş gibi kelime ve tabirlerle ifade etmişler ve çoğu zaman da “kulağa küpe olmak” deyimiyile birlikte kullanmışlardır. Avize denilen küpe daha çok sallanmasıyla bilinir.

Küpe birçok tarikata ve inanişâ göre kulluk alameti olarak sayılmış ve ge-

⁴⁶ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 376.

rek sosyal hayatta gerekse de şiirlerde kulluk göstergesi olarak yaşamıştır. Küpe daha çok kadınların taktığı bir süs eşyası gibi görünse de tarikat ehilleri tarafından da takılan bir süs eşyasıdır. Haydâriiler ve Kalenderîlerin en bilindik özelliklerinden birisi tarikata girenlerin küpe takması olayıdır. Eski Türklerde küpe takmak her çağda moda halinde görülmekte; küpeyi yalnızca kadınlar değil erkekler de takmaktadır.

14. yüzyılda Âhî zaviyelerinde, şeyhler ve müritlerin bir sanata sahip olduklarını ve bazı tarikatlarda dervişlerin dünyadan ve dünyevî meselelerden soyutlandıklarını göstermek için küpe taktıkları bilinmektedir. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in küpe taktığı iddia edilmişse de 14. yüzyıla ait ve sonraki dönemlerde çizilmiş minyatürlerde sultanın kulağında küpe olmadığı gibi Yavuz'un hayatını anlatan Selim-nâmelerde de buna dair bir bilgiye rastlanmaz.

Doğuda kölelerin kulağına halka küpe takması çok eski zamanlardan beri süregelen bir âdettir. Sadece kölelerde değil ayrıca Bektâşî babaları da kulaklarına halka küpe takarlardı. Bazı tarikatlarda küpe kullanımını oldukça önemli bir yere sahiptir. Hatta günümüzde dahi kullanılan “eski kulağı kesiklerden” deyimi tarikat-küpe ilişkisine dayanmaktadır. Mengûş denilen bu halka, kişinin Şâh-ı Velâyet ve Hacı Bektaş kölesi olduğuna işaret eder. Bektaşîlerin küpe takmaları, onların her zaman bekâr kalma düşüncesinin bir yansımasıdır.

Dem-be-dem âh u figânım girmez oldu güşına

Cânımı âvize kıldım güşınıñ mengüşına (G 114/1)

“Sürekli ah etmelerim, feryat etmelerim o yârin kulağına (bir türlü) girmedi. Canımı sevgilinin kulağına ve küpesine astım.”⁴⁷

Klasik Türk şiirinde aşık; sürekli yaralı olan, ağlayan, sızlayan, acı çeken birisidir. Bunun en önemli nedeni ise sevgilinin son derece gaddar olmasıdır. Aşığın hiçbir zaman yüzüne dahi bakmayan sevgili rakibe gülümsemektedir. Aşığın bu durumda elinden gelen tek şey feryat etmektir. Kendini bir türlü sevgiliye duyuramayan aşık sürekli sızlanmaktadır.

Kulağına küpe olmak; başına gelen bir olaydan kendine ders çıkararak onu bir tecrübe olarak hiç unutmamaya çalışmaktır. Genellikle bu söz nasihat verilirken kullanılmaktadır. Kulağa küpe yapılan hiçbir söz unutulmamaktadır. Bu yüzden âşık kendisini sevgilinin küpesinde sallandırmaktadır. Sevgilinin aşığın feryadını duyması bu duruma bağlıdır.

⁴⁷ Elaldı, “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, 407.

Sonuç

Klasik Türk Edebiyatı'nı besleyen kaynakların başında sosyal hayat gelmektedir. Sosyal hayat, içinde birçok alt başlığı içerir. Bu başlıklardan birisi de giyim kuşamdır. Giyim, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar her daim hayatın içindedir. Başlarda sadece ısınma gibi temel işlevi olan kıyafetler yüzyıllar içerisinde amaçlarını çoğaltarak kullanım alanlarını arttırmıştır. Divan şairleri de bu duruma kayıtsız kalmamışlardır. İnsanların her daim ihtiyacı olan kıyafetleri şiirlerine konu edinmişlerdir.

Yapılan çalışmada Bursalı İbrahim Râzî'nin Divan'ı taranmış ve kıyafet terimleri tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada ilk olarak kıyafet terimlerinin isimlerinin geçtiği atasözü ve deyimler tespit edilmiştir. Kıyafet terimleri zamanla deyimleşmiş ve kalıplaşmıştır. Deyimleşen kıyafet terimleri zaman zaman ilk anlamlarını yitirmiş bambaşka bir kullanıma evrilmiştir. Deyimleşen kıyafet terimleri Râzî Divanı'nda sekiz tanedir. Çalışmanın ikinci başlığını "Giyisilerde Kullanılan Kumaşlar" oluşturmaktadır. Bu başlık altında sadece "hâre" kumaşı ele alınmıştır. Osmanlı kültüründeki kumaşın yeri düşünüldüğü zaman Râzî Divanı'nda oldukça az geçmesi beklenmedik bir durumdur. Çalışmanın büyük kısmını "Giyim Kuşam Unsurları" oluşturmaktadır. Bu başlık altında; başa giyilenler, vücuda giyilenler ve aksesuarlar olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. Başa giyilenler başlığı altında beş farklı kıyafet teriminin adı zikredilmiştir. Başa takılan aksesuarlar giyim kuşamın önemli bir tamamlayıcısı durumundadır. Bu başlıklar takan kişinin sosyal statüsü hakkında ipuçları vermektedir. Vücuda giyilen kıyafetler ise çalışmanın en kalabalık grubudur. On üç farklı kıyafet terimi bu başlık altında incelenmiştir. Osmanlı toplumunda giyim kuşamın bu denli önemli olmasının bir yansımasıdır. Çalışmanın sonunda ise giyim kuşamın tamamlayıcısı olan aksesuarlar incelenmiştir. Râzî Divanı'nda iki farklı aksesuarın ismi geçmiştir.

Divan şairleri sosyal hayatı, kendi edebi gelenekleri, sanat anlayışları, düşünce yapıları gibi unsurlarla harmanlayıp şiirlerine konu etmiştir. Sosyal hayat unsurlarının sadece temel anlamında değil de sanatla süslenmiş haliyle de şiire konu edilmesi oldukça doğaldır. Zira böyle olmasa edebi metin ile öğretici metin arasında bir farkın kalmayacağı aşikardır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarla birlikte divan şiirinin sosyal hayatla ilişkisi gözler önüne serilmiştir. Sonuç olarak Klasik Türk şiirine yöneltilen en büyük eleştirilerden biri olan "Divan şiiri sosyal hayattan kopuktur." anlayışını reddetmek amacıyla yapılan bu çalışma, elde edilen veriler doğrultusunda bahsi geçen eleştirilerin

yersiz olduğunu gözler önüne sermiştir. Divan şiirine kaynaklık eden sosyal hayatın alanı oldukça geniştir ancak yapılan bu çalışmada sosyal hayatın sadece alt başlığı olan kıyafet terimleri konu edilmiştir. Bu bağlamda divanlar incelendiğinde sosyal hayata dair daha birçok unsur bulunabilir. Bu çalışma daha sonra yapılacak olan sosyal hayat çalışmalarına emsal teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1998.
- Elaldı, Mehmet. “Bursalı İbrahim Râzî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.
- Ögüt, Salim. “İhram”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 539-542. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Özer, Mine. “Türkçe’de Kumaş Adları”. *Tarih Dergisi* 0, sy. 33 (Mart 1982): 291-240.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Cumhuriyet Türkiye'sinde Melek İnancı Hakkında Yapılan Çalışmalar

Studies on Angels in Republican Period of Turkey

Atike KARDAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı
Ankara, Türkiye
atikekardas@gmail.com ORCID: 0000-0001-5824-6917

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 15 Kasım / November 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 20 Kasım / November 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık / December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 179-210.

Cumhuriyet Türkiye'sinde Melek İnancı Hakkında Yapılan Çalışmalar*

Özet

İlâhi kaynaklı bütün dinler meleklerin varlığını kabul etmekte ve iman akidesi saymaktadırlar. Melekler ilâhi vahye muhatap olmaları ve Allah-Peygamber-insan arasındaki en güçlü iletişim unsuru olmaları bakımından önemlidir. Ayrıca Kur'ân bütüncül bir yaklaşımla sadece duyu yoluyla bilinen varlıklar değil melek, cin ve şeytan gibi duyu ötesi varlıkları da konu edinmektedir. Bundan dolayı bilim dünyasında bu konuda pek çok kitap, tez ve makale hazırlanmıştır. Konu, içerik ve metod olarak farklı olsa da, çalışma konularının belirlenmesinde literatür çalışması oldukça önemlidir. Bu nedenle Türkiye'de melekleri konu edinen çalışmaların tespit edilmesi önem arz etmektedir. Makalede, ilgili çalışmalar özet/sentez içeren bir yapıda eleştirel değerlendirme becerisi ile ele alınmaktadır. Böylece çalışmaların kuvvetli ve zayıf yönleri sunularak, literatürde tartışmalı olan eksik noktaların tespit edilmesiyle ileriye yönelik araştırma gereksinimi olan alanlar ortaya çıkarılmaktadır. Çalışma sadece tezleri değil makaleler, kitaplar ve sempozyum bildirilerini Kelâm alanı ile sınırlı tutmayarak diğer disiplinlerde de incelenmesini hedeflemektedir. Ancak İslâm Mezhepler Tarihi, Kelâm bilim dalı ile alan ve konu bakımından bağlantılı olduğu için bu ana bilim dalındaki çalışmalara yer verilmemektedir. Bu makale, Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra Yüksek İslâm Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi (1982) ve Kelâm bilim dalında çalışmaların yapılmasından 2021 yılına kadar olan çalışmaları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Melek İnancı, Kelâm İlmi, Cumhuriyet Dönemi

Studies On Angels In Republican Period Of Turkey

Abstract

All divine religions accept the existence of angels and deem aqidah of faith. Angels are important in that they to be in touch of divine revelation and are the most powerful communication elements between God-prophet-human. In addition, with a holistic approach, the Qur'an deals not only with beings known through the senses, but also with extrasensory beings such as angels, jinns and devils. Therefore, many books, theses and articles have been prepared in the scientific world on this subject. Although it is different in terms of subject, content and method, literature study is very important in determining the study subjects. That's why, it is important to identify studies on angels in Turkey.

In article, related studies are handled in a structure that includes a summary/synthesis with critical evaluation skills. In this way, by presenting the strengths and weaknesses of the studies, the areas that need future research are revealed by identifying the missing points that are controversial in the literature. The study aims to examine not only

* Makalenin her aşamasında verdiği öneri, destek ve yardımları ile Osman Demir'e; makale başlığı belirlemede yardımlarını esirgemeyen Abdullah Demir'e; makaleye eleştirel bakış açısı ile yaklaşan ve teklifleriyle katkı sağlayan GAB Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi hakemlerine, makalenin son haline getirilmesinde ve yayınlanmasında emeği geçen dergi çalışanlarına teşekkür ederim.

theses but also articles, books and symposium reports in other disciplines by not limiting them to the field of Kalam. However, studies in this department aren't be included because of History of Islamic Sects is related to the science of Kalam in terms of field and subject. This article covers the studies from the declare of the Republic (1923) to the transformation of High Islamic Institutes into Theology Faculties (1982) and the studies from the beginning of the studies in the science of kalam until 2021.

Keywords: Angel Belief, Science of Kalam, Republican Period,

Giriş

İslam dinine göre imanın altı esasından ikincisi meleklerle imandır. Allah ile Peygamber arasında ilâhi vahyi taşımaları bakımından meleklerle iman peygamberlere imandan önce gelmektedir. Gaybî ve ruhanî varlıklar olan melekler hakkında bilgi ise ancak vahiy yoluyla elde edilir. Nitekim onların nasıl bir yaratılışa sahip oldukları, çeşitleri, özellikleri, görevleri gibi pek çok husus merak edilmektedir. Bundan dolayı İslâm Kelâmında meleklerle ilgili müstakil çalışmalar görülmekle beraber konu Hristiyanlıkta olduğu gibi (angeloji) ayrı bir bilim dalı olarak incelenmemektedir. Kelâmcılar melekleri sistematik kelâm konularından olan mesâilin içerisinde sem'iyât başlığı altında ele almaktadır. Kâinat var olduğundan beri meleklerin dünya hayatında var olduğu bilinmektedir. Böylelikle gerek İslâm'da gerek diğer ilâhi kaynaklı dinlerde meleklerin insanlar gibi gerçek mevcudiyetinin bulunup bulunmadığına, mahiyetlerine dair açıklama yapılmaktadır.

Meleklerle ilgili Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Bu makalede sadece Türkçe literatürden yola çıkılarak, meleklerle ilgili hangi başlıklar üzerinde yoğunlaşıldığı, hangi başlıklar altında hangi konuların ele alındığı ve bu başlıkların ortak ve ayrılan yönlerinin ne oldukları hususunda bir sonuca varılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda öncelikle 1980-2021 arasındaki bilimsel faaliyetler kronolojik sıra içerisinde; yüksek lisans ve doktora tezi, makale, sempozyum bildirisi ve kitap olarak listelenecektir. Böylece literatürde yer alan tartışmalı ve eksik noktalar belirtilerek, ileriye yönelik araştırma gereksinimi olan alanlar ortaya çıkarılması planlanmaktadır. Çalışmanın özellikle 1980-2021 tarihleri ile sınırlandırılması, meleklerle ilgili yapılan ilk çalışmanın 1989 tarihinde olması sebebiyledir. Bu makalede öncelikle Kelâm alanında meleklerle ilgili hazırlanan tezler değerlendirilecektir.¹ Bunun yanında farklı dallar-

¹ Meleklerle ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri ile kitap ve makalelerin incelenmesi önemlidir. İçerik farklı olsa da benzer bir araştırmayı yürüten incelemeler için bk. Ahmet Ak, "Mâturîdî

da yapılan tez ve makaleler de incelenecektir. Farklı yazım türlerine ait eserlerin tespitinde ise İSAM Kütüphanesi ile Ulusal Tez Tarama sayfası, Dergi Park platformundan ve Google Akademik sayfasından istifade edilecektir.

1. Meleklerle ilgili Yapılan Çalışmalara ve Tarihi Seyrine Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte 1924'te Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi açılmış, bir süre sonra 1933'te kapatılmıştır. 1950'li yıllına gelindiğinde İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslâm Enstitüleri açılmaya başlanmıştır. Ancak resmi din eğitime ara verilmesi ve okulların kapatılmasından dolayı 1933 ve 1949 yılları arasında entelektüel bir ilgi ve destek isteyen Kelâm ilminden söz etmek mümkün gözükmemektedir. 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Burada Kelâm derslerinin işlenmeye başlamasıyla beraber bu alandan ilk akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.² Kelâm dersi bünyesinde yapılan ve fakülte kayıtlarına geçen ilk tez, Lütfi Doğan'ın Hilmi Ziya Ülken'in danışmanlığında hazırladığı ve 1960 yılında tamamladığı *Ahmed b. Muhammed b. Furaki'ye Kadar Eş'arî Ekolü ve en-Nizam fi Usulî'd-din Kitabı* adlı doktora çalışmasıdır.³ Nitekim YÖK'ün "Ulusal Tez Merkezi" bölümü ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) internet sayfasında yer alan "İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu" verilerine göre akademik anlamdaki çalışmalar genellikle 1960'lı yıllarda başlamaktadır.⁴

Cumhuriyet Türkiye'si verilerine bakıldığında meleklerle ilgili ilk çalışmaya 1979 yılında Lütfullah Cebeci tarafından yapılan "Kur'an-ı Kerim ve Tefsirlerine Göre Melekler" adlı seminerde rastlanılmaktadır. Ardından meleklerle ilgili ikinci çalışma ise yine Cebeci tarafından 1989 yılında

ve Mâturidilik ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018). Ayrıca bu yazıda ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Bkz. Ramazan Biçer, "Türkiye'de Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmaları", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012); Ramazan Biçer, "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016); Mustafa Selim Yılmaz, "Türkiye'de Kelâm İlimine Dair Sempozyumlar: Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016).

² Çağfer Karadaş, "Günümüz Türkiye'sinde Kelam İlimi", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 129-151.

³ Rabiye Çetin, "Kuruluşundan Günümüze Türkiye'nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2020), 397-431.

⁴ Biçer, "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme", 317.

yazılan *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Melekler*⁵ adlı kitaptır. Türkiye'de Cumhuriyet sonrası günümüze kadar meleklerle dair toplam on beş eser yazılmıştır. Bu eserlerin içerisinde tezden kitaplaşanlar da vardır. Buna ilk olarak Ali Erbaş tarafından 1993 yılında Marmara Üniversitesinde hazırlanan *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*⁶ adlı doktora tezinin 2012 yılında *Melekler Âlemi: İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*⁷ adlı kitap olarak yayınlanması; ikinci olarak da 2000 yılında Çukurova Üniversitesinde Ali Çolak tarafından çalışılan *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*⁸ adlı yüksek lisans tezinin, 2012 yılında *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*⁹ adlı kitap olarak basılması örnek gösterilmektedir.

Ayrıca bu on beş kitap içerisinde meleklerle dair üslûp ve içerik bakımından bilimsel araştırma yöntemleri dikkate alınmaksızın hazırlanan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları akademisyenler tarafından bilimsel içerik ve üslûp kullanmadan hazırlanmıştır. Örnek olarak Süleyman Ateş tarafından yazılan *İnsan ve İnsaniüstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan* kitabı gösterilebilir. Diğerleri ise akademisyen olmayan yazarlar tarafından yine bu üslûba dikkat etmeden hazırlanmıştır. Mehmet Şeker tarafından yazılan *Melekler ve Cinler* ile Özkan Öze tarafından kaleme alınan *Melekleri Merak Ediyorum* kitapları gösterilebilir Bunlar haricinde akademik üslûp ve içerik kullanarak hazırlanan kitaplarda mevcuttur.

Meleklerle ilgili yapılan ilk tez 1990 yılında Bursa Uludağ Üniversitesinde Adnan Ayaz tarafından hazırlanan *Farâbî'nin, Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü*¹⁰ adlı yüksek lisans tezidir. 1993 yılında Marmara Üniversitesinde Ali Erbaş tarafından hazırlanan *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*¹¹ doktora tezi ise bu alanda yapılan ilk teze örnek gösterilmektedir. Türkiye'de Ulusal Tez Tarama verilerine bakıldığında, şimdiye kadar meleklerle ilgili toplam yirmi altı tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Bunlardan yukarıda giriş bölümünde ifade edildiği gibi, Temel İslam Bilimleri içerisinde farklı ana bilim dallarında da çalışıldığı görülmüştür. Bu veriler incelendiğinde

⁵ Lütfullah Cebeci, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Melekler* (Kayseri: İstışare Yayınevi, 1989).

⁶ Ali Erbaş, *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

⁷ Ali Erbaş, *Melekler Âlemi: İlahi Dinlerde Melek İnanıcı* (İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2012).

⁸ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

⁹ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* (Ankara: Afşar Matbaası, 2012).

¹⁰ Adnan Ayaz, *Farâbî'nin Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990).

¹¹ Erbaş, *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*.

Kelâm Ana bilim dalında meleklerle ilgili üç tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Bunlar; 1991 yılında Nuri Kamalı tarafından hazırlanan *İslam İnançına Göre Melek*¹² adlı yüksek lisans tezi, 2016 yılında Ahmet Gürbüz'ün hazırladığı *Mâtürîdî'nin Melek, Cin ve Şeytan Anlayışı*¹³ adlı yüksek lisans tezi ve Zeynep Öztürk tarafından çalışılan *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı*¹⁴ adlı yüksek lisans tezidir.

Meleklerle ilgili ilk makale çalışması Durmuş Özbek tarafından 1990 yılında "Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri"¹⁵ adı ile yayınlanmıştır. Dergi Park'ın son kayıtlarına göre Türkiye'de bugüne kadar toplam kırk makale hazırlandığı tespit edilmiştir.

Meleklerle ilgili bildiri örneği olarak da, 2001 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi'nin ev sahipliğinde *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* adıyla gerçekleşen sempozyumda, Musa Koçar tarafından sunulan "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi"¹⁶ başlıklı bildiri örnek olarak gösterilmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu bildiri, meleklerle ilgili hazırlanan tek bildiri olarak görünmektedir.

2. Kelâm Alanında Yapılan Tezler ve Değerlendirilmesi

Melekler, kelâm ilminin makâsıdını oluşturan mesâilin içerisinde yer almaktadır. Kelâm ilminin mesâîli İslâmî İlimlerin tedvini sırasında Allah'ın zâtı, ona ait isim, sıfat ve fiiller şeklinde belirlenmiştir. Daha sonra Allah merkezli inanç sisteminin daha iyi anlaşılması için öldükten sonra dirilme ve nübüvvet konuları işlenmiştir. Örneğin, Selef âlimleri tarafından, Hz. Peygamber (s.a.v) ve onun getirdiği kitaba imanın bir gereği olarak Kur'ân'da geçen melek, cin, şeytan gibi gaybî varlıklara merak duyulmuştur. Kısaca kelâmın tedvin döneminde gaybî temellendirme gayreti gösterilmiştir. Müteahhîr döneme gelindiğinde ise, "gayb âlemi" söylemi "mevcûd" üzerinden değerlendirilmiştir. Varlık, yoğun olarak kadîm; hâdis, vacip ve mümkün kapsamında ifade edilmiştir. Bir önceki döneme

¹² Nuri Kamalı, *İslam İnançına Göre Melek* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991).

¹³ Ahmet Gürbüz, *Mâtürîdî'nin Melek Cin ve Şeytan Anlayışı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁴ Zeynep Öztürk, *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁵ Durmuş Özbek, "Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990).

¹⁶ Musa Koçar, "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001).

göre, melek, cin, şeytan ve ruh konularının önem kazanması “mevcûd” kapsamında değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Müttekaddîm dönemde ise bunların keyfiyeti ve neliği üzerinde durulmuştur. Varlık ve melek konusu, mütehayyiz (yer kaplayan) ve gayri mütehayyiz (yer kaplamayan) gibi konular çerçevesinde ele alınmıştır.

Yeni İlmi Kelâm dönemine geldiğinde ise, varlığın her türlü metafizik değeri inkâr edilerek varlık tamamen maddeye indirgenmiştir. Bu dönemde duyular ötesi her şeyi inkâr eden Materyalizm ve Pozitivizm’e karşı Allah’ın varlığını, bizzat tabiat kanunlarının zorunsuzluğunu ve mucizelerin imkânını ispat tartışmaları üzerinden bir metafizik varlık alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern Bilimin verilerinden de istifade edilerek bu cephe teyit edilmeye, Allah, ruh, melek, cin ve şeytan gibi Kur’ân’da zikredilen gaybî varlıklara inanmaya uygun bir zemin oluşturulmaya gayret gösterilmiştir.¹⁷ Özetle melekler konusu İslâmî ilimlerin tedvininden itibaren Kelâmın tüm döneminde var olmuş ve incelenmiştir.

“Ulusal Tez Merkezi” bölümü ile “İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu” verilerine göre, 1960’lı yıllardan günümüze kadar yapılan akademik çalışmalara bakıldığında Kelâm ana bilim dalında meleklerle ilgili üç yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Bunlar; Nuri Kamalı tarafından 1991 yılında çalışılan *İslam İnançına Göre Melek*, Ahmet Gürbüz tarafından 2016 yılında çalışılan *Mâtürîdî’nin Melek, Cin ve Şeytan Anlayışı* ve Zeynep Öztürk tarafından 2019 yılında hazırlanan *Fahreddin Râzî’nin Melek Anlayışı* adlı tezlerdir. Bu tezler ve değerlendirmeleri sırasıyla aşağıda verilmiştir:

1. Nuri Kamalı tarafından 1991’de Kelâm ana bilim dalında hazırlanan *İslam İnançına Göre Melek* adlı yüksek lisans tezi, Kelâm alanında yapılan ilk tez olması bakımından önemlidir. Bu çalışmada meleklerin varlığı, varlıklarının ispatlanması, mahiyetleri, nasıl varlıklar oldukları, vazifeleri, çeşitleri gibi meleklerle ilgili pek çok konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de Kur’ân ve hadis kaynaklarından yararlanılmakla beraber İslâm Felsefesi âlimlerinin ve günümüz âlimlerinin görüşlerinden de faydalanılmıştır. Tez konu başlığı olarak da sınırlandırılarak özellikle İslâm İnançında meleklerin nasıl konumlandırıldığından bahsetmektedir.¹⁸

2. Ahmet Gürbüz tarafından 2016 yılında Kelâm Ana bilim dalında ha-

¹⁷ İlyas Çelebi, “Ortaya Çıkışından Günümüze Kelam İlminde ‘Konu Problemi’”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2005), 5-35.

¹⁸ Kamalı, *İslam İnançına Göre Melek*.

zırlanan *Mâtürîdî'nin Melek, Cin ve Şeytan Anlayışı* adlı yüksek lisan tezi Kelâm alanında çalışılan ikinci tezdır. Bu tezde Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserleri dikkate alınarak onun melek, cin ve şeytana dair görüşleri ele alınmaya çalışılmaktadır. Tezin birinci bölümü meleklerle ayrılmış olup, meleklerin nasıl varlıklar olduğu, özellikleri, kısımları, görevlerinin neler olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde ise, cin ve şeytana dair konular ele alınmıştır.¹⁹

3. Zeynep Öztürk tarafından 2019 yılında Kelâm Ana bilim dalında hazırlanan *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı* adlı yüksek lisans tezi 1990 yılından günümüz itibarıyla düşünüldüğünde Kelâm alanında meleklerle ilgili çalışılan son tezdır. Bu tezde melekler Fahreddîn er-Râzî'nin düşünce sistemine göre ele alınmıştır. Öncelikle “melek kavramı” ve “meleklerin varlığı” konuları işlenmiştir. Ardından “Râzî'nin melek anlayışı”, “meleklerin vasıfları, meleklerin çeşitleri ve görevleri, sorumluluk yönünden melekler, meleklerin efdaliyeti ve İblis'in meleklerle ilişkisi” başlığı altında incelenmiştir. Son olarak ise, Râzî, Felsefecilerin, Yahudilerin ve müşriklerin melek anlayışını eleştirmektedir. Bu şekilde Râzî'nin meleklerle ilgili anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.²⁰

Yapılan bu üç tez başlığına bakıldığında çalışmaların, “İslam İnancı”, “Mâtürîdî” ve “Fahreddin er-Razi” gibi belli bir dini görüş çerçevesinde veya şahıs üzerinde derinleşerek sınırlandırılmaya gidildiği görülmektedir.

Çalışmalarda kullanılan ortak işleyiş metotları, “nitel araştırma”, “literatür taraması”, “doküman incelemesi” ve özellikle Gürbüz ve Öztürk'ün tezlerinde “şahıs üzerine derinleşme” metotları ile ele alındığı belirtilmektedir.

Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde ortak yedi başlık altında meleklerin ele alındığı görülmektedir. Bu ortak başlıklar; “melek kavramı”, “meleklerin varlığı”, “meleklerin mahiyeti (özellikleri)”, “meleklerin görevleri”, “meleklerin çeşitleri”, “insan-melek arasındaki ilişki”, “melek-insan arasındaki efdaliyet meselesi”dir.

Yapılan tezlerde meleklerle ilgili, meleklerle imanun İslâm ve diğer dinlerdeki önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca gayb âleminin varlıkları olarak adlandırdığımız meleklerin ispatı yine bu tezlerde çalışılan konulardan birisidir. Meleklerle iman ve meleklerin varlığı o ka-

¹⁹ Gürbüz, *Mâtürîdî'nin Melek Cin ve Şeytan Anlayışı*, 9-48.

²⁰ Öztürk, *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı*.

dar önemli ki edebiyat, sanat şiir gibi pek dala da yansımıştır. Meleklerin Allah-Peygamber arasındaki elçi görevi ve ilâhi vahye muhatap olmaları bakımından meleklerin tanımı, mahiyeti, çeşitleri, özellikleri, görevleri nedir? gibi konular ile melekler anlatılmaya ve tanıtılmaya çalışılmış. Bu bağlamda meleklerle ilgili, meleklerin masumiyeti, akıllı şuur sahibi olmaları, meleklerin yardımı gibi pek çok konu ispatlanmaya çalışılmıştır.

Meleklerle ilgili hangi başlık yeterince çalışılmış; hakkında yeterli bilgi verilmiş, hangi başlıkta hâlâ söylenecek şeyler vardır meselesinde, melek kavramı ve diğer dinlerde melek inancı başlıkları doygunluk noktasındadır. Bütün tezlerde bahsedilen melek kavramı ve diğer dinlerde melek inancı hakkındaki bilgiler aynı kaynakların sadece farklı yorumlanış biçimleridir.

Meleklerin varlığı naklî delillerle sabit olmakla birlikte ispatı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Buna göre meleklerin naklî delillerle varlığı ispatlandığı gibi akli delillerle ispatlanabileceği ileri sürülmektedir. Bundan dolayı meleklerle ilgili görüşleri çalışılmayan bir âlimin varlıkları hakkındaki fikirleri onların ispatı bakımından yeni bir yaklaşım getirebilmektedir.

İslâm dini açısından meleklerin varlığı konusunda görüş birliği olmasına rağmen duyu ötesi varlıklar olduğu için mahiyetleri hakkında ihtilaflar mevcuttur. Müslümanların çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre melekler, gökte bulun çeşitli şekillere giren maddi varlıklardır. İslâm Filozofları ise meleklerin ne boyutlu ne de cisim oldukları görüşünü benimsemektedir. Onların soyut cevherler olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda meleklerin varlıkları, yaratılmaları gibi mahiyetlerine dair farklı görüşler naslar ışığında ele alınmaktadır. Meleklerin mahiyeti, Kelâmcılar ve İslâm Filozoflarınca tartışılarak işlenmiştir.²¹

Meleklerle ilgili en çok işlenen konulardan biri de meleklerin peygamberlere ve mü'minlere yardımının nasıl olduğuna dair ihtilaflardır. Meleklerin yardımını içeren çeşitli ayetler ışığında bu yardımın mahiyeti konusundaki görüşler ortaya konulmaktadır.

Melek-insan arasındaki efdaliyet mevzusu bir bakıma meleklerde akıl, irade, meleklerin masumiyeti gibi konularla da bağdaştırılır. Nitekim âlimlerin de burada kendi düşünce sistemlerine göre görüşleri mevcuttur. Bu efdaliyet ile ilgili yeni şeyler söylenebilir, nokta konulmuş değildir.

²¹ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982), 1/53.

Hârût ve Mârût kıssası yeterince aydınlatılmayan başlıklar arasındadır. Meleklerin çalışıldığı diğer alanlarda konuya girişten önce İslâm öncesi toplumlarda melek inancına değinilirken kelim alanında yapılan tezlerde bu başlığa değinilmediği dikkat çekicidir.

Bu tezlerde, meleklerin varlığı, mahiyeti, çeşitleri, görevleri meleklerin mü'minlere yardım etmesi, melek-insan arasındaki efdaliyet gibi başlıklar doyunluk noktasına ulaşırken; melek-insan arasındaki ilişki, meleklerin lânet etmesi, meleklerin sorumluluğu gibi konular üzerinde yoğunlaşılabilir.

Bu üç çalışmanın ortak özelliği, melekleri varlık hiyerarşisinde konumlandırmak, tanımlamak mahiyetleri hakkındaki bilgi vermektir. Ayrılan yönleri ise, konuların sınırına göre şahıs üzerinde veya belirli bir din üzerinde yoğunlaşma olduğu için aynı başlık altında farklı görüşlere rastlanabilmektedir.

2.1. Diğer Alanlarda Meleklerle İlgili Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

“Ulusal Tez Merkezi” bölümü ile “İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu” verileri incelendiğinde meleklerle ilgili Kelâm alanı başta olmak üzere diğer bilim dallarında da meleklerin çalışıldığı tespit edilmektedir. Bu başlık altında, Cumhuriyet Türkiye’inde meleklerle ilgili bütün alanlarda hazırlanmış tezler kronolojik sıra dikkate alınarak aşağıda maddeler halinde listelenecektir.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri:

1. Adnan Ayaz tarafından 1990 yılında Felsefe Ana bilim dalında *Farabî'nin, Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü* adıyla hazırlanan yüksek lisans tezinde; Farabî'nin doğrudan melek, âhiret gibi kavramlardan bahsetmediğine fakat sembolik olarak işaretlerinden meleklerin anlaşıldığına, Farabî'nin melekleri nasıl tanımladığına ve onun meleklerin nasıl kavranabileceğine dair görüşlerine değinilmektedir.²²

2. Ali Erbaş tarafından 1993 yılında Dinler Tarihi bilim dalında hazırlanan *İlahi Dinlerde Melek İnancı* adlı doktora tezi, meleklerle ilgili yapılan ilk tezdur. Bu tezde, ilâhi kaynaklı dinlerde (İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlık) melek algısı; meleklerin varlığı, özellikleri, görevleri gibi konu başlıklarıyla dinler tarihi odaklı ele alınmıştır.²³

²² Ayaz, *Fârâbî'nin Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü*, 40-41.

²³ Erbaş, *İlahi Dinlerde Melek İnancı*.

3. Ali Çolak tarafından 2000 yılında Hadis ana bilim dalında hazırlanan *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* adlı yüksek lisans tezinde, Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'i dikkate alarak öncelikle İslâm öncesi bazı dinlerde meleklerle değinmiştir. Daha sonraki bölümde ise meleklerin tanımını yaparak nasıl varlıklar olduğu, çeşitleri, görevlerinden bahsetmiştir. Son bölümde ise karşılaştırma yaparak çalışmayı sonlandırmıştır.²⁴

4. P. Sema Kedici tarafından 2000 yılında Resim-İş Eğitimi Ana bilim dalında hazırlanan *Türk Sanatında Melek Tasvirleri (Sanat Eğitiminde Bir Uygulama Modeli)* adlı yüksek lisans tezin veri tabanı üzerinden erişimi sağlanamamaktadır.²⁵

5. Gülçin Pehlivan tarafından 2005 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalından hazırlanan *Kappadokia Kaya Kiliselerindeki Melek Tasvirleri* adlı yüksek lisans tezinde, İslâm'da ve diğer dinlerde melek inancından bahsedilmiştir. Özellikle melekler, varlık olarak ele alınmış ve kişilerde onların nasıl tasvir edildiği; duvar resimleri, kompozisyon, ikonografi, resim programı, resim programına temel olan kaynaklar ve üslûp açısından değerlendirilmiştir.²⁶

6. Bekir Tatlı tarafından 2005 yılında Hadis Ana bilim dalında hazırlanan *Hadis Tekniği Açısında Cibrîl Hadîsî ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* adlı doktora tezi, Cibrîl hadisinden kast edilenin ne olduğu, Cibrîl'in diğer melekler arasındaki konumundan bahsederek Kutsal Kitaplarda Cibrîl'in nitelikleri anlatarak görevlerinden bahsetmiştir. Daha sonra Cibrîl hadisinin farklı rivâyetlerine değinerek bu rivâyetler arasında değerlendirme yaparak çalışmayı sonlandırmıştır.²⁷

7. Esra Semiz tarafından 2010 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitim Ana bilim dalında hazırlanan *İlköğretim 7. Sınıf Müfredatındaki (2007) "Melek ve Ahiret İnanıcı Ünitelerinin İşleniş"* adlı yüksek lisans tezi, varlıklar âleminden bahsederek meleklerle iman, meleklerin özellikleri, görevleri, meleklerle imanın faydaları gibi konuların doğrudan öğrenciye bilgi aktarmak yerine çoklu zekâ yöntemi gibi ekinliklerle nasıl işlendiğini tablolarla ve görsel verilerle anlatmıştır.²⁸

²⁴ Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*.

²⁵ P. Sema Kedici, *Türk Sanatında Melek Tasvirleri (Sanat Eğitiminde Bir Uygulama Modeli)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

²⁶ Gülçin Pehlivan, *Kappadokia Kaya Kliselerindeki Melek Tasvirleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

²⁷ Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısında Cibrîl Hadîsî ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

²⁸ Esra Semiz, *İlköğretim 7. Sınıf Müfredatındaki (2007) "Melek ve Ahiret İnanıcı" Ünitelerinin İşleniş*

8. Işıl Özalan Sarioğlu tarafından yine 2010 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalında hazırlanan *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri* adlı yüksek lisans tezinde, öncelikle çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde melek inancı ortaya konulmuştur. Ardından melek figürlerinin Hıristiyan tasvir sanatına nasıl yansıdığı “Baş Melek Tasvirleri”, “Havariler ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler” gibi sınıflandırma yaparak bu tasvirlerde meleklerin neyi tanımladığı başlıklar altında ele alınmaktadır.²⁹

9. Fazilet Kahraman tarafından 2012 yılında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitim Ana bilim dalında hazırlanan *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Allah, Melek, Cennet ve Cehennem Kavramlarını Anlama Düzeyi (Ahmetli Gazi İlköğretim Okulu Örneği)* adlı yüksek lisans tezi, Zihinsel işlem yapma yeteneği henüz gelişmemiş öğrencilerin soyut kavramları nasıl tasavvur ettiklerinden yola çıkarak “Allah, melek, cennet ve cehennem” gibi kavramların tahlili üzerinde durmuştur. Ardından öğrencilere; “Sence melekler neye benziyor, melekler ne iş yapar, herkesin bir meleği var mı, varsa ne işe yarar, melekleri görebilir miyiz ve neden görürüz ya da göremeyiz, meleklerle ilgili bilgileri nereden öğrendin?” gibi sorular sorulmuş ve toplanan veriler analitik bir şekilde ortaya konulmuştur.³⁰

10. Hasan Kurt tarafından 2014 yılında Temel İslam Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Kur’an’da ve Kitap-ı Mukaddes’te Melek Kavramı* adlı yüksek lisans tezi, öncelikle Kur’an-ı Kerim ve Kitap-ı Mukaddes’ten yola çıkarak melek kavramının etimolojik tahlilini yapmıştır. Daha sonra Kur’an ve Kitap-ı Mukaddes’ten meleklerle ilgili tespit edilen konular, “Meleklerin nitelikleri, Meleklerin görevleri, Meleklerin çeşitleri” gibi başlıklarda tespit edilen benzerlikler ve farklılıkları ortaya konularak bir değerlendirilme yoluna gidilmiştir.³¹

11. Ayla Pakyüz tarafından 2015 yılında Türk Sanatı Ana bilim dalında hazırlanan *Osmanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Figürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)* adlı yüksek lisans tezi, melek imgesine ikonografik açıdan bakmaktadır. Ayrıca yazma eserlerde ve farklı kaynaklarda anlatılan peygamber ve diğer kıssalarda yapılan tas-

(Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 83-120.

²⁹ Işıl Özalan Sarioğlu, *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³⁰ Fazilet Kahraman, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Allah, Melek, Cennet ve Cehennem Kavramlarını Anlama Düzeyi (Ahmet Gazi İlköğretim Okulu)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 43-55.

³¹ Hasan Kurt, *Kur’an’da ve Kitap-ı Mukaddes’te Melek Kavramı* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

virlerden Osmanlı toplumunun meleklerle ilgili düşüncesi betimlenmeye çalışılmış ve meleklerin nasıl sunulduğu irdelenmiştir. Bu yapılırken de mitoloji, pagan kültürler ve tek tanrılı dinlerle karşılıklı etkileşimlerine de değinerek melek imgesine dair genel bir görüş ortaya konulmaya çalışılmıştır.³²

12. İbrahim Halil Karakeçi tarafından 2015 yılında Tefsir Ana bilim dalında hazırlanan *Tefsir Kaynaklarında Hârût-Mârût'la İlgili Yer Alan Rivâyetlerin Tahlili* adlı doktora tezinin birinci bölümünde “Hârût ve Mârût kıssası” Kur’ân eksenli incelemeye tabi tutarak tahlil edilmiştir. Tezin ikinci bölümünde, Hârût ve Mârût’a ayırarak yer yer “İslâm öncesi dinlerde Hârût ve Mârût, Hârût ve Mârût kimdir/nedir” gibi konular aydınlatılmaya çalışılırken zaman zaman da “Hârût ve Mârût’un melek olup olmadığı, “Meleklerin masumiyeti”, Kur’ân’a göre meleklerin masumiyeti” gibi tartışmalı konular da ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise “Hârût ve Mârût” ile ilgili rivâyetlere yer verilerek konu geniş yelpaze de incelenmiştir.³³

13. Ali Cahit Selvi tarafından 2017 yılında İslam Tarihi ve Sanatları Ana bilim dalı/Türk İslam Edebiyatı bilim dalında hazırlanan *Türk İslâm Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları)* adlı yüksek lisans tezi, öncelikle İslâm dini ve diğer dinlerdeki melek kavramı ve melek inancına kısaca değinmiştir. Burada dört büyük melek ve diğer melekler de ele alınmaktadır. Daha sonra melek kavramının edebiyata nasıl girdiği, Edebiyatta melek konusunun nasıl işlendiği bu kavramın Edebiyata hangi unsurlarla yansiyarak zenginlik kattığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.³⁴

14. Mehmet Bal tarafından 2017 yılında olarak İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitim Ana bilim dalında hazırlanan *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan “Melek ve Ahiret İnancı” Adlı Ünitenin Kazanımlarını, Elde Etme Düzeyleri ile Korkuları ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezinde, melek ve ahiret üniteleri işlenirken öğrencilerin korku ve kaygılarını etkileyip etkilemediği, etkiledi ise onların ünite başarı düzeylerinin korku ve kaygıları arasında nasıl bir ilişki olduğu, etkilemediyse nedenleriyle tespit

³² Ayla Pakyüz, *Osmanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Figürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

³³ İbrahim Halil Karakeçi, *Tefsir Kaynaklarında Hârût-Mârût'la İlgili Yer Alan Rivâyetlerin Tahlili* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 20-82.

³⁴ Ali Cahit Selvi, *Türk İslâm Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de tablolardan ve sayısal verilerden yararlanılarak yapılmıştır.³⁵

15. Şuayip Karataş tarafından 2018 yılında Temel İslam Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Kur'ân'ın Konusu Olan Melekler* adlı doktora tezinde, meleklerin varlık olarak Kur'ân bağlamında nasıl ele alındığı ortaya konmaktadır. Öncelikle melek kavramının kökeni ve anlamlarının diğer dillerdeki karşılıkları ele alınmış ve bu kavramın Kur'ân'da nasıl işlendiğine değinilmiştir. Ardından meleklerin mahiyetlerine dair verdiği bilgilerden onların “yaratıldıkları madde”, “yaratılma zamanları”, “kanatları” gibi pek çok özellikleri âyetler ve çeşitli rivâyetler bağlamında değerlendirilmiştir. Diğer bölümlerde ise, meleklerin görevleri işlenmiş ve son olarak da inanç bağlamında meleklerin Kur'ân'ın ilk muhataplarının zihin dünyasından yola çıkarak yanlış melek algısının nasıl dönüştüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.³⁶

16. Ezgi Temekoğlu tarafından 2018 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalında hazırlanan *İstanbul Topkapı Sarayı İle Türk ve İslam Eserlerinin Müzesi'nde Bulunan Siyer-i Nebi Yazmalarına Ait Minyatürlerdeki Melek Tasvirleri* adlı yüksek lisans tezinde, İstanbul Topkapı Sarayı özelinde melek tasvirleri ve melek figürleri incelenmektedir.³⁷

17. Cem Yüksel tarafından 2018 yılında Sanat Tarihi Ana bilim dalında hazırlanan *İslam Tasvirlerinden Örneklerle Melek İkonografisi (XII.-XV. Yüzyıl)* adlı yüksek lisans tezi, İslâmiyet öncesi ilâhi dinlerde melek tasvirlerini açılayarak karşılaştırmış ve İslâm sanatında farklı malzemelerde ve İslâm el yazmalarında melek figürlerini ele alıp incelemektedir.³⁸

18. Adnan Güneş tarafından 2019 yılında Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Zerdüştilikte Melek İnancı* adlı yüksek lisans tezi, Zerdüştiliğe göre “meleklerin nasıl varlıklar olduğu, özellikleri” gibi konuları en erken dönem Zerdüşti kutsal metin olan *Avesta* bağlamında

³⁵ Mehmet Bal, *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan “Melek ve Ahiret İnancı” Adlı Ünitenin Kazanımlarını, Elde Etme Düzeyleri ile Korkuları ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

³⁶ Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olan Melekler*.

³⁷ Ezgi Temekoğlu, *İstanbul Topkapı Sarayı İle Türk ve İslam Eserlerinin Müzesi'nde Bulunan Siyer-i Nebi Yazmalarına Ait Minyatürlerdeki Melek Tasvirleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

³⁸ Cem Yüksel, *İslam Tasvirlerinden Örneklerle Melek İkonografisi (X.II.-XV. Yüzyıl)* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

incelemektedir. Öncesinde ise melek kavramı, Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm'da melek inancına değinilmiştir.³⁹

19. Zafer Keleş tarafından 2019 yılında Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında hazırlanan *Yahudilikte Melek İnancı* adlı yüksek lisans tezinin birinci bölümünde “Yahudilik öncesi melek inancı ve melek kavramı” ele alınmaktadır, ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise “meleklerin sayısı, tasnifi, Yahudilikte meleklerin özellikleri ve görevleri” gibi pek çok konu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.⁴⁰

20. Mine Budak tarafından 2019 yılında Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim dalında hazırlanan *Kur'an-ı Kerim'de Geçen Harut Marut Kıssasının Sihir ve Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinde, Hârût ve Mârût kıssasının geçtiği âyetlerin ikaz ve nasihat yönünden insanı düşünmeye sevk eden önemli bir mesaj olmasından hareketle böyle bir çalışma yapılması gerekli görmüştür. Bölümlerde Hârût ve Mârût kıssası hakkında kısaca bilgi verilerek ana konu olan Hârût-Mârût, melek gibi kavramlar hakkında bilgi verilmiş ve Hârût-Mârût'un masumiyeti, kim oldukları gibi konular çerçevesinde aydınlatılmaya çalışılmıştır.⁴¹

21. Mahmut Bingül tarafından 2019 yılında Hadis bilim dalında hazırlanan *Hâdisler Bağlamında Hz Peygamber İle Cebrâil Arasındaki Birliktelik* adlı yüksek lisans tezinde, Cebrâil'in nitelikleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de öncelikle melek kavramından kast edilen mana ve dini inanışlardaki konumuna değinilerek. İslâm inancında melekler ve Cebrail hakkındaki, özellikle peygamber arasındaki münasebeti “Hz. Peygamber'le Cebrail'in birlikteliği bağlamındaki tartışmalar” başlığı altında ilgili konular çerçevesinde irdelenmiştir.⁴²

22. Haydar Güngör tarafından 2019 yılında Hadis Bilim Dalında hazırlanan *Hadislerde Cibril* adlı doktora tezi, Cibril'in Hadislerde nasıl yer aldığı, nasıl anlatıldığı, görülmesi gibi mahiyetine dair pek çok konuyu

³⁹ Adnan Gümüş, *Zerdüştilikte Melek İnancı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴⁰ Zafer Keleş, *Yahudilik'te Melek İnancı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴¹ Mine Budak, *Kur'an-ı Kerim'de Geçen Harut Marut Kıssasının Sihir ve Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Değerlendirilmesi* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴² Mahmut Bingül, *Hâdisler Bağlamında Hz Peygamber İle Cebrâil Arasındaki Birliktelik* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

aydınlatmaya çalışmaktadır Ayrıca Kutsal Kitaplarda Cibrîl'in nasıl yer aldığı da işlenen konular arasındadır.⁴³

23. Merve Beyza Şeyran tarafından 2020 Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim dalında hazırlanan *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi* adlı yılında yüksek lisans tezi, öncelikle İslâm öncesi dinlerde melek anlayışlarına değinmiştir. Ardından melek kavramı, mahiyeti, özellikleri, çeşitleri, görevleri gibi pek çok konu başlığı altında Klasik Türk Şiirine meleklerin nasıl yansıdığı bu konular altında ortaya konmaya çalışılmıştır.⁴⁴

3. Meleklerle İlgili Hazırlanan Makaleler

1. Meleklerle ilgili ilk makale Durmuş Özbek tarafından 1990 yılında “Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikler” adı ile hazırlanmıştır. Bu makalede, üç semavi kitapta meleklerle dair hususlar özetle cümleler halinde ifade edilmektedir.⁴⁵

2. Ali Erbaş tarafından 1996 yılında hazırlanan “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri” isimli makalede, eski kültürlerde, Uzak Doğu dinlerinde ve ilahi kaynaklı dinlerde melek inancı ele alınıp mukayesesi yapılmaktadır.⁴⁶

3. Durmuş Özbek tarafından 1998 yılında çevrilen Muhammed Kanbur el-Antâkî'nin “Melek ve Cin Risalesi” isimli makalesi, melek ve cinlerle ilgili aşırılıklar ve Hârût ve Mârût kıssası hakkında söylenenleri eleştirmek için kaleme alınmıştır.⁴⁷

5. Hasan Keskin tarafından 2002 yılında çalışılan “Kur'an'da Meleklerin Hz. Ademe Secdesinin Yorumu” adlı makalede, meleklerin Hz. Âdem'e secdesi müfessirler tarafından lügat ve terim anlamlarıyla ele alınırken bahsedilen secdenin özellikle mahiyet bakımından; “yüceltme, selamla” gibi anlamları öne çıkarılmaktadır.⁴⁸

6. Fuat Aydın tarafından 2003 yılında hazırlanan “Nâmûs/Nomos

⁴³ Haydar Güngör, *Hadislerde Cibril* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

⁴⁴ Merve Beyza Şeyran, *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁴⁵ Özbek, “Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”.

⁴⁶ Ali Erbaş, “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996).

⁴⁷ Muhammed Kanbûr el-Antâkî, “Melek ve Cin Risalesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8, çev. Durmuş Özbek (Eylül 1998).

⁴⁸ Hasan Keskin, “Kur'an'da Meleklerin Hz. Adem'e Secdesinin Yorumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002).

Cebrâil mi Tevrat mı? “Bed’ül-vahy” adlı makale, nâmûs kavramından kast edilenin ne olduğunu Dinler Tarihinin verileri ışığında ele almaktadır.⁴⁹

7. Enver Bayram tarafından 2003 yılında hazırlanan “Kur’ân’da Cebrail” isimli makale, Kur’ân’da dört büyük melekten biri olan Cebrâil’i; isimleri bakımından, vahiy meleği olarak, temessül ve fazileti açısından Kur’ân bağlamında işlemektedir.⁵⁰

8. Ömer Çelik tarafından 2005 yılında kaleme alınan “Kur’an-ı Kerim’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere Hususi ve Bütün Müminlere Umumi Yardımları” isimli makale, Kur’ân-ı Kerim ve Hadislerle bakıldığında meleklerin her peygamber ile irtibatlı olduğu ve müminlere yardım ettiğini birçok konu başlığında ortaya koymaktadır.⁵¹

9. Zekeriya Pak tarafından 2007 yılında yayınlanan “İnsanın Yeryüzündeki Varlığına Meleklerin İlk Tepkisi (Bakara 2/30’daki İfade Üslubu İle İlgili Farklı Bir Yorum Denemesi)” adlı makale, kıssalara tarihî olmaktan çıkarıp onu güncele taşıyarak ilgili ayeti tarihte sınırlı olmaktan çıkarıp günümüze yansıyan yüzü ile mesaj yüklü bir meseleye dönüştürerek farklı bir yorum ve yaklaşım çerçevesinde edebî üslûp ile yazılmıştır.⁵²

10. Murat Serdar tarafından 2008 yılında çalışılan “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail İsrafil, Azrail)” isimli makale, dört büyük meleğin bilgisinin kutsal kitaplarda nasıl işlendiği ve bunların bilgisine mütevatir kaynaklardan nasıl ulaşılabileceği mevzusuna dikkat çekmiştir.⁵³

11. Enbiya Yıldırım tarafından 2009 yılında hazırlanan “Hz. Musa’nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tahlili-” adlı makalesi, Hz. Mûsâ’nın ölüm meleğini tokatlayarak gözünü çıkardığına dair rivayetin metin açısından incelenmesine yöneliktir.⁵⁴

12. Murat Serdar tarafından 2009 yılında hazırlanan “Hıristiyanlıkta

⁴⁹ Fuat Aydın, “Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: ‘Bed’ül-vahy’ Hadisindeki Nâmûs Kavramı Üzerine”, *Divân İlmî Araştırmalar* 2/15 (2003).

⁵⁰ Enver Bayram, “Kur’ân’da Cebrâil (A.s)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Mayıs 2003)

⁵¹ Ömer Çelik, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere, Hususi Bütün Mü’minlere Umûmî Yardımları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005).

⁵² Zekeriya Pak, “İnsanın Yeryüzündeki Varlığına Meleklerin İlk Tepkisi (Bakara 2/30’daki İfade Üslubu İle İlgili Farklı Bir Yorum Denemesi)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Mayıs 2007).

⁵³ Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail)”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008).

⁵⁴ Enbiya Yıldırım, “Hz. Musa’nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tahlili-”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Aralık 2009).

ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları" isimli makalede, Hıristiyanlık ve İslâm akidesinde melek inancı karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek benzerlik ve farklılık arz eden yönleri ortaya konulmaktadır.⁵⁵

14. Mehmet Azimli tarafından 2010 yılında yayınlanan "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardım Meselesi" isimli makalede, meleklerin Bedir ve Hendek savaşında meleklerin Müslümanlara yardım ettiği meselesi aktarılan rivayetlerle tarihsel bağlamda incelenmektedir.⁵⁶

15. Bekir Tatlı tarafında 2010 yılında hazırlanan "Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine -Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirisi-" adlı makale, Cibril Hadisi'nin uydurma olduğu yönündeki iddialara ve tutarsızlıklara bir cevap olarak kaleme alınmıştır.⁵⁷

16. İsrail Balcı tarafından 2010 yılında çalışılan "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım" adlı makalede, Kur'an ayetlerine yansıyan yönüyle meleklerin savaşlarda Müslümanlara yardım ettiğinden bahsedilmiştir. Bahsedilen bu ilâhi yardımın, boyutları, olabilirliği, Kur'an'ın koyduğu esaslar çerçevesinde işlenmektedir.⁵⁸

17. Ali Çolak tarafından 2012 yılında hazırlanan "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri" isimli makalede, toplumda melek inancı ile oluşmuş yanlış inanç ve bilgilerden dolayı öncelikle melek konusu üzerinde durulmuş ve meleklerin çeşitleri, görevlerinden bahsedildikten sonra meleklerle ilgili diğer bazı konuların Kur'an ve Hadis'e dayandırılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁹

18. Mustafa Hocaoğlu tarafından 2012 yılında hazırlanan "Hz. Peygamber'e Meleklerin Yardımı Hususunda Öne Sürülen Bazı İddiaların Değerlendirilmesi" adlı makalede, meleklerin yardımının Kur'an'da ifade edildiği ve bizzat meleklerin yardımını konu edinen ayetler çeşitli görüşler tarafından ele alınmıştır.⁶⁰

⁵⁵ Murat Serdar, "Hristiyanlık Ve İslâm'da Meleklerin Varlık Ve Kısımları", *Bilimname*, 18/2 (Haziran 2009).

⁵⁶ Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardım Meselesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 21/3.

⁵⁷ Bekir Tatlı, "Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine -Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2010).

⁵⁸ İsrail Balcı, "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010).

⁵⁹ Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Şubat 2012)

⁶⁰ Mustafa Hocaoğlu, "Hz. Peygamber'e Meleklerin Yardım Hususunda Öne Sürülen Bazı İddiaların Değerlendirilmesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2012).

19. Emrullah Fatîş tarafından 2013 yılında kaleme alınan “Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi” isimli makalede, bazı Kur’ân yorumcularının Bakara 2/102’de geçen Hârût-Mârût adlı kimse- nin melek olup olmadıklarını meleklerin masumiyeti bağlamında değer- lendirilerek onların melek olmasının Kur’ân’ın ruhuna aykırı olduğunu belirtmektedir.⁶¹

20. H. Sercan Koşık tarafından 2013 yılında çalışılan “Hârût ve Mârût Hakkında Tercüme Bir Risale” isim makale, Hârût ve Mârût hakkında söylenen rivâyetlerin isrâiliyyattan geldiği belirtilerek özetlenmiş ve bu ikisi hakkındaki bütün inanışlara reddiye bir tercüme risâle olarak kaleme alınmıştır.⁶²

21. Ali Parlak tarafından 2014 yılında çalışılan “Esbâb-ı Nuzûl Bağ- lamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet ve Analizi” adlı makalede, Hârût ve Mârût kıssası Kur’ân’ın bir hitap olduğu gerçeğinden yola çı- kararak ayetin asıl anlamına ulaşmak için ilk muhataplarının bulunduğu sosyal ve psikolojik çevreden yola çıkarak yeni bir yorum getirmiştir.⁶³

22. Ekrem Sarıkçoğlu tarafından 2014 yılında hazırlanan “Babil’de Hârut ve Mârut’un Melekliği Meselesi”, isimli makalede, Hârût ve Mârût’a melek denilmesi hususu Kutsal Kitaplar bağlamında incelenmektedir.⁶⁴

23. Ahmet Akmaz tarafından 2014 yılında hazırlanan “Cebrail İle Rasulullah’ın Karşılaşmasına Dair Bir Değerlendirme” isimli makalede, Cebrail’in Hz. Peygamber ile ilk karşılaşmasındaki ilk emir “oku” an- lımındaki “ikra” kelimesi ele alınmaktadır.⁶⁵

24. Emrullah Fatîş tarafından 2015 yılında kaleme alınan “Melekler- de Şuur ve İrade Problemi” isimli çalışmada, meleklerin akıllı ve irade- li oldukları masum oldukları ile bağdaştırılarak Kur’ân’da Melek-İblis sahneleri ve konu ile ilgili diğer ayetler bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁶⁶

⁶¹ Emrullah Fatîş, “Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi”, *Bilimname*, 24/1 (Ocak 2013).

⁶² H. Sercan Koşık, “Harut ve Marut Hakkında Tercüme Bir Risale”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araş- tırmaları Dergisi* 12 (2013)

⁶³ Ali Parlak, “Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (Nisan 2014).

⁶⁴ Ekrem Sarıkçoğlu, “Babil’de Hârut ve Mârut’un Melekliği Meselesi”, *Süleyman Demirel Üni- versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014).

⁶⁵ Ahmet Akmaz, “Cebrail İle Rasulullah’ın İlk Karşılaşmasına Dair Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mart 2014).

⁶⁶ Emrullah Fatîş, “Meleklerde Şuur ve İrade Problemi”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Temmuz 2015).

25. Abdullah Karaca tarafından 2015 yılında hazırlanan “Hz. Meryem’in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh” adlı makalede, Hz. Meryem’in kişiliği, hamileliği ile beraber; meleklerin Hz. Meryem’i müjdenmesi, kendisine gönderilen ruhun mahiyeti, burada kast edilenin ise Cebrail olduğu ve Cebrail’in Meryem’e insan suretinde temessül etmesi ve meleklerle Meryem arasındaki konuşma gibi konulara açıklık getirilmektedir.⁶⁷

26. Ulvi Murat Kılavuz tarafından 2015 yılında hazırlanan “İnsan mı Melek mi? Türler Arası Efdaliyet Çalışması” isimli makale, tarafların melek-insan üstünlüğü tartışmasında varlığın mahiyeti ve varlık hiyerarşisinde hangi görüşlere sahip oldukları, bu meselenin incelenmesinde akla nasıl bir rol verdikleri ele alınmıştır.⁶⁸

27. Halil Aldemir tarafından 2015 yılında hazırlanan “Vahiy Sırasında Hz. Peygamber’in Melekiyete Yükselmesi Ya Da Vahiy Meleğinin Beşeriyete Bürünmesi” adlı makalede, vahiy sırasında meleğin beşer suretine bürünmesi veya Hz. Peygamber’in melekleşmesine dair teori deliller ile ortaya konulmaktadır.⁶⁹

28. Hamdi Gündoğar tarafından 2016 yılında hazırlanan “Thomas Aquinas’ta Meleklerin Mahiyeti Problemi” adlı makalede, Aquinas düşüncesinde meleklerin mahiyetini nasıl işlediği ele alınmaktadır.⁷⁰

29. Yunus Emre Gördük tarafından 2017 yılında hazırlanan “Hz. Mûsa ve Ölüm Meleği” ile İlgili Rivâyet Çerçevesinde İslam Âlimlerinin Sahîh Hâdislere Yaklaşım Tarzına Dair Bir İnceleme” isimli makalede, sahih hadislerde yer alan “Hz. Mûsâ ve Ölüm Meleği” rivâyet, İslâm âlimlerinin görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır.⁷¹

30. Temel Yeşilyurt tarafından 2018 yılında kaleme alınan “Kur’an’da Cin, Melek, Şeytan” isimli makalede, Kur’ân ontolojisinde varlığı kesin olarak bildirilmiş olan melek, cin ve şeytan konu edinmektedir.⁷²

⁶⁷ Abdullah Karaca, “Kur’an-ı Kerimde Hz. Meryem’in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 2015).

⁶⁸ Ulvi Murat Kılavuz, “İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (Nisan 2015).

⁶⁹ Halil Aldemir, “Vahiy Sırasında Hz. Peygamber’in Melekiyete Yükselmesi ya da Vahiy Meleğinin Beşeriyete Bürünmesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Ocak 2015).

⁷⁰ Hamdi Gündoğar, “Thomas Aquinas’ta Meleklerin Mahiyeti Problemi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016).

⁷¹ Yunus Emre Gördük, “Hz. Mûsa ve Ölüm Meleği” ile İlgili Rivâyet Çerçevesinde İslam Âlimlerinin Sahîh Hâdislere Yaklaşım Tarzına Dair Bir İnceleme”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 4 (Kasım 2017).

⁷² Temel Yeşilyurt, “Kur’an’da Cin, Melek, Şeytan”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2018).

31. Fehmi Soğukoğlu tarafından 2018 yılında hazırlanan “Cibril Hadisinde Geçen Kıyâmet Alâmetlerinin Yeniden Değerlendirilmesi” isimli makalede, Cebrail’in insan suretine girerek sahâbîlere dinin temel noktalarını öğrettiğinden bahseden tevatür derecesine ulaşmış hadiste yer alan kıyâmet alâmetlerinden bahsedilmektedir.⁷³

32. Şuayip Karataş tarafından 2019 yılında hazırlanan “Kur’ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı” isimli makalede, Kur’an’ın ilk muhatapları olan Arap toplumunun melek tasavvurunun bilinmesinin Kur’ân’ın şirk ve küfür konusunda muhataplarına yönelttiği tenkitlerin daha iyi anlaşılması için kaleme alınmıştır.⁷⁴

33. Şuayip Karataş tarafından 2019 yılında “Kur’ân’da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Melekliğine Dair”, Kur’ân’da geçen Hârût-Mârût’un mahiyetine dair sorular; ayet ve mütevatir kaynaklarda bulunan rivâyetler bağlamında ele alınmıştır.⁷⁵

34. Esmâ Şimşek tarafından 2019 yılında kaleme alınan “Azrail İnancının Türk Halk Kültürüne Yansımaları” adlı makale, Azrail’in şiir, türkü, mani, atasözü, deyim ve bilmecelere konu edildiğini ve halk kültürüne nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır.⁷⁶

36. Arslan Aydın tarafından yazılan “Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri” adlı makale, meleklerin İslâm akidesindeki yeri ve önemini; meleklerin mahiyeti ve vazifeleri çerçevesinde işlemektedir.⁷⁷

37. Yunus Eraslan tarafından 2020 yılında hazırlanan “Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâîlî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı” isimli makalede, İsmâîlî/Bâtınî düşüncenin melek inancı hakkında söyledikleri ilgili taraflar ve iddialar bağlamında ele alınıp değerlendirilmektedir.⁷⁸

38. Elif Bayrak Kaya tarafından 2021 yılında hazırlanan “İslam İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları” adlı makalede, İslâm sanatlarına; ayrıca minyatür sanatına melek tasvirinin özellikle dört

⁷³ Fehmi Soğukoğlu, “Cibril Hadisinde Geçen Kıyâmet Alâmetlerinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018).

⁷⁴ Şuayip Karataş, “Kur’ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Mütefekkiri Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019).

⁷⁵ Şuayip Karataş, “Kur’ân’da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Melekliğine Dair”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019).

⁷⁶ Esmâ Şimşek, “Azrail İnancının Türk Halk Kültürüne Yansımaları”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/18 (Mayıs 2019).

⁷⁷ Ali Arslan Aydın, “Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri”, *Diyanet Dergi* (Erişim 2 Ekim 2021).

⁷⁸ Yunus Eraslan, “Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâîlî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı”, *Kader Kalam Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2020).

büyük meleğin nasıl yansıdığı; meleklerden bahsedilen çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır.⁷⁹

39. Yunus Erarslan tarafından 2021 yılında hazırlanan “İslam Filozoflarında Melek İnancı” isimli makalede, İslâm Filozoflarının melek inancı hakkındaki görüşleri ve bu filozofların melek düşüncelerinin oluşmasındaki arka plan incelenmeye çalışılmaktadır.⁸⁰

40. Gürbüz Deniz tarafından 2021 yılında kaleme alınan “Meleklerle İman Neden Önemlidir” adlı makale, meleklerle iman hem akait kitaplarının konusu olarak hem de insan hayatında neden önemlidir meselesi Kur’ân ve Hadis bağlamında ele almıştır.⁸¹

Meleklerle ilgili makalelerin tarihine bakıldığında 1990 yılından 2021 yılına kadar toplamda 40 makale yazıldığı tespit edilmektedir. Ayrıca tarih olarak, 2015, 2019, 2021 yıllarında meleklerle ilgili çalışmaların diğer senelere göre daha yoğun olduğu tespit edilmektedir. Diğer bir husus, tezlerde alan ayrımı yapılmadığı gibi makale çalışmalarında alan ayrımı yapılmadan değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Aynı zamanda meleklerin tezlerde olduğu gibi makalelerde de Temel İslam Bilimleri, Edebiyat, Sanat olmak üzere farklı dallarda çalışıldığı tespit edilmiştir.

Meleklerle ilgili makalelerde ağırlıklı olarak; “semavî dinlerde, kutsal kitaplarda, farklı inançlarda melekler, meleklerin peygamberlere ve insanlara yardımı (ilâhi), meleklerin Hz. Âdem’in varlığına tepkisi ve yorumu, melek ve insan arasındaki efdaliyet, meleklerde şuur ve irade, Cebrail ve Cibrîl hadisi, Hârût-Mârût’un meleklığı, kıssası, mahiyeti, masumiyeti, Hz. Musa ve Azrail, meleklerin edebiyata ve şiire yansması ve özellikle melekleri Kur’ân ve Hadis bağlamında melekler” adlı konular ele alınmaktadır.

Meleklerle ilgili hazırlanan makaleler incelendiğinde, “Hârût-Mârût kıssası” ile ilgili yaklaşık altı adet makale yazılmıştır. Bu makalelerde, Hârût-Mârût’un melek olup olmadığı, masumiyetleri, kıssanın detayları, mahiyetleri üzerinde durulmuştur. Ardından Cebrail ile ilgili özellikle Cibrîl Hadisi üzerinde altı çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda, Cebrail’in

⁷⁹ Elif Bayrak Kaya, “İslam İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları”, *Mecmua* 11 (Mart 2021).

⁸⁰ Yunus Erarslan, “İslam Filozoflarında Melek İnancı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 167-190.

⁸¹ Gürbüz Deniz, “Meleklerle İman Neden Önemlidir?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/3 (Eylül 2021).

insan suretine girmesi olayından ve Cibrîl Hadisi'nin kaynağı hakkında araştırmalar yapılmıştır. Meleklerle ilgili bağlantılı olarak meleklerin ilâhi yardımı konusunda dört adet, mahiyetleri ile ilgili dört adet, Kur'ân ve Hadis bağlamında iki adet, Hz. Âdem'e secde ve insanın yaratılışına ilk tepkileri ile ilgili iki adet, meleklerle iman ve İslâm akidesinde yerleri ile ilgili iki adet ve melek-insan arasındaki efdaliyeti ile ilgili de iki adet makale hazırlanmıştır. Bunlarla beraber farklı dinlerde melek inancı, dört büyük melek, Azrail (ölüm meleği) ile ilgili de çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

4. Meleklerle İlgili Sunulan Tebliğler

Tespit edildiği kadarıyla meleklerle ilgili çalışmaların yapıldığı zamandan bugüne kadar bir adet bildiriye rastlanmaktadır. Bu bildiri Süleyman Demirel Üniversitesinde Musa Koçar tarafından 2001 yılında "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi" adı ile sunulmuştur. Bu bildiri de, Hz. Peygamberin savaşlarında meleklerin yardımı ile ilgili hususlar Kur'ân'da bazı bilgiler yer almıştır. Söz konusu bilgiler Tanrı-âlem ilişkisi çerçevesinde Kelâm ilmi açısından ele alınır incelenmiştir.⁸²

5. Meleklerle İlgili Yayınlanan Kitaplar

5.2. Akademik Eserler

1. Prof. Dr. Lütfullah Cebeci'ye ait olan 1989 yılında yayınlanan *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler* adlı kitaptır. Bu kitaba melek kavramı ve Semâvî ve bazı diğer dinlerde melek inancı ile giriş yapılmıştır. Daha sonra ise, meleklerin mahiyeti, meleklerin varlığı, meleklerin çeşitleri gibi meleklerle ilgili pek çok konu Kur'ân ve hadis eksenli ele alınmıştır.⁸³

2. Prof. Dr. Ali Erbaş tarafından 2012 yılında *Melekler Alemi: İlahi Dinlerde Melek İnancı* adı ile yayınlanmıştır.⁸⁴

3. Ali Çolak tarafından 2008 yılında *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* adı ile yayınlanmıştır.⁸⁵

4. Prof. Dr. Bekir Tatlı tarafından 2015 yılında kaleme alınan *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* adlı kitapta, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e

⁸² Koçar, "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi", 57.

⁸³ Cebeci, *Kur'an-ı Kerîm'e Göre Melekler*.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. 7. dipnot.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. 8. Dipnot.

insan suretinde gelerek iman, ihsan gibi sorular sormasından bahsedilen Cibrîl Hadisi olarak nakledilmiştir. Günümüze gelindiğinde bu hadisin kaynağı konusunda şüpheler oluşmaya başlamış, bu nedenle çalışmada, hadisin bütün tarikleri ele alınıp incelenmiş ve bunun İslâm düşüncesine yansımaları ele alınmıştır.⁸⁶

5. Prof. Dr. İsrail Balcı'ya ait olan 2019 yılında yayınlanan *Hz. Peygamberin Savaşlarda İlahi Yardımı* adlı kitapta, meleklerin savaşlardaki yardımlarının mahiyeti konu ile ilgili getirilen yorumlar ve değerlendirmeler üzerinde durularak konuya açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.⁸⁷

6. Prof. Dr. Kamil Güneş tarafından 2020 yılında kaleme alınan *Meleklerle İman* adlı kitapta, melek, cin ve şeytan kavramları Kur'ân ekseninde ele alınmış ve bulara dair çeşitli konular incelenmiştir. Kitabın ilk bölümünde, meleklerin varlığı, mahiyeti, özellikleri, çeşitleri, görevleri, inananlarla melekler arasındaki münasebetler, meleklerle inanmanın faydaları gibi başlıklar altında melekler incelenmiştir.⁸⁸

7. Prof. Dr. Lütfullah Cebeci'ye ait olan 2021 yılında basılan *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melek, Cin, Şeytan* adlı kitapta, melekler, cinler ve şeytanlar ilgili başlıklar altında ele alınmıştır. Kitabın birinci bölümünde Kur'ân'a göre melek kavramı açıklanmış ve diğer bazı dinlerde melek inancı başlığı altında, Yahudilik, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Hinduizm'de melek kavramına kısaca değinilmiştir. İkinci bölümü ise meleklerle ilgili diğer başlıklara ayrılmış olup kitabın iki, üç ve dördüncü bölümlerde ise meleklerle ilgili konular çeşitli başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.⁸⁹

Meleklerle ilgili 1989'dan günümüze kadar içerik ve yöntem olarak akademik üslûp ile yazılan meleklerle ilgili sekiz kitap çalışması tespit edilmiştir. Bunların dışında meleklerle ilgili akademik olmayan pek çok kitaba da rastlanmaktadır.

5.2. Akademik Olmayan Eserler

1. İsmail Hakkı Zeyrek, *Fizik Ötesi ve İnsan: Melek, Cin, Ruh, Sihir, Tılsım, Kehanet, Dua*

2. Mehmet Şeker, *Melekler ve Cinler*

⁸⁶ Bekir Tatlı, *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: TDV Yayınları, 2015).

⁸⁷ İsrail Balcı, *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardımı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).

⁸⁸ Kamil Güneş, *Meleklerle İman* (Ankara: DİB Yayınları, 2020).

⁸⁹ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Melek-Cin-Şeytan* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020).

3. Mehmet Yaşar Soyalan, *İnsan: Meleklerden Yüce Şeytandan Alçak*
4. Özkan Öze, *Melekleri Merak Ediyorum*
5. Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsan Üstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan*
6. Ahmet Kalkan, *Melek, Cin ve Şeytan*
7. Ahmet Tomar, *Melek ve İnsan*
8. Duran Kömürcü, *Cin Şeytan Melek*

Bu sekiz kitap incelendiğinde, meleklerle ilgili içeriklerin bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik üslûp dikkate alınmadan yazıldığı görülmüştür. Makalede değinilmeyen eserlerde mevcuttur. Örnek göstermek amacıyla bu kadarı ile yetindik.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanından sonra açılan İlahiyat Fakültelerinde Kelâm alanında çalışmaların yapılmaya başlanmasından günümüze kadar meleklerle ilgili beşi doktora tezi olmak üzere yirmi altı adet yüksek lisans tezi, kırk adet makale, bir sempozyum bildirisi ve içerik olarak bilimsel araştırma yöntemleri dikkate alınarak hazırlanan yedi adet akademik kitap olduğu görülmektedir. Yukarıda sıralanan bu veriler dışında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Yapılan tezler ve makaleler özelinde meleklerin alanının sadece Sosyal Bilimler olmadığı aynı zamanda Eğitim Bilimlerinin de konusu olduğu tespit edilmektedir. Sosyal Bilimlerde içerisinde de Kelâm, Felsefe, Hadis, Tefsir ve Sanat Tarihi bilim dallarında çalışılmıştır.

Çalışmalar içerik ve metot olarak incelendiğinde ise alan bazında farklılıklar görülmüştür. İçerik olarak, Temel İslam Bilimlerinde melekler tanımlanmaya çalışılırken Eğitim ve Sanat alanında yapılan çalışmalarda melek inancının sanat eserlerine nasıl yansıdığı; melek algısı üzerinden değerlendirilmiştir. Metot olarak, Sosyal Bilimlerde, dokümantasyon, literatür taraması, betimleme, tasvir yöntemleri kullanılırken; Eğitim Bilimlerinde ise anket, soru-cevap, ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır.

Hazırlanan tezler, makaleler ve kitapların başlıklarına bakıldığında kelâmın dönem olarak geçirdiği evrelerin etkisiyle tarihler dikkate alındığında sınırlandırmalara gidildiği görülmektedir. Özellikle başlıklarda Kur'ân ve Hadis, İslâm'da, Hristiyanlıkta şeklinde sınırlandırılma yapılmıştır.

Meleklerle ilgili sayı olarak çalışmaların fazla olduğu görülse de, çalış-

malar incelendiğinde meleklerin bütünüyle her çalışmanın konusu olmadığı, bazen de bütünüyle bir çalışmanın konusu olduğuna rastlanılmıştır. Böylece bundan sonra yapılan çalışmalarda, meleklerle ilgili daha önce yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ile konu ile ilgili yeni başlıklar ele alınabilir. Bu nedenle bilgi tekrarından kaçınılmış olacaktır. Melekler aynı zamanda günümüz bilim ve teknolojisi düşünülerek çalışıldığında konu farklı bir boyutta ele alınacaktır.

Kaynakça

- Ak, Ahmet. "Mâturîdî ve Mâturîdîlik ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi". *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 390-398.
- Akmaz, Ahmet. "Cebrail İle Rasulullah'ın İlk Karşılaşmasına Dair Bir Değerlendirme". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mart 2014), 49-74.
- Aldemir, Halil. "Vahiy Sırasında Hz. Peygamber'in Melekiyete Yükselmesi Ya Da Vahiy Meleğinin Beşeriyete Bürünmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Ocak 2015), 17-26.
- Antâkî, Muhammed Kanbûr. "Melek ve Cin Risalesi". çev. Durmuş Özbek. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Eylül 1998), 87-110.
- Ateş, Süleyman. *Kurân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*. 12 cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Ayaz, Adnan. *Fârâbî'nin Nefs, Melek ve Ahiret Görüşü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Aydın, Ali Arslan. "Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri". *Diyanet Dergi*. Erişim 2 Ekim 2021. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=26640>.
- Aydın, Fuat. "Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: 'Bed'ül-vahy' Hadisindeki Nâmûs Kavramı Üzerine". *Dîvân İlmi Araştırmalar* 2/15 (2003), 53-85.
- Azimli, Mehmet. "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 172-183.
- Bal, Mehmet. *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan "Melek ve Ahiret İnancı" Adlı Ünitenin Kazanımlarını, Elde Etme Düzeyleri ile Korkuları ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Balcı, İsrail. *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardımı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

- Balci, İsrail. "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010), 81-135.
- Bayrak Kaya, Elif. "İslam İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları". *Mecmua* 11 (Mart 2021), 168-191.
- Bayram, Enver. "Kur'an'da Cebrâil (A.s)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Mayıs 2013), 30-57.
- Biçer, Ramazan. "Türkiye'de Kelâm ve İslam Mezhepler Tarihi Araştırmaları". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012), 1-10.
- Biçer, Ramazan. "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 313-343.
- Bingül, Mahmut. *Hâdisler Bağlamında Hz Peygamber İle Cebrâil Arasındaki Birliktelik*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Budak, Mine. *Kur'an-ı Kerim'de Geçen Harut Marut Kıssasının Sihir ve Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Değerlendirilmesi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Melek-Cin-Şeytan*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Melekler*. Kayseri: İstişare Yayınevi, 1989.
- Çelik, Ömer. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere, Hususi Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 63-87.
- Çetin, Rabiye. "Kuruluşundan Günümüze Türkiye'nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği". *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2020), 397-431.
- Çolak, Ali. *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Çolak, Ali. *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*. Ankara: Afsar Matbaası, 2012.
- Çolak, Ali. "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/1 (Şubat 2012), 35-71.
- Deniz, Gürbüz. "Meleklerle İman Neden Önemlidir?" *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/3 (Eylül 2021), 537-547.
- Eraslan, Yunus. "Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâilî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı". *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2020), 210-236.
- Eraslan, Yunus. "İslam Filozoflarında Melek İnancı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 167-190.

- Erbaş, Ali. *İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Erbaş, Ali. "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 107-128.
- Erbaş, Ali. *Melekler Alemi: İlahi Dinlerde Melek İnanıcı*. İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2012.
- Fatış, Emrullah. "Meleklerde Şuur ve İrade Problemi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Temmuz 2015), 785-806. <https://doi.org/10.18317/kader.77689>.
- Fatış, Emrullah. "Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi". *Bilimname* 24/1 (Ocak 2013), 135-152.
- Gördük, Yunus Emre. "Hz. Mûsa ve Ölüm Meleği" ile İlgili Rivâyet Çerçevesinde İslam Âlimlerinin Sahîh Hâdislere Yaklaşım Tarzına Dair Bir İnceleme". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 4 (Kasım 2017), 193-212.
- Gündoğar, Hamdi. "Thomas Aquinas'ta Meleklerin Mahiyeti Problemi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016), 7-19.
- Güneş, Kamil. *Meleklerle İman*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Güngör, Haydar. *Hadislerde Cibril*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Gürbüz, Ahmet. *Mâtürîdî'nin Melek Cin ve Şeytan Anlayışı*. Isparta: Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hocaoğlu, Mustafa. "Hz. Peygamber'e Meleklerin Yardımı Hususunda Öne Sürülen Bazı İddiaların Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2012), 55-98.
- Kahraman, Fazilet. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Allah, Melek, Cennet ve Cehennem Kavramlarını Anlama Düzeyi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kamalı, Nuri. *İslam İnançına Göre Melek*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Karaca, Abdullah. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 2015), 55-76.
- Karadaş, Cağfer. "Günümüz Türkiye'sinde Kelam İlimi". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 129-151.
- Karakeçi, İbrahim Halil. *Tefsir Kaynaklarında Hârût-Mârût'la İlgili Yer Alan Rivayetlerin Tahlili*. Malatya: Malatya İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Karataş, Şuayip. "Kur'ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 101-122.
- Karataş, Şuayip. "Kur'ân'da Geçen Hârut ve Mârut İsimlerinin Meleklığıne Dair". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1782-1789.
- Karataş, Şuayip. *Kur'ân'ın Konusu Olan Melekler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kedici, P. Sema. *Türk Sanatında Melek Tasvirleri (Sanat Eğitiminde Bir Uygulama Modeli)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Keleş, Zafer. *Yahudilik'te Melek İnancı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Keskin, Hasan. "Kur'an'da Meleklerin Hz. Adem'e Secdesinin Yorumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 107-126.
- Kilavuz, Ulvi Murat. "İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (Nisan 2015), 1-32.
- Koçar, Musa. "Hz. Peygamberin Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi". *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*. 57-68. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Koşık, H. Sercan. "Harut ve Marut Hakkında Tercüme Bir Risale". *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 12 (2013), 141-153.
- Kurt, Hasan. *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Özalan Sarıoğlu, Işıl. *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Özbek, Durmuş. "Bugünkü Semâvi ve İlâhi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990).
- Öztürk, Zeynep. *Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pak, Zekeriya. "İnsanın Yeryüzündeki Varlığına Meleklerin İlk Tepkisi (Bakara 2/30'daki İfade Üslubu İle İlgili Farklı Bir Yorum Denemesi)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Mayıs 2007), 53-76.
- Pakyüz, Ayla. *smanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Fiğürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ts.

- Parlak, Ali. "Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (Nisan 2014), 1-16.
- Pehlivan, Gülçin. *Kappadokia Kaya Kliselerindeki Melek Tasvirleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Babil'de Hârut ve Mârut'un Melekliği Meselesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014), 141-146.
- Selvi, Ali Cahit. *Türk İslâm Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Semiz, Esra. *İlköğretim 7. Sınıf Müfredatındaki (2007) "Melek ve Ahiret İnancını Ünite-sinin İşleniş"*. İstanbul: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Serdar, Murat. "Hristiyanlık Ve İslâm'da Meleklerin Varlık Ve Kısımları". *Bilimname 2/* (Haziran 2009), 139-164.
- Serdar, Murat. "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrael, Mikail, İsrâfil, Azrail)". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 227-245.
- Soğukoğlu, Fehmi. "Cibril Hadisinde Geçen Kıyamet Alametlerinin Yeniden Değerlendirilmesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018), 119-133.
- Şeyran, Merve Beyza. *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Şimşek, Esmâ. "Azrail İnanıcının Türk Halk Kültürüne Yansımaları". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/18 (Mayıs 2019), 11-26.
- Tatlı, Bekir. *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Tatlı, Bekir. *Hadis Tekniği Açısında Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Tatlı, Bekir. "Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine -Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2010), 67-85.
- Temekoğlu, Ezgi. *İstanbul Topkapı Sarayı İle Türk ve İslam Eserlerinin Müzesi'nde Bulunan Siyer-i Nebi Yazmalarına Ait Minyatürlerdeki Melek Tasvirleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yeşilyurt, Temel. "Kur'an'da Cin, Melek, Şeytan". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 9-21.
- Yıldırım, Enbiya. "Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tah-

lili-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Aralık 2009), 21-37.

Yılmaz, Mustafa Selim. "Türkiye'de Kelâm İlmine Dair Sempozyumlar: Genel Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 345-388.

Yüksel, Cem. *İslam Tasvirlerinden Örneklerle Melek İkonografisi (X.II.-XV. Yüzyıl)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

